

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Καθηγήτρια Αντ. Λυμπεράκη (επιβλέπουσα),
Καθηγητής Γ. Σακέλλης,
Λέκτορας Ζ. Μαθάς-Δεμαθάς

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ:
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΕΣ
ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ

Γιώργος Παπαδούδης

2002

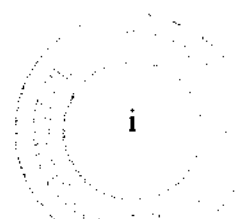

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Για τον C.W.Mills η κοινωνιολογική φαντασία λειτουργεί για τον άνθρωπο ως “μια ιδιότητα του πνεύματος που υπόσχεται την κατανόηση της βαθύτερης πραγματικότητας του εγώ μας σε σχέση με τις κοινωνικές πραγματικότητες που το περιβάλλουν”. Μια τέτοια φαντασία, μέσα στη λογική της κοινωνίας, είναι εκείνη που σου επιτρέπει να αντιλαμβάνεσαι τα κοινωνικά ζητήματα σαν προσωπικά αλλά και τα προσωπικά σαν κοινωνικά. Δεν μπορεί να σου χαρίσει την ευτυχία, σου φέρνει, όμως, μια ελπίδα ελευθερίας. Η ανάπτυξη αυτής της ιδιότητας ήταν το ένα άκρο της εκπόνησης αυτής της διπλωματικής εργασίας. Το άλλο άκρο, σε οριζόντια διάρθρωση, δεν ήταν παρά η τυπική επικύρωση δύο ετών σπουδών στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του τμήματος της οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Σε αυτή τη διττή διαδικασία συνεισέφεραν πολύ ιδιαίτεροι άνθρωποι, συνειδητά ή ασυνειδητά, που βρίσκονταν δίπλα μου και ποτέ δεν υπήρξαν αδιάφοροι. Χωρίς αυτό να σημαίνει πως η αδιαφορία άλλων ανθρώπων, ιδιαίτερων διαφορετικού τρόπου, δε στάθηκε αρωγός της προσπάθειας. Για τους συνειδητούς συντρόφους, πάντως, η διαδικασία στάθηκε περισσότερο επίπονη από όσο φαίνεται ανάμεσα στις γραμμές που θα ακολουθήσουν. Η συνεισφορά όλων ίσως να μην είναι μετρήσιμη. Σπουδαία όμως, είναι.

Πρώτη ως προς τη σπουδαιότητα της συνεισφοράς δε θα μπορούσα παρά να αναφέρω εκείνη της Αντιγόνης Λυμπεράκη, η οποία αφού ανέλαβε την εποπτεία αυτής της διπλωματικής εργασίας ανέλαβε στη συνέχεια και να δώσει νόημα στις αφηρημένες ιδέες που είχα σαν αφετηρία. Η δυναμική και ευέλικτη κριτική της στη θεωρία και την πράξη μου στάθηκε σημείο αναφοράς στις περισσότερες από τις περιπτώσεις όπου απέναντι αντιλαμβανόμουν το χάος, όχι σαν θεωρία αλλά σαν πράξη. Η γενναιοδωρία της, σαν δασκάλα, με συνόδευσε τόσο στις περιπτώσεις που χρειαζόμουν διέξοδο και νέες εναλλακτικές όσο και σε εκείνες που μου παρείχε υποστήριξη σε θέσεις για τις οποίες υπήρχε καταρχάς, έντονη, διαφωνία. Η πολύπλευρη στήριξή της σε χρόνο και γνώση δε μπορεί να εκτιμηθεί, να λάβει τιμή, παραμένει, όμως, εκείνη με τη μεγαλύτερη αξία.

Μερική ευθύνη της εποπτείας της εργασίας αναλήφθηκε από δύο ακόμη μέλη του Παντείου Πανεπιστημίου, καθηγητές, όπως και η Αντιγόνη Λυμπεράκη, στο Τμήμα της Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, του Γιάννη Σακέλλη και του

Ζαχαρία Δεμαθά. Η γνωστική αξία που μου αποδόθηκε από τον πρώτο όπως και η ηθική αξία από τον δεύτερο ξεπέρασαν συχνά τις προσδοκίες μου και πάντα την πραγματικότητα. Ευχαριστώντας τους και για την ανοχή που παρείχαν ελπίζω η εργασία αυτή να ανταποκρίνεται στις προβολές τους προς τον φοιτητή τους.

Στο χρονικό διάστημα της συγγραφής της διπλωματικής εργασίας απουσίασε, για λόγους που δεν τον βαραίνουν, ένας ακόμη δάσκαλος στον οποίο οφείλω. Ο Γρηγόρης Λάζος, του οποίου οι ενέργειες με έκαναν να φαίνομαι καλύτερος απ' ότι πράγματι ήμουν αλλά και να με ωθούν στη δράση, με εισήγαγε στην πληροφορική, και πολύ περισσότερο στη θεωρία της κοινωνικής επιστήμης.

Για έναν ακριβώς χρόνο είχα την τύχη, σε μια μοναδική συγκυρία, να εργαστώ σε έναν οργανισμό κάτω από την επίβλεψη του Πλάτωνα Τήνιου, και την τιμή να με αποκαλεί συνεργάτη του. Η προσφορά του ξεπέρασε τα όρια αυτής της εργασίας. Εντός των ορίων, με πρωτοφανή για μένα γενναιοδωρία και χωρίς ιδιοτέλεια, την επηρέασε με ευφυείς παρατηρήσεις και δραστικές παρεμβάσεις ανακαλύπτοντας διεξόδους τις οποίες δεν ήταν δυνατό προβλέψω μόνος. Η απλότητα στο να χειρίζεται θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα στάθηκε οδηγός για τα δικά μου προβλήματα. Η επιμονή του για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας αντιπαραβάλλεται μονάχα με την υπομονή του προς τις ενέργειες και τις παραλείψεις μου.

Οι Πέννυ Παπαδημητρίου, Γιάννης Φαρμάκης και Παναγιώτης Αρτελάρης, συνάδελφοι στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, υπήρξαν οι άνθρωποι που με την ηθική τους συμπαράσταση πρόσθεσαν ένα αναγκαίο, για μένα, νόημα τόσο στη διετή φοίτηση όσο και στην εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας.

Ως πιο σταθεροί σύντροφοι στάθηκαν άνθρωποι που εντοπίζονται στο πιο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον που δρω. Έπαιξαν πάρα πολύ σημαντικό ρόλο στην συγγραφή και ακόμη μεγαλύτερο στην ανησυχία που την περιέβαλε. Ο αδερφός μου, ο Γιάννης, δοκίμασε στις συζητήσεις μας πολλές θεωρητικές διαμάχες που σχετίζονταν με τα αντικείμενα της εργασίας, αλλά και δοκιμάστηκε επίμονα από αυτές. Στον Νίκο Γαβαλάκη οφείλω μια σειρά θέσεων της εργασίας που δοκιμάστηκαν στις μεταξύ μας θεωρητικές και πρακτικές διαμάχες. Άλλες απορρίφθηκαν όταν ηττήθηκα και άλλες αναπτύχθηκαν από άλλη προοπτική. Η στήριξη από τη Βίκυ Μαργώνη στάθηκε εξίσου κρίσιμη. Η εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλε δεν αρκούσε ώστε να μην ακυρώνει ορισμένες ματαιόδοξες γενικεύσεις

και εξειδικεύσεις μου. Οι ατελείωτες συζητήσεις μας σχηματοποίησαν, σε μεγάλο βαθμό, το κείμενο που ακολουθεί.

Κλείνοντας αυτά τα προλεγόμενα, θα ήθελα να σταθώ σε μια ζωντανή απεικόνιση. Εκείνη της χρονικής περιόδου που χρειάστηκε για τη σύλληψη του αντικειμένου της διπλωματικής εργασίας και την αποτύπωσή του στο χαρτί. Από την πρώτη στιγμή “γιατί αυτό το θέμα” μέχρι την οριστική εκτύπωση του “Νέα οικονομία: Κοινωνική πολιτική και Νέες Ανισότητες” η πρακτική βιώθηκε σαν διαδικασία αλλαγής. Το αν αναπτύχθηκαν ιδιότητες σύμφωνα με τους σκοπούς είναι ζήτημα προς απόδειξη στο μέλλον. Το ότι, όμως, κατέρρευσαν πολλά αυτονόητα αποτελεί γεγονός. Πολλές στρεβλώσεις και βραχυκυκλώματα με συνόδευσαν μέχρι και την ολοκλήρωση της προσπάθειας. Όχι όμως όλες και όλα. Την ευθύνη για κάτι τέτοιο δεν μπορώ παρά να τη μοιραστώ, δεν είναι αποκλειστική. Την απέκτησαν και την απέδωσαν συγκεκριμένοι άνθρωποι που μετείχαν στη διαδικασία. Άνθρωποι που με πρωτοφανείς για τα δεδομένα μου νοοτροπίες, τόσο στο πεδίο της επιστήμης όσο και της καθημερινής δράσης, και όπου επιπρόσθετα με υπέβαλλαν σε αλληπάλληλες θετικά φορτισμένες εκπλήξεις, τρόπισαν το επιχείρημά μου. Παρόλα αυτά, την ευθύνη για τη συνοχή, τη σαφήνεια και την ακρίβειά του τη φέρω ολόκληρη στο ακέραιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	<u>1</u>
1. <u>ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΕΝΟΙ</u>	<u>5</u>
2. <u>ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΜΕ ΛΥΣΗ;</u>	<u>11</u>
3. <u>ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ</u>	<u>20</u>
4. <u>Η ΤΑΣΗ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΗ ΔΡΑΣΗ</u>	<u>26</u>
5. <u>Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΑΝ ΠΗΓΗ ΝΕΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ</u> <u>ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ</u>	<u>31</u>
OLD AGENDA: ΜΕΤΑ - ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	34
NEW AGENDA: ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	37
POST AGENDA: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ (ΝΕΑ) ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	50
6. <u>ΝΕΕΣ ΠΕΡΙΦΡΑΣΕΙΣ Ή ΝΕΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ;</u>	<u>57</u>
7. <u>ΜΕΤΡΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ</u> <u>ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ</u>	<u>63</u>
ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ E-INCLUSION	65
ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ E-EUROPE	80
8. <u>ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ</u>	<u>92</u>
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ</u>	<u>109</u>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σήμερα, που η φιλολογία περί παγκοσμιοποίησης αρχίζει να κοπάζει η συζήτηση για το φαινόμενο και την πραγματικότητα που εκφράζει έχει ήδη μετατοπισθεί. Στο επίκεντρο της περισσότερο διακριτικής, όσο και απόλυτης, διεθνούς συζήτησης έχει τεθεί η νέα οικονομία. Η συνηθισμένη σημασία που αποδίδεται στον όρο αυτό περιγράφει έναν τρόπο παραγωγής ριζικά διαφορετικό από τον προηγούμενο. Και όχι μόνο. Οι αλλαγές εντοπίζονται και στη σφαίρα της διανομής και της κατανάλωσης. Σε όλα σχεδόν τα πεδία της κοινωνικής ζωής, παραδοσιακά και καινούργια. Η γνώση, η ευελιξία, η προσαρμοστικότητα και η καινοτόμος δράση αποτελούν τα νέα ζητούμενα για το νέο κόσμο μιας νέας κοινωνίας. Η νέα οικονομία έχει να κάνει με το μέλλον. Τι θα συμβεί όμως, αν η μελλοντική εξέλιξη δεν είναι αυτό που πολλοί περιμένουν; Αν οι αλλαγές δεν είναι νέες, και η εξέλιξη δεν είναι πρόοδος;

Η δική μας απόπειρα αφορά ακριβώς αυτή την περίπτωση. Πίσω από τον ορισμό της νέας οικονομίας, όπως και εκείνον της παγκοσμιοποίησης, εντοπίζουμε τη σύγχρονη, καθώς και ορθόδοξη, νοηματοδότηση της προόδου: Την κοινωνία της πληροφορίας. Αυτή την κοινωνία για την οποία ακούγονται τόσες ουτοπικές υποσχέσεις όσες και πραγματικές δυνατότητες. Η προτίμησή μας θα ήταν, βέβαια, η ουτοπία. Αν για την οπτική μας γωνία το στοίχημα δεν αναφερόταν μεταξύ εκμετάλλευσης και χειραφέτησης.

Στη συνέχεια του κειμένου θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τόσο το δυναμικό της εκμετάλλευσης, που παράγει ανισότητες και κυρίως αποκλεισμό, όσο και το χειραφετητικό δυναμικό της νέας κοινωνίας και οικονομίας. Δεδομένο σε αυτή την προσπάθεια θα παραμείνει πως η κοινωνική πραγματικότητα που διερευνάται δεν είναι μία και μοναδική. Αλλά πρόκειται για πολλαπλές κοινωνικές πραγματικότητες, σύγχρονες με την έννοια του συγχρονισμού και παράλληλες αφού δε συναντώνται πάντα. Καθώς λοιπόν, δεν ζούμε όλοι στην ίδια κοινωνική πραγματικότητα εύλογες θα είναι και οι διαφορές στις αντιλήψεις για συγκεκριμένα ζητήματα όπως ο ρόλος της καινοτομίας και της τεχνολογίας, το εύρος του κοινωνικού αποκλεισμού, οι πολιτικές που υποτάσσονται ή κυριαρχούν στα προηγούμενα. Ειδικότερα μας απασχολούν τα ζητήματα που όταν οριστούν σαν προβλήματα με λύσεις είναι δυνατό να ακολουθήσει συγκεκριμένη δράση.

Σε αυτή την προοπτική, τα αναλυτικά ζητήματα του ενδιαφέροντός μας είναι της μορφής: Υπάρχει νέος κοινωνικός αποκλεισμός; Αν ναι ποιες μορφές παίρνει; Πως συνδέεται με την κοινωνία της πληροφορίας; Ποιος ο ρόλος των πρόσφατων τεχνολογικών επαναστάσεων; Είναι δυνατή, και κυρίως με τρόπο οριστικό, η αντιμετώπιση αυτού του αποκλεισμού; Και σαν κεντρικό, και συνθετικό, ερώτημα: Είναι δυνατό να υπάρξουν συγκεκριμένες δράσεις ώστε να μην αποτελέσει η κοινωνία της πληροφορίας μια κοινωνία του αποκλεισμού;

Το επιχείρημα, προς την ανάλυση μάλλον παρά την απάντηση του κεντρικού ερωτήματος, παρατίθεται γραμμικά όπως παρουσιάζεται στον πίνακα περιεχομένων. Στην πρώτη ενότητα “αποκλεισμός και αποκλεισμένοι” προσπαθούμε να διερευνήσουμε τις εννοιολογικές αφετηρίες των όρων καθώς θεωρούμε πως ο ορισμός αποτελεί την πρώτη στιγμή μιας δράσης. Στη δεύτερη με τον τίτλο “πολιτικό ζήτημα και κοινωνικό πρόβλημα με λύση” παρακολουθούμε πώς το ζήτημα του αποκλεισμού τίθεται με πολιτικούς όρους και πώς οι φορείς της πολιτικής εξουσίας μετασχηματίζοντάς το σε γενικό πρόβλημα αποπειρούνται να το λύσουν. Η τρίτη ενότητα “κατανοώντας την κοινωνία της πληροφορίας” αναλαμβάνει το βάρος μιας πυκνής περιγραφής των δυνατοτήτων που ανοίγονται μπροστά μας, τουλάχιστον με τεχνικούς και οικονομικούς όρους. Στην αμέσως επόμενη ενότητα “η τάση πίσω από τη δράση” επιχειρείται να παρουσιαστούν οι δομές και οι δυνατότητες κίνησης στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον που πλαισιώνει τη νέα κοινωνία. Τον τίτλο “η κοινωνία της γνώσης σαν πηγή νέου κοινωνικού αποκλεισμού” φέρει η ενότητα στην οποία γίνεται μια προσπάθεια να διακριθεί η σύγχρονη πραγματικότητα από το σύγχρονο μύθο. Στην έκτη κατά σειρά ενότητα “νέες περιφράξεις ή νέος αποκλεισμός” η διερεύνηση αναφέρεται στο παρελθόν και τη δυναμική του να επιβάλλεται στο καινούργιο. Τα “μέτρα πολιτικής για την ηλεκτρονική ενσωμάτωση” αποτυπώνουν τις σύγχρονες δράσεις, στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης, που διεξάγονται ώστε μια στοχοθεσία όπως η κοινωνία της πληροφορίας για όλους να έλθει σε πλήρη εφαρμογή. Οι “προσαρμογές πολιτικής και νέες πολιτικές” ολοκληρώνουν το επιχείρημα παρουσιάζοντας πιθανές δράσεις για εναλλακτικά μέλλοντα.

Το επιχείρημα όμως, δεν κατασκευάστηκε γραμμικά. Οι ενότητες 2 και 7 υπήρξαν οι πρώτες που έπρεπε να διερευνηθούν καθώς αποτέλεσαν την αφετηρία για μια σειρά, πολύ, πρακτικών ερωτημάτων που θα κατεύθυναν στη συνέχεια την εργασία. Η ενότητα 1 ακολούθησε, καθώς εκείνη θα έπρεπε να ορίζει για εμάς το

εύρος των απαιτούμενων γενικεύσεων τις οποίες θα εφαρμόζαμε. Η ενότητα με τον αριθμό 3 ήταν και η τρίτη στη σειρά της συγγραφής. Οι συζητήσεις για ό,τι καινούργιο απαιτούσαν, μια γενική έστω, συμβατότητα με αυτό. Οι ενότητες 4 και 6 γράφονταν αμέσως μετά και με παράλληλο τρόπο. Ο λόγος ήταν πως αφορούσαν και οι δύο το σύγχρονο κοινωνικό σύστημα, τον ίδιο τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και της διανομής. Η ενότητα 5 βρισκόταν στο μυαλό αλλά δεν ήταν αποτυπωμένη μέχρι να ολοκληρωθούν οι προηγούμενες. Ο κεντρικός της ρόλος απαιτούσε κάτι τέτοιο ειδάλλως θα ήταν δυνατό να στρεβλώσει, με ιδεολογικό φορτίο, ολόκληρο το επιχείρημα. Τέλος η όγδοη ενότητα ήταν πράγματι η 8 και η συγγραφή της δεν έχει καμία σχέση με ότι ήταν προγραμματισμένο να γραφτεί εξ αρχής. Τα μεγάλα, χρονικά, μεσοδιαστήματα γραφής από τη μια ενότητα στην άλλη αποτέλεσαν τον κύριο λόγο. Ένας άλλος ήταν η πιο συστηματική ενασχόληση με το αντικείμενο.

Και σε αυτή την εργασία, όπως και προηγουμένως, εναρκτήρια στάθηκε μια συγκεκριμένη οπτική γωνία. Δεν την ακολουθήσαμε πιστά γιατί άλλωστε δεν προϋποθέτει κάτι τέτοιο. Δεν προϋποθέτει πίστη αλλά τη συνείδηση που απαιτεί η ανάλυση κάθε δραστηριότητας, «... η δραστηριότητα καθορίζεται από το σκοπό που επιδιώκει, από τον τρόπο που ενεργεί, από το αντικείμενο, τα μέσα και το αποτέλεσμά της».¹ Ως δραστηριότητα, ή ακριβέστερα σύνολο δράσεων, μας απασχόλησε η (ευρωπαϊκή) κοινωνική πολιτική κατά του νέου κοινωνικού αποκλεισμού για την οποία διακρίναμε πως έχει σαν αντικείμενό της τον σχεδιασμό και την άσκηση μιας πολιτικής για την κοινωνική ενσωμάτωση, και προοπτικά, ενάντια στη φτώχεια και την ανισότητα. Μέσα από αυτό το σύνολο δράσεων οριοθετούνται γενικοί σκοποί και επιμέρους εξειδικευμένοι στόχοι. Διατίθενται καθορισμένα μέσα τα οποία αναφέρονται σε υποδομές και πόρους και δομές διαχείρισης. Εφαρμόζονται μέτρα, ή αλλιώς ειδικοί τρόποι, για την επίτευξη των σκοπών και των στόχων. Τέλος, η, εκ νέου, ανάγνωση της δραστηριότητας θέτει τα μέγιστα και ελάχιστα για το αποτέλεσμα της διαδικασίας. Η ανάλυση, με σίγουρο τρόπο, δε μας ακολούθησε σε ολόκληρο το κείμενο. Αντί αυτής, συχνά, προτιμήθηκε η πυκνή περιγραφή.² Πιο κοντά στην κοινωνική επιστήμη, βέβαια, παρά στην κοινωνική δημοσιογραφία. Σε αυτό το, περισσότερο πραγματιστικό, πλαίσιο και οι δυνατότητες μας και το αντικείμενο πρόκριναν μια επισκόπηση και κριτική αξιολόγηση των δράσεων και, πολύ περισσότερο, των πλαισίων της πολιτικής και της

¹ Μαρξ (1978) σελ. 56.

² Geertz (1983)

θεωρητικής ενασχόλησης για το συγκεκριμένο ζήτημα. Επιστημολογικά και οντολογικά προσπαθήσαμε, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα, να διερευνήσουμε ποιοι είναι οι καθορισμοί, διακρίνοντάς τους από τα κυρίαρχα, ποιοι είναι οι παράγοντες και ποια τα προϊόντα που διαμορφώνουν τις σύγχρονες τάσεις για ό,τι αποκαλείται νέα οικονομία και κοινωνία της πληροφορίας..

ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΕΝΟΙ

Ο τρόπος που μια κοινωνία αντιμετωπίζει ένα ζήτημα εξαρτάται, αμέσως και εμμέσως, από τους διαθέσιμους ορισμούς και περιορισμούς του ζητήματος. Διαφορετικοί ορισμοί θα αποδώσουν και διαφορετικές αντιλήψεις. Πόσο μάλλον στις περιπτώσεις που οι θεσμοθετημένοι φορείς της κάθε συγκεκριμένης κοινωνίας καλούνται να αντιμετωπίσουν πρακτικά ένα κοινωνικό πρόβλημα. Γι' αυτό ο τρόπος που μια κοινωνία αντιμετωπίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό εξαρτάται από το πως αυτός έχει ορισθεί. Κάθε διαμορφωμένη αντίληψη για τον αποκλεισμό θα λύνει και θα θέτει περαιτέρω ζητήματα αλλά και θα προκαλεί διαφορετικές πολιτικές λύσεις.

Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνικά αποκλεισμένοι – Τί σημαίνει ο πρώτος όρος και ποιοι είναι οι δεύτεροι; Τί αποτελεί θεωρητική αναζήτηση και τί συγκεκριμένη πραγματικότητα; Η συζήτηση καταγράφεται σε χιλιάδες σελίδες στο πεδίο της ακαδημαϊκής κοινότητας και σε πολύ περισσότερες όσον αφορά εκείνο της πολιτικής. Νέο ζήτημα ή παλαιό; Γιατί αποκλεισμός και όχι φτώχεια, ανισότητα αλλά και στέρηση, έλλειψη ή περιθωριοποίηση; Τα κοινωνικά μειονεκτήματα δεν είναι παλαιά ή νέα – ο ορισμός τους μπορεί, όμως, να είναι.

Η ένταση και η έκταση της διεθνούς συζήτησης φανερώνει τη μεγάλη σημασία που έχει λάβει ο κοινωνικός αποκλεισμός τα τελευταία χρόνια. Μοντέρνα ή σύγχρονη η ιστορία που μας ενδιαφέρει δεν θα φτάσει μακρύτερα από τη δεκαετία του 1960. Σε αυτό διάστημα κάποιος μπορεί να ανακαλύψει ή να αρνηθεί αρκετές και διαφορετικές συνέχειες και ασυνέχειες της κοινωνικής ζωής. Και σίγουρα όχι γενικά αλλά ειδικά. Μια μοντέρνα ιστορική διερεύνηση του ζητήματος, λοιπόν, δε θα κατέληγε μακρύτερα από τη Γαλλική και Αγγλική παράδοση που αναπτύχθηκε στο θέμα τις δεκαετίες του '60 και του '70. Στη Γαλλία πρώτα, ο όρος αναπτύχθηκε εμπειρικά με βάση ομάδες ανθρώπων, οι οποίοι υπέφεραν από φυσικές ή διανοητικές αδυναμίες. Για το γαλλικό κράτος της εποχής, οι κοινωνικά αποκλεισμένοι ήταν οι «περιθωριακοί» και οι «ακοινωνικοί», τη φροντίδα των οποίων είχαν αναλάβει η εκκλησία και οι φιλανθρωπικές οργανώσεις. Οι υπόλοιποι που θα χρειαζόνταν την κοινωνική ασφάλεια θα αποτείνονταν στους φορείς προστασίας της μισθωτής εργασίας. Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια συνδέθηκαν αργότερα και κυρίως σε ό,τι αναφέρεται ως αγγλόφωνος κόσμος.

Πρώτοι δράστες υπήρξαν οι ερευνητές και οι σχεδιαστές πολιτικής της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, διαμέσου των “Προγραμμάτων Φτώχειας”.

Άλλοι διεθνείς οργανισμοί (ΟΟΣΑ, ΟΗΕ, Διεθνής Τράπεζα: “Το όνειρο μας είναι ένας κόσμος ελεύθερος από τη φτώχεια”) θα ακολουθήσουν, οι περισσότεροι όμως θα επιμείνουν σε έναν «πόλεμο ενάντια στη φτώχεια» και όχι ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό.³ Για τη νέα Ευρωπαϊκή Ένωση από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 συνέβη το ακριβώς αντίθετο «ο πόλεμος ενάντια στη φτώχεια ήταν έξω και η μάχη κατά του κοινωνικού αποκλεισμού ήταν μέσα».⁴

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, αφήνοντας πίσω το παλιό του νόημα, γίνεται το ζήτημα «ομπρέλα» για μια μεγάλη σειρά προβλημάτων. Ο αρχικός ορισμός, ήδη από τη δεκαετία του 1970, εξελίσσεται και αποδίδει τη σημασία της κοινωνικής συνοχής. Κατά τη διάρκεια του ανοίγματος αυτής της ομπρέλας ξεκινούν και πολλαπλές, θεωρητικές κυρίως αλλά με πολιτικές προεκτάσεις, διαμάχες. Το άνοιγμα θα είναι διάπλοτο; Πόσοι και ποιοι θα προστατεύονται; Ζητήματα ορισμού και στόχευσης εγείρονται από ολόκληρα τα θεωρητικά φάσματα και τις πολιτικές παρατάξεις. Η ελαστικότητα του όρου βοηθάει σε αυτό μια που περιλαμβάνει πολλές και διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εκδοχές.

Διαφορετικές οπτικές και κοσμοθεωρίες (world views) θα αποδώσουν και με διαφορετικό τρόπο τη θεωρητική διαμάχη. Στη διεθνή βιβλιογραφία κάτι τέτοιο θα παρασταθεί με τις διαφορές μεταξύ στενών και πλατιών ορισμών. Ένας στενός ορισμός για τον κοινωνικό αποκλεισμό χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της εισοδηματικής φτώχειας, αναφέρεται δε είτε σε άτομα που δεν είναι μέρος της αγοράς εργασίας είτε σε άτομα τα οποία είναι μεν μέρος αλλά εντάσσονται στη χαμηλότερη εισοδηματική και μισθολογική κλίμακα. Και στις δύο περιπτώσεις το ζητούμενο δεν είναι παρά η κοινωνική συνοχή – συνοχή που διατηρείται μέσω της συμμετοχής της εργατικής δύναμης. Ένας ευρύς ορισμός από την άλλη μεριά σημαίνει περισσότερα από τη φτώχεια, την εισοδηματική ανισότητα και την έλλειψη πόρων. Τυπικά συνθέτει αυτά τα φαινόμενα, καθώς και άλλα, ώστε ο ορισμός που προκύπτει να είναι πολυσύνθετος και πολυδιάστατος σε μορφή και περιεχόμενο. Η ευελιξία του δεύτερου ορισμού αποσπρά και τους περισσότερους υποστηρικτές καθώς είναι δυνατό να αποβεί «χρήσιμος για την ανάπτυξη μιας διαφορετικής και πολύ σύνθετης κατανόησης των παραγόντων και των επιρροών που οδηγούν στην ευημερία και στο σχετικό πλεονέκτημα από τη μια πλευρά και στις ανισότητες και το σχετικό

³ World Bank (2000)

⁴ Peace (2001) σελ. 19

μειονέκτημα μεταξύ των μελών της κοινωνίας από την άλλη».⁵ Στην πραγματικότητα, και τα δύο είδη ορισμών αποτελούν προγραμματικούς ορισμούς. Η διαφορά μεταξύ θεωρίας και πράξης, στην προκειμένη περίπτωση, επιβάλλει λειτουργικούς ορισμούς σαν πρακτική αναγκαιότητα. Σε μια κλίμακα μάλλον κοινωνιακή, έστω και αν αναφέρεται πολύ συχνά σαν κοινωνική, ο κοινωνικός αποκλεισμός συμπεριλαμβάνει αποκλεισμούς που αναφέρονται στο εισόδημα, στον πλούτο, στο status, στη δύναμη, στη γνώση και τέλος, σε όρους υλικής ευημερίας.

Σε αυτό το σημείο παραθέτουμε μια συνοπτική παρουσίαση των ορισμών του κοινωνικού αποκλεισμού για την οποία θεωρούμε πως διευκολύνει την παρακάτω συζήτηση ενώ συγχρόνως αναδεικνύει τις δυσκολίες σύλληψης ενός ενιαίου ορισμού.⁶

Πίνακας 1: Διάταξη Ορισμών για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό

Ομάδα Ορισμών	Ορισμοί	Επεξηγήσεις Ορισμών
Διαδικασίες	Συνθήκες και διαδικασίες	Αποκλεισμός είναι η κατάσταση όπου κάποιος “είναι αποκλεισμένος” και η διαδικασία όπου “γίνεται αποκλεισμένος”
	Πολυδιάστατο φαινόμενο	Υπάρχουν διαφορετικές αφετηρίες και διαφορετικές διαδικασίες που λειτουργούν δυναμικά ώστε να προκληθεί κοινωνικός αποκλεισμός
	Διασύνδεση	Οι διαδικασίες και τα αποτελέσματα του αποκλεισμού είναι συνδεδεμένα και συντίθενται μεταξύ τους σε ένα φαύλο κύκλο
Άνθρωποι	Κοινωνικές σχέσεις	Η κατάρρευση των κοινωνικών δεσμών μεταξύ των ανθρώπων και της κοινότητας (στην οποία δεν εργάζονται) εμποδίζει τη συμμετοχή στην κοινωνία

⁵ Peace (2001) σελ. 26.

⁶ Farrington (2000) σελ. 2.

	Οι αποκλεισμένοι	Ο αποκλεισμός είναι δυνατό να γίνει αντιληπτός σε όρους ατόμων, ομάδων ή κοινωνίας ως όλο, πάντως επηρεάζει τον καθένα
Κοινωνικό Περιβάλλον	Οικονομία και Αγορά εργασίας	Ο αποκλεισμός προέρχεται πρωταρχικά από την αγορά εργασίας και απορρέει στη συνέχεια από την οικονομική ανασυγκρότηση και την έλλειψη των ευκαιριών
	Κοινωνικά συστήματα	Ο αποκλεισμός λαμβάνει χώρα με την κατάρρευση των κοινωνικών συστημάτων: κοινωνικών, οικονομικών, θεσμικών, τοπικών ή συμβολικών
	Πόροι και προσδοκίες	Ο κοινωνικός αποκλεισμός γίνεται αντιληπτός είτε σαν έλλειψη πόρων είτε σαν έλλειψη προσδοκιών, και γι' αυτούς τους λόγους είναι ακούσιος

Διαδικασίες, άνθρωποι και κοινωνικό περιβάλλον αποτελούν τις οπτικές γωνίες αυτού του συνθετικού παραδείγματος ή με άλλα λόγια τη διαφορετική κάθε φορά εστίαση. Σε ένα γενικό επίπεδο, οι ορισμοί του φαινομένου ως διαδικασία εκφράζουν τις προσπάθειες απομάκρυνσης από τον προηγούμενο νομισματικό χαρακτήρα, με τις σαφείς παραπομπές στην εισοδηματική φτώχεια. Όσον αφορά στην εστίαση στους ανθρώπους, εκείνη συνεχίζει να είναι και η περισσότερο προβληματική. Οι κοινωνικές σχέσεις και οι αποκλεισμένοι αναφέρονται καταρχήν σε ένα πλαίσιο κοινοτήτων αλληλοβοήθειας και κοινωνίας πολιτών. Προϋποθέσεις που δύσκολα τηρούνται σαν αφετηρίες για τη μελέτη ομάδων και ατόμων όπου εντοπίζεται ο κοινωνικός αποκλεισμός. Παρ' όλα αυτά, αυτοί οι ορισμοί περιλαμβάνουν μια δυναμική αναντικατάστατη για τη συγκεκριμένη εργασία αφού «η ανάπτυξη τέτοιου είδους ορισμών δε θα επιτρέπει να “κρύψουμε τον αποκλεισμό κάτω απ' το χαλί” ... ειδικά αν ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι πραγματικά μέρος και κομμάτι του τρόπου όπου αυτή η κοινωνία είναι διευθετημένη».⁷ Η σύλληψη του φαινομένου σαν πρόβλημα που απειλεί την κοινωνία ως όλο δεν αντιβαίνει και με τους ορισμούς που εστιάζουν στο κοινωνικό περιβάλλον. Οι τελευταίοι εντοπίζουν

⁷ ILO (1996)

τον αποκλεισμό σε πολλά και διαφορετικά μέρη της κοινωνικής σφαίρας δίνοντας την έμφαση στον αντικειμενικό και υπερυποκειμενικό χαρακτήρα του.

Οι προσπάθειες ενοποίησης των ποικίλων ορισμών, όπου μονάχα ένα μικρό μέρος παρατίθεται εδώ, δεν έχουν ευοδωθεί ακόμη, και ίσως κάτι τέτοιο δε συμβεί ποτέ. Η μικρή περίοδος πραγματιστικής ενασχόλησης, το γρήγορο πέρασμα από του όρου από την ιδεολογική καθαρότητα σε χρήσιμο ιδεολόγημα, οι πολλαπλές αφετηρίες και προεκτάσεις του είναι ορισμένοι, και ίσως οι λιγότερο σημαντικοί, λόγοι έλλειψης μιας συνολικής συμφωνίας για ένα πρόβλημα με τόσες εκδοχές.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζουν εκείνοι οι λόγοι που συχνά αναφέρονται σαν συμμετοχικοί. Πρακτικοί επιστήμονες και πολιτικοί, σε μια διαρκή αλληλεπίδραση με τη μεσοαστική και μικροαστική κοινή γνώμη, είναι συχνά έτοιμοι να λάβουν μέτρα για την καταπολέμηση του προβλήματος. Αφετηρία δεν είναι παρά η σύγχρονη έννοια του κοινωνικού διαλόγου. Ενιαία αντίληψη παραμένει η ύπαρξη ενός κοινωνικού σώματος. Η ανάγκη διατήρησης αυτού του ενιαίου σώματος είναι η πιο συχνή απόρροια του διαλόγου. Ο εντοπισμός των ατόμων και των ομάδων που αποκόπτονται από το κοινωνικό σώμα δεν είναι παρά η πρώτη σημαντική ενέργεια για τη συγκράτηση αυτού του ιστού που διαρρηγνύεται. Η πρακτική σημασία αυτής της ενέργειας δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να παραγνωριστεί. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο με τη συμβολική σημασία της δράσης. Οι “άλλοι” βρίσκονταν για πολύ καιρό εκεί “έξω”. Όσο “εμείς” ήμασταν “μέσα”.⁸ Δεν είναι δυνατό να ευθύνεται ο εντοπισμός για το στίγμα, ίσως μονάχα για την ενίσχυση του στην περίπτωση της αποτυχημένης δράσης. Η διχοτόμηση του κοινωνικού σώματος δε μπορεί να βαραίνει τους ώμους των ατόμων που ανέλαβαν την ενσωμάτωση και τη συνοχή. Η διχοτόμηση του κοινωνικού σώματος βαραίνει καταρχήν το κοινωνικό σώμα. Εκείνο δεν έχει μονάχα χώρο αλλά περιλαμβάνει και χρόνο: «Η γνώση μας για τον κοινωνικό αποκλεισμό υποδηλώνει μια σχετική και συνδεδεμένη με διαδικασίες οπτική υποβιβασμού αναφορικά με μια ορισμένη προηγούμενη κατάσταση στο τέλος της οποίας το άτομο [ή η ομάδα] βρίσκεται αποκομμένο από όλους [ή τους περισσότερους] κύκλους της κοινωνικής διαντίδρασης».⁹

Με το χώρο “εμείς” είχαμε κάθε δικαίωμα να αισθανόμαστε άνετα. Συμβαίνει, όμως, το ίδιο και με το χρόνο; Για το χρόνο ολόκληρο το κοινωνικό σώμα είναι εμείς. Μια κοινωνία με ομαδοποιήσεις, διαστρωματώσεις και τάξεις. Για τις ανάγκες του

⁸ Σχετικά με τις διαδικασίες ορισμού του “άλλου” βλέπε Fine (1994)

⁹ SOWING (1999) σελ. 109.

κειμένου μας όμως θα περιοριστούμε σε ό,τι ενδιαμέσο της συγκεκριμένης ιστορικής κοινωνίας αφήνοντας έξω από την περιγραφή τα άκρα. Η ασταθής αφαίρεσή μας θα αναφέρεται στο εξής στο χώρο, τα άτομα και τις σχέσεις της εργασίας.

Από τη συγκεκριμένη οπτική γωνία, η διαδικασία κατά την οποία άτομα ή/και ομάδες υποπίπτουν στον αποκλεισμό παραπέμπει ευθέως σε συνθήκες πριν και μετά. Πριν να γίνουν ευάλωτοι στο πρόβλημα και μετά όπου ταυτίζονται με το πρόβλημα. Το ευάλωτο στην περίπτωσή μας συνδέεται αμέσως με τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εργασιακό περιβάλλον έχοντας αφετηρία οργανωτικούς μετασχηματισμούς της απασχόλησης. Αυτό που διακυβεύεται είναι, ουσιαστικά, η λειτουργική ενότητα της εργασίας. Μια εργασία, που για τις σύγχρονες τουλάχιστον δυτικές κοινωνίες, αποτελεί και το κέντρο της κοινωνικής ζωής του ατόμου. Ο “νέος αποκλεισμός” στον οποίο θα αναφερόμαστε στο εξής, έστω και σαν αδόκιμο όρο, περιγράφει μια διαδικασία επαγγελματικής υποβάθμισης, για την ακρίβεια απαξίωσης, μερικής ή ολικής των επαγγελματικών προσόντων. Η απώλεια της σημασίας ορισμένων δεξιοτήτων που σε προηγούμενα στάδια της οικονομικής εξέλιξης απέδιδαν στο άτομο ασφάλεια και προσδοκίες δημιουργεί νέες και αντίξοες συνθήκες για αυτό το άτομο που βιώνει τις αλλαγές με προσωπικό τρόπο, έστω κι αν αποτελούν κοινωνικό ζήτημα. Με αυτό τον τρόπο, «έννοιες όπως απώλεια (ρόλου, αυτονομίας, επιδιώξεων), περιθωριοποίηση, ανασφάλεια ή ευαισθησία μοιάζουν να είναι πολύ περισσότερο [από πριν] κατάλληλα να περιγράψουν φαινόμενα επικινδυνότητας (risk) που οδηγούν με αποφασιστικό τρόπο στον αποκλεισμό που πλήττει εργαζομένους των οποίων το εργασιακό περιβάλλον έχει εμπλουτισθεί από τεχνολογικές καινοτομίες και διαδικασίες οργανωτικής ανασυγκρότησης».¹⁰

¹⁰ SOWING (1999) σελ. 109.

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΜΕ ΛΥΣΗ;

«Για πρώτη φορά, σε ένα ενιαίο πολιτικό έγγραφο, αξιολογούνται οι κοινές προκλήσεις όσον αφορά την πρόληψη και την εξάλειψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και την προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης σε επίπεδο ΕΕ»¹¹

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, πόσο μάλλον στη διάρκεια του 2002, δεν είναι πλέον πρωτότυπος ο ισχυρισμός πως ο «μετασχηματισμός της παραδοσιακής βιομηχανικής κοινωνίας θα οδηγήσει σε νέες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού». ¹² Αντιθέτως, μια, ίσως, αναδυόμενη δικτυακή δομή και μια, βέβαιη, οργανωτική αλλαγή της συγκρότησης των επιχειρήσεων οδηγούν την απειλή ενός νέου αποκλεισμού με τρόπο τόσο σίγουρο ώστε το σύνολο των διεθνών οργανισμών και των κρατών του αναπτυγμένου κόσμου να βρίσκεται, θεωρητικά ή πρακτικά, σε εγρήγορση.

Η οικονομική ανασυγκρότηση καθώς και ο οργανωτικός - θεσμικός μετασχηματισμός που πραγματοποιούνται στην οικονομική σφαίρα της κοινωνικής ζωής αποκτούν διαστάσεις που ξεπερνούν κατά πολύ τα εθνικά όρια. Η συζήτηση για το διεθνή ανταγωνισμό και την παγκοσμιοποίηση διαμεσολαβούνται συνεχώς από επικείμενες διαρθρωτικές αλλαγές. Αλλαγές που εδράζονται, ή θα εδράζονται, σε πεδία όπως η απασχόληση και η εκπαίδευση. Αυτό που διακυβεύεται, πάντως, είναι για μια ακόμη φορά η κοινωνική συνοχή.

Όπως ήδη θίξαμε ο νέος αποκλεισμός απασχολεί οικονομίες και κοινωνίες σε όλο τον πλανήτη. Από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, την Αυστραλία αλλά και τις αναπτυσσόμενες χώρες εγείρονται πολλές απόψεις για το νέο ζήτημα και το διαρκώς ζητούμενο. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε συνοπτικά στις διαφορετικές προοπτικές που ποικίλλουν ανάλογα και με τη θέση στο παγκόσμιο οικονομικό χάρτη. Ένα χάρτη που διαβάζεται πλέον με ένα νέο τρόπο. Εκείνο των νέων τεχνολογιών. Τηλεπικοινωνιακά δίκτυα, δίκτυα ανταλλαγής πληροφοριών, παραγωγής και διάχυσης τεχνολογικών καινοτομιών, μεταφοράς επενδύσεων και

¹¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 5.

¹² SOWING (1999) σελ. 115.

κεφαλαίου αποτελούν μια καθόλου αφηρημένη υλικότητα η οποία ενοποιεί και διαχωρίζει τον παγκόσμιο χάρτη. Νέοι καταμερισμοί δημιουργούνται χωρίς αναγκαστικά να αντικαθιστούν τους διεθνείς καταμερισμούς που ήδη γνωρίζουμε.

Για τις ΗΠΑ και ο νέος καταμερισμός της δικτυακής εποχής, με πηγή τις τεχνολογικές επαναστάσεις και την παγκοσμιοποίηση, επιφυλάσσει, όχι τυχαία, έναν ηγετικό ρόλο. Όχι όμως γενικά για τις ΗΠΑ. Η νέα οικονομία, σαν τίτλος του νέου καταμερισμού, εξελίσσεται παράλληλα με ένα ψηφιακό χάσμα (digital divide) και μια τεράστια διαρθρωτική αλλαγή της απασχόλησης στο εσωτερικό της χώρας. Ένα είδος αναλφαριθμητισμού, ο ψηφιακός ή ηλεκτρονικός, απειλεί μεγάλο μέρος του πληθυσμού κυρίως τους ισπανόφωνους και τους αфро-αμερικανούς τοποθετώντας πολλούς σε πολύ χαμηλά επίπεδα στη δομή της απασχόλησης και σε πολύ υψηλά στη δομή της ανεργίας.¹³ Οι μετακινήσεις του κέντρου της παραγωγικής δραστηριότητας από το νότο στο βορρά και από ανατολή στη δύση εντείνει τα προβλήματα του εργατικού δυναμικού της χώρας του η κινητικότητα οφείλει να είναι ανάλογη των επαγγελματικών δεξιοτήτων που απαιτεί η νέα οικονομία.¹⁴ Η διατήρηση μιας κοινωνικής συνοχής, ιδιαίτερα διαταραγμένης, περνά ολοένα και περισσότερο στον έλεγχο των τοπικών κοινοτήτων και των μη κυβερνητικών οργανισμών προσπαθώντας να ελέγξουν τις αλλαγές με πολύ περιορισμένα μέσα.

Οι νέες τεχνολογίες και οι διαρθρωτικές αλλαγές φαίνεται να λειτουργούν με διαφορετικό τρόπο στην Ωκεανία, μια πολύ περισσότερο συνεκτική κοινωνία σε σχέση με εκείνη της βόρειας Αμερικής. Οι πληροφορικές και επικοινωνιακές τεχνολογίες σήμαναν για αυτή την περιφερειακή ένωση αρχικά ένα “θάνατο της απόστασης”. Η δικτυακή εποχή ήρε την απομόνωση και σήμανε την αρχή μιας μεταστροφής από την παραδοσιακή οικονομία σε μια οικονομία βασισμένη στη γνώση. Με το μισό, περίπου, πληθυσμό ηλεκτρονικά δικτυωμένο και ένα παραγωγικό αποτέλεσμα από τις νέες τεχνολογίες γύρω στο ένα δέκατο του ΑΕΠ η Νέα Ζηλανδία και η Αυστραλία αναπτύσσονται με πολύ γοργό ρυθμό στη νέα εποχή.¹⁵ Η ενσωμάτωση όλων των πολιτών τους σε αυτή την εποχή παραμένει καθήκον του κεντρικού κράτους με την έμφαση να δίνεται στην εκπαιδευτική πολιτική και την επένδυση σε έρευνα και ανάπτυξη με ενδογενή τρόπο.

¹³ OECD (2001a)

¹⁴ Για εκτενή ανάλυση στο ζήτημα της εσωτερικής μετανάστευσης με επαγγελματικά κριτήρια βλέπε Norton (1998)

¹⁵ ITAG (1999) σελ. 2 και 8.

Για τον αναπτυσσόμενο κόσμο οι συνθήκες είναι εντελώς διαφορετικές. Το ψηφιακό χάσμα αποτελεί τόσο μεγάλο εμπόδιο για μια καλύτερη θέση των χωρών αυτών στο διεθνή ανταγωνισμό ώστε το χάσμα στο εσωτερικό των χωρών να μην αποτελεί το πρώτο ζητούμενο για αυτές. Το ψηφιακό χάσμα είναι ουσιαστικά αναπτυξιακό χάσμα μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών.¹⁶ Οι επιθυμητές δεξιότητες για το ανθρώπινο δυναμικό στις χώρες εκτός ΟΟΣΑ λείπουν και όταν συμβεί να υπάρχουν σε μέρος του αυτό μεταναστεύει σε χώρες με αναπτυγμένες οικονομίες, στερώντας από τις προηγούμενες την ενδογενή παραγωγή νέων τεχνολογιών.¹⁷ Διέξοδο αποτελεί πια μονάχα η εισαγωγή νέων τεχνολογιών, η οποία όμως στα πρώτα τουλάχιστον στάδια εντείνει τις ανισότητες εντός των κοινωνιών αυτών συσσωρεύοντας πρόσθετα φαινόμενα φτώχειας και αποκλεισμού στα ήδη υπάρχοντα.

Παρά τα όσα αναφέρθηκαν, όμως, η χωρική εστίασή μας θα παραμείνει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Πιο συγκεκριμένα, η ανάδειξη αυτού του ζητήματος ως ευρωπαϊκό ζήτημα. Η πολιτική διαπίστωση του ζητήματος έθεσε ουσιαστικά τις βάσεις για τη μορφοποίησή του σε πρόβλημα με λύση. Σε ένα πλαίσιο σχηματισμού της νέας Ευρώπης οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεσμεύθηκαν «να εργασθούν για ένα νέο στρατηγικό στόχο για την επόμενη δεκαετία: Όστε [η Ευρώπη] να γίνει η πιο ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία που βασίζεται στη γνώση ικανή για βιώσιμη οικονομική μεγέθυνση με περισσότερες και καλύτερες δουλειές και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος απαιτείται μια στρατηγική για τον εκσυγχρονισμό του Ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, επενδύοντας στους ανθρώπους και καταπολεμώντας τον κοινωνικό αποκλεισμό».¹⁸

Μέσα από τη νέα Agenda Κοινωνικής Πολιτικής για την Ευρωπαϊκή Ένωση αναδείχθηκε καταρχάς ο ρόλος της κοινωνικής πολιτικής σαν παραγωγικός παράγοντας «για να αντιμετωπισθούν οι νέες προκλήσεις για την κοινωνική πολιτική απόρροια του ριζοσπαστικού μετασχηματισμού της Ευρωπαϊκής οικονομίας και κοινωνίας. Κυρίως όσον αφορά στην περίπτωση των αλλαγών που ενεργοποιούνται από τη νέα οικονομία της γνώσης, η οποία επηρεάζει την εργασιακή και προσωπική ζωή όλων των ανθρώπων. Αυτή η Agenda αποτελεί μέρος της ολοκληρωμένης

¹⁶ Johnston (2001)

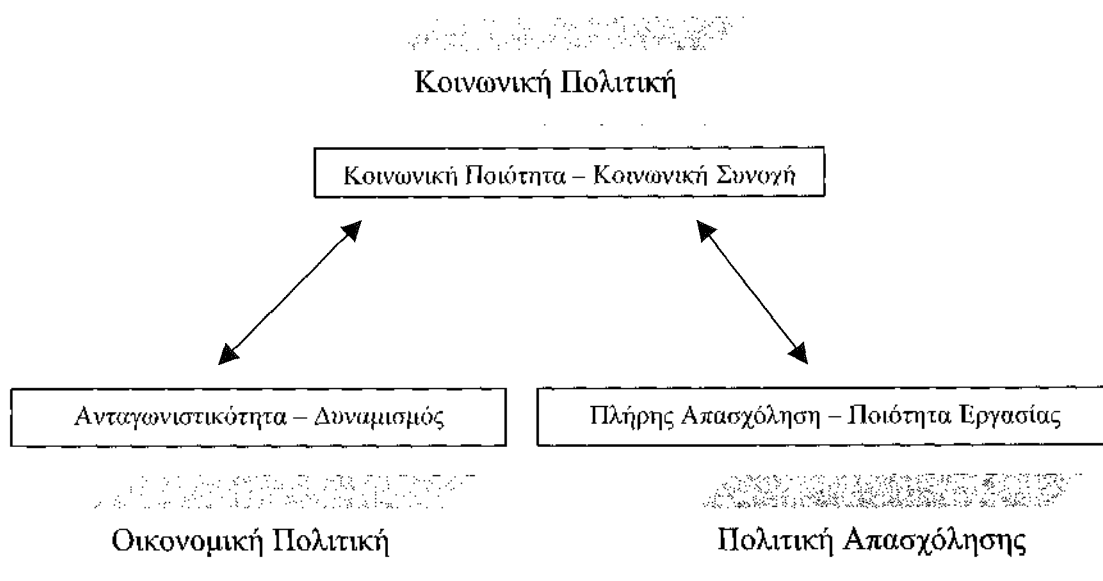
¹⁷ Η σχετική συζήτηση αναπτύσσεται από το Third World Network, βλέπε Verzola (1993)

¹⁸ Commission of the European Communities (2000) σελ. 5.

προσέγγισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την οικονομική και κοινωνική ανανέωση».¹⁹

Στο ίδιο κείμενο περιγράφονται οι επιθυμητές δυναμικές αλληλεπιδράσεις των βασικών πολιτικών στον ευρωπαϊκό χώρο καθώς και οι προτεραιότητες της κάθε πολιτικής.

Διάγραμμα 1: Η αλληλεπίδραση των αμοιβαίων πολιτικών και στόχων

Ο παραγωγικός ρόλος της κοινωνικής πολιτικής συνεχίζει έκτοτε να συγκεκριμενοποιείται με αρκετές παράλληλες δράσεις. Τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (όπως και εκείνα για την Απασχόληση) αποτελούν τα κορυφαία παραδείγματα αυτής της προσπάθειας. Από τη συνθετική αναφορά (κοινή έκθεση) των πρώτων μεταφέρουμε «Στα πλαίσια των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων στη Λισσαβόνα (Μάρτιος 2000), στη Νίκαια (Δεκέμβριος 2000) και στη Στοκχόλμη (Ιούνιος 2001), τα κράτη μέλη δεσμεύτηκαν στην προώθηση μιας βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης και ποιοτικής απασχόλησης, που θα μειώσει τον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και θα ενισχύσει την κοινωνική συνοχή

¹⁹ Commission of the European Communities (2000) σελ. 5.

στην Ένωση, στο διάστημα 2001 – 2010».²⁰ Στην κοινή έκθεση αναφέρεται επίσης, πως τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για το 2001 «αποτελούν το πρώτο βήμα μιας πολυετούς διαδικασίας, η οποία θα έχει σημαντικό αντίκτυπο στην εξάλειψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση».²¹ Η δημιουργία μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής προσέγγισης ορίστηκε σαν προτεραιότητα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθώς ζητήθηκε από τα κράτη μέλη η ανάπτυξη, έστω με διαφορετικούς τρόπους, εθνικών στρατηγικών για την καταπολέμηση του αποκλεισμού.

Επανερχόμενοι στα ζητήματα ορισμού για τον κοινωνικό αποκλεισμό, τα κράτη μέλη και η ευρωπαϊκή επιτροπή «Στην παρούσα έκθεση [αποδέχονται πως] οι όροι φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός χαρακτηρίζουν καταστάσεις στις οποίες εμποδίζεται η πλήρης συμμετοχή των πολιτών στην οικονομική και κοινωνική ζωή και στην άσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων ή/και όταν η πρόσβαση σε εισόδημα και άλλους πόρους (προσωπικούς, οικογενειακούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς) είναι τόσο ανεπαρκής ώστε να τους αποκλείει από την απόλαυση ενός επιπέδου διαβίωσης και ποιότητας ζωής που θεωρούνται επιτρεπτά από την κοινωνία στην οποία ζουν. Σε παρόμοιες καταστάσεις, οι πολίτες δεν είναι συνήθως σε θέση να κάνουν πλήρη χρήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους».²² Παράλληλα όμως, «σε πολλά κράτη μέλη αναγνωρίζεται ότι η εικόνα δεν είναι στατική και ότι πρέπει να συνεκτιμούνται οι ραγδαίες διαρθρωτικές αλλαγές που αφορούν όλες τις χώρες, προκειμένου να αποφευχθεί η εμφάνιση νέων ή η ένταση υφιστάμενων μορφών κοινωνικού αποκλεισμού».²³

Με δεδομένο πως «για να μπορέσουν τα κράτη μέλη να επιτύχουν το στόχο οικοδόμησης κοινωνιών χωρίς αποκλεισμούς θα χρειαστούν σημαντικές βελτιώσεις στην κατανομή των πόρων και των ευκαιριών στην κοινωνία έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η κοινωνική ένταξη και η συμμετοχή όλων των ατόμων καθώς και η

²⁰ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 6.

²¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 27.

²² Όσον αφορά στις κατηγορίες αποκλεισμού και τα είδη αποκλεισμένων, εκτός του παραπάνω ορισμού στη σελίδα 11 της κοινής έκθεσης, επισημαίνονται άλλες δεκαπέντε αναφορές στα επίσημα έγγραφα της Ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής. Αυτά περιλαμβάνουν: κοινωνική περιθωριοποίηση, νέα φτώχεια, δημοκρατικός νομικός και πολιτικός αποκλεισμός μη υλικό μειονέκτημα, αποκλεισμός από τον ελάχιστο αποδεκτό τρόπο ζωής, πολιτιστικός αποκλεισμός (που περιλαμβάνει τη φυλή και το φύλο), αποκλεισμός από την οικογένεια και την κοινότητα, αποκλεισμός από το κράτος πρόνοιας, φτώχεια μακράς διάρκειας, αποκλεισμός από την κυρίαρχη πολιτική και οικονομική ζωή, επίπεδο στέρησης, απομάκρυνση από τις εργασιακές σχέσεις, οικονομικός αποκλεισμός, και αποκλεισμός από την αγορά εργασίας.

²³ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 13.

πρόσβαση τους σε θεμελιώδη δικαιώματα» υιοθετήθηκε στη διάρκεια του 2001 η πολιτική δέσμευση για την ενίσχυση των πολιτικών απασχόλησης καθώς και τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων κοινωνικής προστασίας.²⁴ Σε αυτή την κατεύθυνση «όλα τα κράτη μέλη έχουν αποφασίσει στη Νίκαια να καθορίσουν τις πολιτικές τους προτεραιότητες, όσον αφορά την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, στο πλαίσιο τεσσάρων στόχων που έχουν συμφωνηθεί από κοινού:

- (1) Διευκόλυνση της συμμετοχής στην απασχόληση και της πρόσβασης όλων των ατόμων σε πόρους, δικαιώματα, αγαθά και υπηρεσίες,
- (2) Πρόληψη των κινδύνων αποκλεισμού,
- (3) Παροχή βοήθειας στους πιο ευάλωτους,
- (4) Κινητοποίηση όλων των αρμόδιων φορέων.

[Συμπληρωματικά] τα κράτη μέλη υπογράμμισαν επίσης τη σημασία της ενσωμάτωσης της ισότητας ανδρών και γυναικών σε όλες τις ενέργειες που αποβλέπουν στην επίτευξη αυτών των στόχων».²⁵

Για τις ανάγκες της δικής μας εργασίας θα σταθούμε κυρίως, αν όχι μονάχα, στις επιμέρους εξειδικεύσεις των στόχων 1β, κατά δευτερεύοντα ρόλο, και 2α, κατά πρωτεύοντα, ο οποίος αποτελεί και το κεντρικό μας ζήτημα. Αυτές οι εξειδικεύσεις, με βάση την κοινή έκθεση της Επιτροπής έχουν ως εξής:

«Στόχος 1 (β) Πρόληψη των διακοπών της επαγγελματικής δραστηριότητας με την ανάπτυξη της δυνατότητας επαγγελματικής ένταξης, χάρη στη διαχείριση των ανθρώπινων πόρων, την οργάνωση της εργασίας και τη δια βίου μάθηση».²⁶

«Στόχος 2 (α) Πλήρης αξιοποίηση του δυναμικού της κοινωνίας της γνώσης και των νέων τεχνολογιών της πληροφόρησης και της επικοινωνίας μεριμνώντας ώστε κανείς να μην μένει στο περιθώριο και δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες των ατόμων με ειδικές ανάγκες».²⁷

Για να είμαστε σαφείς θα πρέπει να τονίσουμε πως η αναφορά του στόχου 1β γίνεται σε σχέση με τον 2α καθώς έτσι συμπληρώνεται η στόχευση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην κατεύθυνση της ενσωμάτωσης όλων των πολιτών στην κοινωνία της

²⁴ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 12.

²⁵ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 12.

²⁶ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 32.

²⁷ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 60.

πληροφορίας, με τις πολλές προεκτάσεις και αφετηρίες των θεμάτων της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας. Ο νέος αποκλεισμός που διαγράφηκε παραπάνω έρχεται στη συνέχεια να περιγραφεί λεπτομερέστερα αλλά και να συντεθεί με τις αποπειρούμενες δράσεις στον ευρωπαϊκό χώρο για την ενσωμάτωση, ίσως για μια “νέα ενσωμάτωση”. Ο νέος αποκλεισμός προσδιορίζεται στα επίσημα κείμενα της ΕΕ συχνά σαν ψηφιακός αποκλεισμός και ηλεκτρονικός αποκλεισμός και το αυτό ισχύει αντίστοιχα για τους προσδιορισμούς της ενσωμάτωσης ή/και ένταξης. Για να αποσαφηνιστεί περισσότερο η πολιτική δράση για αυτό το νέο αποκλεισμό θα πρέπει να επισημάνουμε πως ο συντονισμός της δράσης πηγάζει ουσιαστικά από τους παράλληλους σχεδιασμούς και πρωτοβουλίες ευρωπαϊκών επιτροπών που σχετίζονται με την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών και την εγκαθίδρυση μιας κοινωνίας της πληροφορίας. Κεντρικός άξονας των σχεδιασμών και των πολιτικών που ήδη ακολουθούνται είναι, μετά το 2000, η Πρωτοβουλία e-Europe 2000 – 2002 “Κοινωνία Πληροφοριών για Όλους”. Το ειδικό σχέδιο περιλαμβάνει τον ηλεκτρονικό αποκλεισμό, μεταξύ άλλων δράσεων, αλλά εκφράζεται και μέσα από Σχέδια Δράσης του κοινωνικού αποκλεισμού. Τα διαπερνά, με άλλα λόγια, κάθετα και οριζόντια. Και το ίδιο ισχύει και όσον αφορά στα Σχέδια Δράσης για την απασχόληση.

Πιο ειδικά, στο e-Europe 2000 – 2002 σηματοδοτείται εκ νέου πως “η απασχόληση είναι η καλύτερη προστασία έναντι του κοινωνικού αποκλεισμού”. Προκειμένου να αναπτυχθεί μια απασχόληση με βάση την ποιότητα και την ευελιξία είναι σκόπιμο να αναπτυχθεί η δυνατότητα επαγγελματικής ένταξης χάρη στην απόκτηση νέων δεξιοτήτων (ΠΕΤ), με τη διαδικασία δια βίου μάθησης να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η υλοποίηση των στόχων τους οποίους όρισε η Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην καταπολέμηση του αποκλεισμού. Για τους συντάκτες του e-Europe, και κατ’ επέκταση του e-Inclusion, «μόνο με θετική δράση μπορεί να αποφευχθεί ο πληροφορικός αποκλεισμός σε ευρωπαϊκό επίπεδο».²⁸ Η θετική δράση θα πρέπει να εκμεταλλευθεί τις σύγχρονες δυνατότητες αλλά και να θέσει ορισμένες προϋποθέσεις. Από την πρώτη Ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας, το Δεκέμβριο του 1999, έγιναν σαφείς οι κύριοι στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η κοινωνία της πληροφορίας ενεργοποιούνταν ήδη στο χώρο

²⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 4.

της ενωμένης Ευρώπης – η νέα οικονομία θα ακολουθούσε.²⁹ Για την τελευταία η ευρωπαϊκή παραδοχή υπήρξε η ακόλουθη: «Διαθέτει τεράστιο δυναμικό ανάπτυξης, απασχόλησης, και συμμετοχής. Η Ευρώπη δεν εκμεταλλεύεται πλήρως το δυναμικό αυτό, επειδή δεν κινείται αρκετά γρήγορα προς την ψηφιακή εποχή. Η παρούσα πρωτοβουλία αποσκοπεί στην επιτάχυνση της εν λόγω διαδικασίας».³⁰ Σε αυτό το πλαίσιο ορίστηκαν και οι στόχοι της e-Europe:³¹

- Να εισαγάγει κάθε πολίτη, σπίτι και σχολείο, κάθε επιχείρηση και δημόσια διοίκηση στην ψηφιακή εποχή και να αποκαταστήσει για όλους ηλεκτρονική σύνδεση.
- Να δημιουργήσει μια ψηφιακά εγγράμματη Ευρώπη, στηριζόμενη σε μιαν επιχειρηματική παιδεία που είναι πρόθυμη να χρηματοδοτήσει και να αναπτύξει νέες ιδέες.
- Να διασφαλίσει ότι όλη η διαδικασία δεν θα δημιουργεί κοινωνικό αποκλεισμό, θα συμβάλει στην οικοδόμηση της εμπιστοσύνης των καταναλωτών και θα ενισχύει την κοινωνική συνοχή.

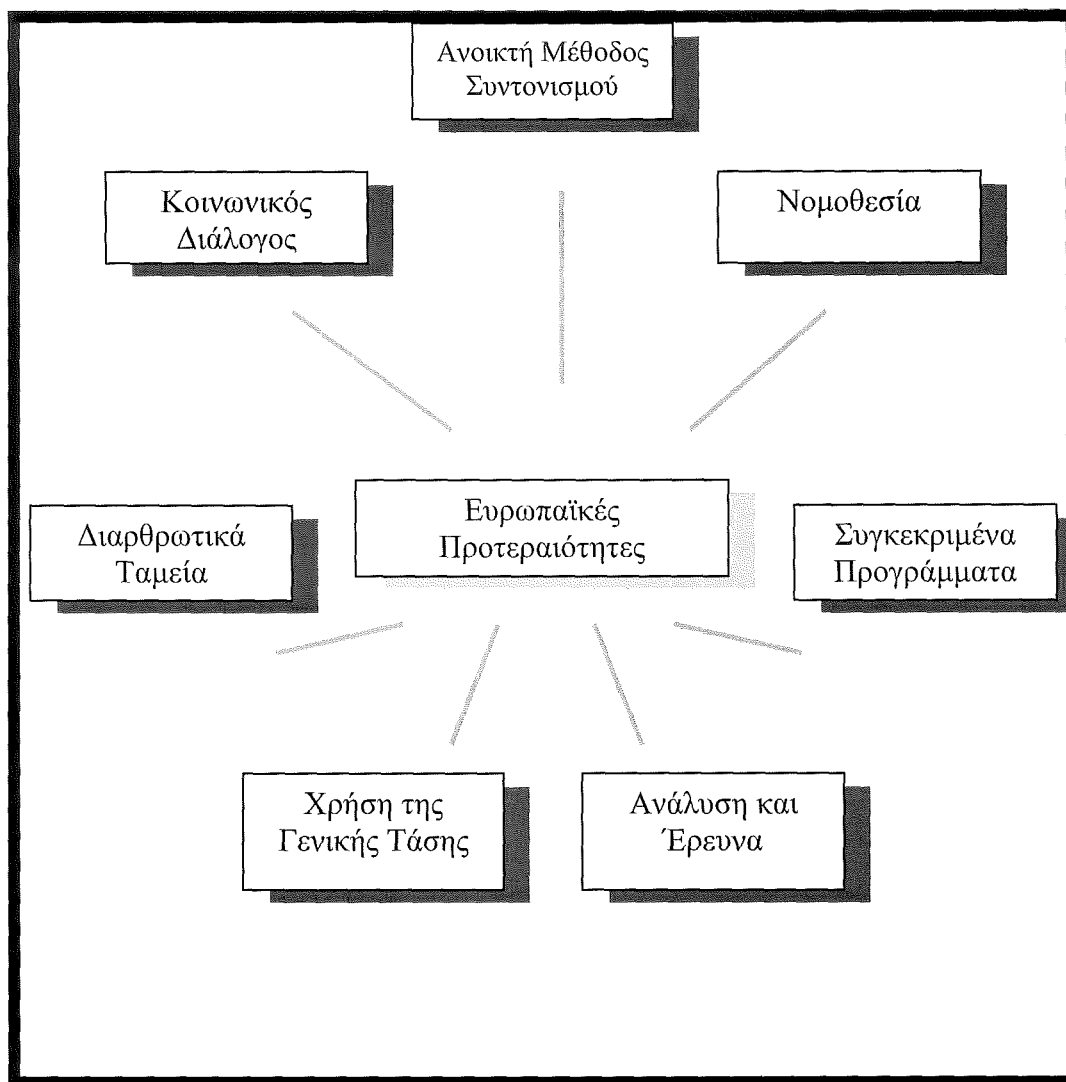
Τα διαθέσιμα μέσα για την επίτευξη αυτών των πολυδιάστατων στόχων είναι μετά την πολιτική συμφωνία καθορισμένα: Η ανοιχτή μέθοδος συντονισμού, η νομοθεσία, ο κοινωνικός διάλογος, τα διαρθρωτικά ταμεία, συγκεκριμένα προγράμματα, ανάλυση και έρευνα.

Διάγραμμα 2: Τα μέσα για την επίτευξη των προτεραιοτήτων

²⁹ Οι συντάκτες της Ανακοίνωσης για την Πρωτοβουλία οριοθέτησαν πως «Η στιγμή είναι αποφασιστική και η ευκαιρία μοναδική για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αναλαμβάνοντας από κοινού εταιρική δράση μπορούμε να διαμορφώσουμε την κοινωνία των πληροφοριών στην κατεύθυνση των αξιών, των αρχών και των πλεονεκτημάτων μας. Οι ευκαιρίες αυτές είναι σπάνιες -- ας τις εκμεταλλευτούμε», σελ. 2.

³⁰ Commission of the European Communities (1999) σελ. 4.

³¹ Commission of the European Communities (1999) σελ. 2

Στη συνέχεια του κειμένου θα προσπαθήσουμε να γίνουμε πιο περιγραφικοί και αναλυτικοί. Ορίζοντας το πλαίσιο της προσπάθειας θα προσπαθήσουμε να διακρίνουμε ποιος είναι, ουσιαστικά, ο στόχος. Ποια είναι η αφετηρία του και αν είναι δυνατό να υπάρξει τέλος σε αυτή τη διαδικασία. Κατόπιν θα παρακολουθήσουμε τους τρόπους που λειτουργούν τα μέσα και πώς οι πολιτικές αποφάσεις μετασχηματίζονται σε ειδικά μέτρα. Η σαφήνεια των στόχων δεν αρκεί – χρειάζεται και η ακρίβεια.

ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ

«Κάθε τεχνολογική προώθηση φέρει δυναμικά πλεονεκτήματα και κινδύνους, μερικοί από τους οποίους δεν είναι δυνατό να προβλεφθούν».³²

Δεν είναι παρά κοινότυπος πια ο κεντρικός ρόλος που κατέχει η τεχνολογία σε αυτόν το “νέο, γενναίο κόσμο”, την κοινωνία της πληροφορίας. Σε αυτό το σημείο του κειμένου δε θα σταθούμε στους πιθανούς κινδύνους, κάτι που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, αλλά η έμφαση δίνεται στα δυναμικά πλεονεκτήματα που προσφέρει η τεχνολογική πρόοδος στην οικονομία και την κοινωνία, όπως τις γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Ξεκινώντας από το επαναστατικό δυναμικό της πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας επιχειρούμε να καταλήξουμε στο μετασχηματισμό αυτού του δυναμικού σε κοινωνική γνώση. Δηλαδή σε εκείνον τον αξιοποιήσιμο οικονομικά και κοινωνικά πόρο που με τη σειρά του ωθεί σε περισσότερο ριζικές αλλαγές.

Οι PET λοιπόν, γνωστές στον αγγλόφωνο κόσμο σαν ICT (Information – Communication Technologies), θα επιχειρηθεί να αναδειχθούν σαν εργαλείο, μηχανισμός ελέγχου, οργανωτική δύναμη αλλά και ως συνολική διαδικασία μετασχηματισμού. Σε ένα πρώτο επίπεδο, με τον όρο PET καλείται μια μεγάλη σειρά σύγχρονων τεχνολογιών. Οι υπολογιστές (σαν μέσα παραγωγής και κατανάλωσης) και τα modems δεν πλαισιώνονται μονάχα από ανεξάντλητο λογισμικό και διαφόρων ειδών προγραμματισμούς αλλά και από την τηλεφωνία, την τηλεόραση, τους δορυφόρους, την ενέργεια – και ενώ το μέγεθος των PET ακόμη συνεχίζεται να καταμετρείται το ίδιο συμβαίνει και με το μέγεθος του ανθρώπινου παράγοντα που επηρεάζεται. Αρκεί εδώ να επισημάνουμε το πέρασμα της δραστηριότητας αυτών των, όχι και τόσο συγκεκριμένων τεχνολογιών, από την επεξεργασία δεδομένων στη διαχείριση πληροφοριών.

Σαν εργαλείο, λοιπόν, οι PET δεν είναι παρά μηχανήματα με υλική βάση, ορατά ή όχι. Υποστηρίζουν τα άτομα στις δουλειές τους ή σε άλλες ενασχολήσεις. Στην περίπτωση της εργασίας είναι δυνατό να απαλλάξουν τους εργαζόμενους από πολλές ρουτίνες. Παραπέρα, αποκλείουν περισσότερα λάθη και εξασφαλίζουν

³² United Nations (2001) σελ. 65.

καλύτερη ποιότητα. Για την εργοδοσία ή τη διοίκηση το εργαλείο είναι εξίσου, αν όχι περισσότερο αποδοτικό. Οι σχεδιασμοί και οι αποφάσεις διαδικάζονται πιο γρήγορα και σίγουρα. Οι πολλές εναλλακτικές βρίσκουν έναν πολύ ευέλικτο τρόπο να εκφραστούν. Η εργαλειακή λογική αποδίδει και το ζητούμενο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα: υψηλή ποιότητα και χαμηλό κόστος.

Τα διαχειριστικά πληροφορικά προγράμματα και η αυτοματοποίηση είναι οι άξονες της οπτικής των ΠΕΤ σαν μηχανισμοί ελέγχου. Η παρακολούθηση του συνόλου της εργασιακής διαδικασίας είναι πλέον δυνατή και απλή. Οι άμεσες παρεμβάσεις, για διόρθωση ή καλύτερο αποτέλεσμα, εφικτές όπως και ο στόχος μιας αυτοματοποίησης που εξοικονομεί πάρα πολύ χρόνο. Ο επαναλαμβανόμενος έλεγχος, όμως, μπορεί να αποδώσει πολύ περισσότερα, «η πιο ισχυρή επίδραση των νέων ΠΕΤ είναι το ότι μετακινούν το όριο μεταξύ της σιωπηρής (tacit) γνώσης και της κωδικοποιήσιμης (codified) γνώσης [σε βάρος της πρώτης]. Κάνουν τεχνικά δυνατή και οικονομικά προσιτή την κωδικοποίηση ειδών της γνώσης που μέχρι σήμερα είχαν παραμείνει σε σιωπηρή [μη άμεσα επικοινωνήσιμη] μορφή».³³ Αυτή η μετακίνηση του ορίου παρέχει δυνατότητες που δεν υπήρχαν, και μάλιστα με σωρευτικό τρόπο – συχνά δε και ανεξαρτήτως ειδικού αντικειμένου και παραγωγικής διαδικασίας.

Η οργανωτική δύναμη των ΠΕΤ αντιπαραβάλλεται με τις απλές προσπάθειες εξορθολογισμού που συμβαίνουν στα πλαίσια μιας επιχείρησης. Πρόκειται για έναν συστημικό εξορθολογισμό ο οποίος «συνθέτει μια τεράστια προοπτική αναδιοργάνωσης που επηρεάζει ταυτόχρονα τόσο τα μέσα όσο και τους σκοπούς»³⁴ και όχι για ένα μηχανισμό που διευρύνει προηγούμενες λειτουργίες. Το ζητούμενο και το αποτέλεσμα είναι νέες μέθοδοι σε όλο το φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας. Κάτι τέτοιο είχε παρατηρηθεί και προηγούμενα στις μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις και τους δημόσιους οργανισμούς που χρησιμοποιούσαν τεράστιες υπολογιστικές μηχανές γνωστές σαν mainframes. Η γενικευμένη, όμως, χρήση των προσωπικών υπολογιστών έδωσε τη δυνατότητα σε πολλές μικρότερες επιχειρήσεις, όπως και στο σύνολο του δημόσιου τομέα, να επωφεληθούν από τις καινοτόμες μεθόδους. Με τη σειρά τους αυτές οι μέθοδοι, επιτρέποντας τη σύλληψη της γενικής εικόνας για κάθε επιχείρηση κάθε φορά, ενεργοποιούν όλο και μεγαλύτερα τμήματα του ανθρώπινου δυναμικού με διαφορετικό τρόπο. Οι κοινωνικές σχέσεις μέσα στην επιχείρηση αλλάζουν δημιουργώντας και νέες δομές, οι οποίες συχνά μεταφέρονται και εκτός της

³³ SOWING (1999) σελ. 27.

³⁴ SOWING (1999) σελ. 29.

επιχείρησης. Οι τεχνικές αλλαγές είναι τεχνητές αλλαγές, με πραγματικά όμως αντίκτυπα στους εργαζομένους οι οποίοι νιώθουν πως μετέχουν σε κάτι πραγματικά νέο.

Η προηγούμενη οργανωτική αλλαγή δεν έχει στην αφετηρία της παρά μία διοικητική δράση. Δεν είναι λίγοι οι θεωρητικοί που ισχυρίζονται πως κάτι τέτοιο είναι η απαρχή της αμφισβήτησης μιας άλλης διαχωριστικής γραμμής: Εκείνης των δραστών (doers) και των χρηστών (users), στην οποία θα επεκταθούμε και στη συνέχεια. Με αυτή την έννοια οι ΠΕΤ «δεν είναι απλώς εργαλεία προς εφαρμογή αλλά διαδικασίες προς ανάπτυξη».³⁵ Η ολόκληρη εικόνα του ποιος κατασκευάζει τι και ποιος διαχειρίζεται συμβολικά και πραγματικά την κατασκευή είναι αυτό που καλείται “προσέγγιση κοινωνικής μορφοποίησης” που είναι δυνατό να οδηγεί σε μια συνολική διαδικασία μετασχηματισμού. Γι’ αυτή την ομάδα των θεωρητικών «το ανθρώπινο μυαλό είναι μια απ’ ευθείας παραγωγική δύναμη και όχι απλώς ένα αποφασιστικό στοιχείο του παραγωγικού συστήματος».³⁶ Ο προχωρημένος χρήστης (advanced user) βρίσκεται στο κέντρο αυτού του επιχειρήματος. Οι ΠΕΤ κατασκευάστηκαν “κάποτε” (αιώνες ή χρόνια πριν), και έκτοτε μετασχηματίζονται από, και μετασχηματίζουν, την (ιστορική κάθε φορά) κοινωνική πραγματικότητα.

Η τεράστια τεχνολογική ανάπτυξη της σύγχρονης εποχής, για όσες χώρες του κόσμου έχουν την τύχη να ζουν σε αυτή, στάθηκε το αντικείμενο βασικής ενασχόλησης για μια μεγάλη σειρά επιστημονικών κλάδων. Πολλά θεωρητικά παραδείγματα και σχολές έθεσαν τις κοινωνικές διαστάσεις αυτής της ανάπτυξης στο επίκεντρο ξεχωριστών θεωριών. Αφετηρία για τη δική μας διερεύνηση θα είναι η κοινωνία της πληροφορίας, η οποία δεν είναι καθεαυτή. Γι’ αυτό το σημείο του κειμένου η κοινωνία της πληροφορίας θα είναι, όμως, η Κοινωνία της γνώσης, η Κοινωνία της μάθησης, η Μεταβιομηχανική κοινωνία και η Πληροφορική-βιομηχανική κοινωνία.³⁷

Η κοινωνία της πληροφορίας σαν πληροφορική-βιομηχανική κοινωνία εντάσσεται μέσα στην κλασσική παράδοση της βιομηχανικής εποχής εντοπίζοντας όμως, ένα “δεύτερο κύμα” εκβιομηχάνισης αυτό της πληροφορικοποίησης. Η αυτοματοποίηση δεν αντιπαρήλθε μονάχα τη χειρονακτική εργασία αλλά και τη διανοητική (brainwork). Η πληροφορία βρίσκεται στο προσκήνιο σαν κεντρικός

³⁵ SOWING (1999) σελ. 35.

³⁶ Castells (1996) σελ 32

³⁷ Οι παραπάνω νοηματοδοτήσεις της κοινωνίας της πληροφορίας περιγράφονται με λεπτομέρεια στο SOWING (1999) σελ. 5-21.

παραγωγικός παράγοντας ξεπερνώντας τη σημασία των PET. Η παραγωγή και η διάχυση της πληροφορίας είναι οι βασικές λειτουργίες των νέων τεχνολογιών, οι οποίες «οδηγούν σε μια νέα βιομηχανική επανάσταση ήδη πολύ σημαντική και πολύ προωθημένη σε σχέση με εκείνες του παρελθόντος».³⁸ Στη βιομηχανική λογική των προωθητικών μηχανών η τεχνολογία καλείται να διαδραματίσει ένα ρόλο οδηγού προς την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Μια κοινωνική ανάπτυξη που χαρακτηρίζεται από τη διείσδυση των PET σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής, αλλά και της πληροφορίας σαν το πιο σημαντικό διαθέσιμο σε ένα πολύ αβέβαιο κοινωνικό περιβάλλον. Γι' αυτή την προσέγγιση, τα τεχνολογικά παράγωγα, δημιουργημένα εξωγενώς, είναι ανεξάρτητα από την κοινωνία, η οποία θα πρέπει να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα.³⁹

Ο προηγούμενος, σαφής, τεχνολογικός ντετερμινισμός αντιπαραβάλλεται, ίσως λιγότερο απ' ότι αρχικά φαίνεται, εδώ με την αναλυτική κατηγορία της πληροφορικής κοινωνίας σαν μεταβιομηχανική κοινωνία. Στο επίκεντρο βρίσκεται η κοινωνική αλλαγή προκλημένη από τις ριζοσπαστικές εξελίξεις στις οργανωτικές δομές των βιομηχανικών κοινωνιών. Οι καινούργιες δομές αντικατοπτρίζουν το πέρασμα από την παραγωγή αγαθών, από πρώτες ύλες και ενέργεια, στην παραγωγή πληροφοριών, διαμέσου έξυπνων τεχνολογιών. «Η θεωρητική γνώση γίνεται οδηγός για την κοινωνική οργάνωση, και η μεταβιομηχανική κοινωνία αναπτύσσεται από μόνη της σε μια κοινωνία της γνώσης, ή καλύτερα της πληροφορίας».⁴⁰ Σύμφωνα με τα παραπάνω, η αναπαραγωγική της δύναμη είναι η καινοτομία, τόσο σε τεχνολογίες όσο και σε γνώση. Οι διαδοχικοί μετασχηματισμοί εξαρτώνται από την ένταση και την έκταση της καινοτομίας.

Το δεύτερο και ίσως πιο σημαντικό χαρακτηριστικό μιας τέτοιας κοινωνίας είναι η πρωταρχική σημασία του τριτογενή τομέα, εκείνου των υπηρεσιών. Μάλλον εδώ εντοπίζεται και διαδοχή “μετά” της βιομηχανικής κοινωνίας από εκείνη των υπηρεσιών. Για το λόγο αυτό η προσέγγιση ονομάζεται πιο συχνά “πορεία ανάμεσα στους τομείς”. Παρ' όλα αυτά, η βιομηχανική κοινωνία, όπως τη ζήσαμε, ή τη ζούμε ακόμη, δεν αποτελεί μια κοινωνία της βιομηχανίας. Η ανεπτυγμένη τεχνική γνώση δε δημιουργείται ούτε απευθύνεται μονάχα εκεί. Και δεν είναι ξεκάθαρο στη διάδοχη κατάσταση ποιος τομέας (αρχίζει να) μοιάζει με τον άλλο, οπότε να γνωρίζουμε αν η

³⁸ SOWING (1999) σελ. 14.

³⁹ Barber (2002)

⁴⁰ SOWING (1999) σελ. 8.

υπηρεσία ή το υλικό προϊόν είναι το πρότυπο.⁴¹ Καθοριστικό σημείο δεν είναι παρά ο τρόπος παραγωγής τους, και εκεί τα δεδομένα είναι ακόμα πιο θολά. Καινοτομίες, νέα γνώση, νέες υπηρεσίες και προϊόντα είναι, πάντως, για τους θεωρητικούς αυτής της προσέγγισης παράγωγα μια κοινωνίας διαφορετικής, όχι όμως με ριζικό τρόπο, σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες ή τη μεταπολεμική περίοδο. Οι ΠΕΤ έρχονται ξανά στο προσκήνιο όχι μόνο σαν διαμορφωτές ενός άλλου τρόπου παραγωγής αλλά και ενός άλλου, και όχι νέου, τρόπου ανταλλαγής, «η μετασχηματιστική διαδικασία μπορεί να χαρακτηριστεί καλύτερα σαν εξελικτική παρά σαν επαναστατική».⁴² Με αυτό το επιχείρημα οι οικονομικές και κοινωνικές δομές της βιομηχανικής κοινωνίας δεν αντικαθίστανται από αλλά εξελίσσονται σε μεταβιομηχανικές δομές.

Επιπρόσθετα, στην προσέγγιση που εξετάζουμε, θίγεται και το ζήτημα του μετα-φορντισμού. Αν και η ανάλυσή του ξεπερνά τις ανάγκες της εργασίας μας δεν θα αποφύγουμε μια σύνδεση με χρονικό κυρίως χαρακτήρα. Η μεταβιομηχανική και η μετα-φορντική εποχή αντλούν ανάλογες καταβολές. Η υστέρηση στην οικονομική ανάπτυξη και η επακόλουθη κοινωνική ανισορροπία που ακολούθησαν τη δεκαετία του 1970 αποτελούν τις οικονομικές και πολιτικές αφετηρίες για τις δύο όχι πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις. Πιο σημαντικό σημείο σύζευξης όμως, στέκεται η σημασία της τεχνολογικής εξέλιξης σαν δυνατότητα άρσης της οδηγούμενης σε αδιέξοδο προηγούμενης κατάστασης. Μιας δυνατότητας με επάρκεια για καινοτομία, νέα προϊόντα και επιχειρηματικές αναδιοργανώσεις αλλά και με προεκτάσεις σε μια κοινωνία χωρίς γραφειοκρατίες (αλλά με επαγγελματίες), πολιτικά κόμματα (αλλά κοινωνικά κινήματα), κάθετες ιεραρχίες (αλλά επίπεδες και ελαστικές συνδέσεις).

Ο τεχνικός χαρακτήρας των θεωριών που μόλις παρακολουθήσαμε παίρνει μια άλλη διάσταση στην κοινωνία της πληροφορίας σαν κοινωνία της γνώσης. Επιστημονική ή μη, επαγγελματική ή μη το ζήτημα είναι η κοινωνική γνώση, δηλαδή η γνώση που ανήκει στο σύνολο της κοινωνίας – κοινή αλλά και αναντίστοιχη της συνηθισμένης. Τα τεράστια μεγέθη νέας γνώσης και οι υπολογιστικές δυνατότητες διαχείρισής της είναι τα κλειδιά σε αυτή την προσέγγιση. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές περιλαμβάνοντας πληροφορίες, μετασχηματισμένες σε δεδομένα, δεν είναι απλώς εργαλεία διαχείρισης γνώσης αλλά μηχανές γνώσης – και για τους υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης δυνάμει «συστήματα βασισμένα στη γνώση».

⁴¹ Το ιστορικό προηγούμενο σε αυτή την περίπτωση έχει να κάνει με τη «βιομηχανοποιημένη γεωργία» όπου ένας τομέας παραγωγής επιβάλλεται σε ένα άλλο χωρίς να τον καταλύει. Για το νέο παράδειγμα της «πληροφοριοποιημένης παραγωγής» βλέπε Hardt και Negri (200).

⁴² SOWING (1999) σελ. 10

Γνώση με δημιουργούς και πομπούς όχι μόνο επιστήμονες και τεχνικούς αλλά και άτομα που ο “προηγούμενος” καταμερισμός εργασίας αντιμετώπιζε σαν εξωγενείς παράγοντες, μη έγκριτης, γνώσης. Γνώση με αποδέκτες άτομα των οποίων η συνεισφορά και η αποδοχή νέας γνώσης ήταν μέχρι πρότινος αμελητέα. Οι “μόλις αφιχθέντες” αποτελούν και τους αναπαραγωγούς της νέας κοινωνίας της γνώσης. Η παραγωγή και η χρήση της γνώσης διαφεύγοντας από τις διάφορες βαθμίδες της ακαδημίας γίνεται αντικείμενο οργάνωσης σε διαφορετικά πλαίσια, κυρίως συμβολικά και λειτουργικά.⁴³ Οι απρόβλεπτες χρήσεις, και αποτελέσματα, είναι πια κάτι σύνηθες. Η πολυκεντρική παραγωγή της βρίσκεται σε μια διαρκή διαδικασία διαντίδρασης με την ανταλλαγή και τη διάχυση. Μια τέτοια προοπτική είναι αναμενόμενο να μη χωρά σε προηγούμενες κοινωνικές σχέσεις και προηγούμενα διαμορφωμένους κανόνες. Για τους θεωρητικούς της κοινωνίας της γνώσης ο κοινωνικός μετασχηματισμός είναι τόσο ριζοσπαστικός όσο και αυτονόητος, και αυτά είναι δύο ζητήματα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Πολύ κοντά στην κοινωνία της γνώσης βρίσκεται εκείνη της μάθησης. Κυριότερη διαφορά είναι η υποχώρηση της σημασίας του τεχνολογικού παράγοντα, που παραμένει σαν βασική προϋπόθεση. Σημαντικότερο σημείο και αφετηρία της αποτελεί η διερεύνηση της εφαρμογής προηγούμενης γνώσης. Εναλλακτικές εφαρμογές και κυρίως συσσωρεύσιμες αντιμετωπίζονται ως γενεσιουργές νέων γνώσεων και νέων πρακτικών. Ο διεθνής όρος “learning by doing” περιγράφει μια κίνηση σπινάλ με ανώτερα και κατώτερα επίπεδα καινοτομίας. Το κοινωνικό αντίκρισμα αυτής της διαδικασίας, στη γενίκευσή του, είναι το καθεστώς ελευθερίας που πρέπει να διέπει τις μονάδες γνώσης και ο συλλογικός τρόπος επεξεργασίας τους. Ομάδες και κοινότητες που είναι δυνατό να λειτουργήσουν με αυτό τον τρόπο είναι και οι προπομποί της κοινωνίας της μάθησης. Η δομική αλλαγή που προτείνεται είναι ριζική και αφορά ιδιωτικό, δημόσιο και ενδιάμεσους τομείς.

⁴³ Για την έννοια του “new arrival” βλέπε Sennett (1978) στο σχετικό κεφάλαιο.

Η ΤΑΣΗ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΗ ΔΡΑΣΗ

Προσπαθώντας να στήσουμε το κοινωνικό σκηνικό στο οποίο εδράζεται το επιχείρημα της εργασίας μας θα ασχοληθούμε σε αυτό το σημείο με ορισμένες, χρήσιμες ελπίζουμε, διευκρινίσεις. Το κεντρικό ζήτημα του αποκλεισμού διαδικάζεται μέσα από οργανωμένες δομές και ιστορικές συνθήκες. Η κοινωνία της πληροφορίας, όπως την κατανοούμε και σήμερα, δεν παύει και αυτή να αποτελεί οργανωμένη κοινωνία με καθοριστικές δομές εκείνες της απασχόλησης, της ισχύος και της ιδιοκτησίας. Οι συνθήκες, στις οποίες αναφέρεται αμέσως και εμμέσως ο κοινωνικός αποκλεισμός, συνδέονται με την κίνηση εντός των δομών, και σαν τελικό αποτέλεσμα εκτός αυτών. Η μορφή της κοινωνικής κινητικότητας που μας απασχολεί εδώ είναι η αρνητική κίνηση, προς τα κάτω και προς τα έξω.

Το σκηνικό εμπλουτίζεται στη συνέχεια με συγκεκριμένες καταστάσεις, όπως συναντώνται στις σημερινές, σύγχρονες και μη, κοινωνικές πραγματικότητες. Κοινωνική διαφοροποίηση και κοινωνική ανισότητα συνθέτουν τη διαφορετική μορφή που παίρνει κάθε φορά και σε κάθε κοινωνία η κοινωνική διαστρωμάτωση γενικά. Πιο ειδικά, η κοινωνική διαφοροποίηση, η οποία «λαμβάνει χώρα όταν υπάρχουν άνθρωποι με διακριτές ατομικές ποιότητες και διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους» και η κοινωνική ανισότητα, που δηλώνει «άτομα με άνισες προσβάσεις σε πόρους, υπηρεσίες και κοινωνικές θέσεις», αποδίδουν διαστρωματώσεις με περισσότερο ή λιγότερο αυστηρές ιεραρχήσεις.⁴⁴ Πιο συγκεκριμένα τώρα, τα επίπεδα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, σε άμεση σύνδεση με την κοινωνική ανισότητα, σχηματίζουν μια διαστρωμάτωση, μέσω της θεσμοθέτησης ή, πιο συχνά, της θεσμοποίησης των ανισοτήτων, εφάμιλλη αυτής της ανάπτυξης. Από εκεί και πέρα ένα σύστημα καθορισμών είναι ήδη ανεπτυγμένο, και συνεχίζει, με τρόπο τέτοιο ώστε οι κοινωνικές σχέσεις να (ανα)παράγουν τις διαδικασίες του τύπου “ποιος παίρνει τι και γιατί”.

Αυτό το ορισμένο κοινωνικό σκηνικό δεν αλλάζει από μία ή πολλές ατομικές κινητικότητες (απόδοσης ή επιτεύγματος) καθώς η λογική του δεν μπορεί να είναι αθροιστική. Το ότι κάποιο άτομο κατέχει μια θέση στη διαστρωμάτωση την οποία δεν όρισε το ίδιο αλλά του αποδόθηκε έξω από τον έλεγχό του, μαζί με το ότι κάποιο άλλο άτομο προχώρησε σε ένα επίτευγμα, θέτοντας κάτω από τον έλεγχό του την

⁴⁴ Kerbo (2000) σελ. 12.

κίνηση, και γι' αυτό κατέχει καλύτερη από πριν θέση στη διαστρωμάτωση δεν υπακούουν σε μια λογική ανατροπής της διαστρωμάτωσης αλλά σε μια λογική αναπαραγωγής της. Οι θέσεις και οι αλλαγές μπορεί να βιώνονται ατομικά ο καθορισμός, όμως, δε παύει να είναι κοινωνικός. Για τις ανάγκες του κειμένου οι αλλαγές αναφέρονται στις διαδικασίες που οδηγούν στον αποκλεισμό, και οι θέσεις αναφέρονται σε εκείνες των, ολοκληρωτικά ή μερικά, αποκλεισμένων από τις δομές.

Ας δούμε όμως, από πιο κοντινή απόσταση τις δομές στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως. Αρχικά, η δομή της απασχόλησης αποτελεί μια αποτύπωση του καταμερισμού της εργασίας, με τεχνικό τρόπο, ώστε να εκφράζεται η διαφορετική σημασία που αποδίδει η κοινωνία στους φορείς της παραγωγικής διαδικασίας. Η δομή της ισχύος παραπέμπει σε μια κατανομή δύναμης και ελέγχου (η θέση ενός ατόμου σε αυτή την κατανομή ορίζεται από το δυναμικό του να απευθύνει και να δέχεται εντολές πέρα από κάθε αντίσταση ή να μπορεί να σχηματίζει και να λαμβάνει αποφάσεις που θα τις εκτελέσει το ίδιο ή/και άλλοι).⁴⁵ Η δομή της ιδιοκτησίας τέλος, εκφράζει το ιεραρχημένο σύνολο των ατόμων που είναι ιδιοκτήτες περιουσίας, ειδικά εκείνης που είναι δυνατό να παράγει κέρδος. Στη συνέχεια, με την προσθήκη ορισμένων γενικών και απλουστευτικών στρωμάτων/τάξεων, επιχειρούμε να παρουσιάσουμε, ελπίζοντας πως κάτι τέτοιο είναι δυνατό, το εξής κοινωνικό σκηνικό ή την εξής κοινωνική διαστρωμάτωση.⁴⁶

Πίνακας 2: Σύνθεση των δομών και κοινωνικός καταμερισμός

ΣΤΡΩΜΑΤΑ/ ΤΑΞΕΙΣ	ΘΕΣΗ ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΘΕΣΗ ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΙΣΧΥΟΣ	ΣΧΕΣΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ
Ανώτερη	Υψηλή	Υψηλή	Έχει
Επιχειρησιακή	Υψηλή	Υψηλή	Έχει μερική ή Δεν έχει
Μεσαία	Μεσαία έως υψηλή	Μεσαία	
Εργατική	Χαμηλή έως μεσαία	Χαμηλή	Δεν έχει
Κατώτερη	Χαμηλή	Χαμηλή	
Κατώτατη	Δεν έχει	Χαμηλή	Δεν έχει

⁴⁵ Το ζήτημα της δύναμης και των ορισμών της προέρχεται από τις αναλύσεις των Blau και Luhmann.

⁴⁶ Ο πίνακας αποτελεί παραλλαγή εκείνου που βρίσκεται στο Kerbo (2000) σελ. 145

Μια τέτοια τυπολογία δεν μπορεί, εξορισμού, να συλλάβει τις παραπάνω σύνθετες πραγματικότητες. Ελπίζουμε όμως, πως θα είναι λειτουργικά χρήσιμη, εφόσον είναι και επιστημολογικά επαρκής, για τη συνέχεια του επιχειρήματος.

Επανερχόμενοι στην τάση πίσω από τη δράση (κοινωνία της πληροφορίας και αποκλεισμός) θα προσπαθήσουμε να αποδώσουμε, ειδικά και όχι συγκεκριμένα, παραδείγματα κοινωνικής κινητικότητας. Όσον αφορά στους επιταχυνόμενους μετασχηματισμούς και τα κοινωνικά πλεονεκτήματα που φέρουν το παράδειγμα έχει μια τέτοια μορφή: Άτομο μέλος του εργατικού στρώματος, ή τάξης, ομαδοποιημένο εκεί από απόδοση, έχοντας τα κριτήρια ώστε να προσλαμβάνει τις κατάλληλες ευκαιρίες κατορθώνει, μέσω επιτεύγματος, να ανέλθει κοινωνικά σε μία από τις δύο αμέσως επόμενες τάξεις, την μεσαία ή την επιχειρησιακή. Το επίτευγμα δεν μπορεί να λάβει χώρα από θαύμα στις δομές ισχύος και ιδιοκτησίας επομένως αναφέρεται ευθέως στην απασχόληση. Απασχόληση όπου πράγματι διαδραματίζονται οι μεγαλύτερες εξελίξεις, όπου συμβαίνουν οι ευκαιρίες, σε επίπεδο δομής. Η άνοδός του εκεί είναι δυνατό στη συνέχεια να αποδώσει και μεγαλύτερη ισχύ αλλά και ιδιοκτησία με σκοπό το κέρδος. Όσον αφορά στους επιταχυνόμενους μετασχηματισμούς και τα κοινωνικά μειονεκτήματα που φέρουν τα παραδείγματα εξελίσσονται διαφορετικά: (1) Δύο άτομα με σοβαρά μειονεκτήματα, νοητική υστέρηση ή σωματική αναπηρία, είναι πρότυπα κοινωνικής διαφοροποίησης. Ίσως, και κοινωνικής ανισότητας. Το πρώτο από απόδοση εντάσσεται σε μία από τις τρεις πρώτες τάξεις ενώ για το δεύτερο ισχύει το αντίθετο. Η θέση τους στη δομή της απασχόλησης δεν εξηγεί την ανισότητα. Η εξήγηση αντλείται από τη σχέση τους με την ιδιοκτησία που επιφέρει κέρδος. Ο κοινωνικός αποκλεισμός απειλεί, κυρίως, το δεύτερο, και γι' αυτό γίνεται μέριμνα της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής. Οι νέες τεχνολογίες της πληροφορικής κοινωνίας μπορούν να του εξασφαλίσουν μια πιο αξιοπρεπή κοινωνική ζωή, με δεδομένο πως τα άτομα που έχουν αναλάβει τη φροντίδα του δεν θα είναι θύματα των επερχόμενων αλλαγών. (2) Σε αντίθεση με το άτομο που όλα πήγαν γι' αυτό κατ' ευχή, το άτομο αυτού του παραδείγματος, όμοιο κατά τα άλλα, δεν είχε τα κριτήρια ούτε και τις ευκαιρίες. Ας αφήσουμε εδώ τις ευθύνες να βαραίνουν το ίδιο το άτομο. Η ανοδική κίνηση δεν πραγματοποιήθηκε γιατί ήταν οκνηρό ή γιατί τα επιδόματα κοινωνικής προστασίας ήταν υψηλά και άρα αντικίνητρα για δράση. Δεδομένο παραμένει πως οι οργανωτικές αλλαγές της κοινωνίας θα το αφήσουν στο περιθώριο (αν δεν ήταν ήδη εκεί ή εκτός απασχόλησης

αν εργαζόταν σαν μέρος της ανειδίκευτης εργασίας), και ίσως αποτελέσει και αυτό μέρος της κρατικής προστασίας. (3) Το άτομο αυτού του παραδείγματος ανήκει από απόδοση ή από επίτευγμα στις ενδιάμεσες, και προς τα πάνω, τάξεις. Πρόκειται για ένα συνηθισμένο άτομο (και αυτό με φύλο όπως όλα τα παραπάνω) που έχει την ευθύνη των πράξεων του. Το ότι βρέθηκε απασχολούμενο στη βαριά βιομηχανία, στην κλωστοϋφαντουργία, στην αγροτική παραγωγή κοκ ήταν τυχαίο γεγονός γι' αυτό, όχι, όμως, για εμάς. Η ενδογενής παρακμή του παραγωγικού τομέα ή η εξωγενής λόγω ευρύτερων οικονομικών αλλαγών μετακινεί το άτομο από την προηγούμενη θέση σε μια επόμενη με έναν αποκαλυπτικά εκούσιο τρόπο. Η θέση του στη δομή της απασχόλησης εντός του τομέα θα μπορούσε να συνεχίσει να ισχύει, δεν ισχύει όμως, πλέον η ευρύτερη δομή της απασχόλησης. Η όποια εξειδίκευση μπορεί τώρα να είναι απαξιωμένη. Η χαμηλή ειδίκευση ακόμα χειρότερα. Η καθοδική κινητικότητα μπορεί να μετριάσει από την ατομική ιδιοκτησία και τη συλλογική ισχύ του. Αν και αυτές είναι ανύπαρκτες, ή δεν επαρκούν, απειλείται σαφώς από τον κοινωνικό αποκλεισμό, και οι διέξοδοι προς άλλες επαγγελματικές και κοινωνικές προσβάσεις είναι επιτακτικό ζήτημα. Η οικονομική πολιτική θα πρέπει στο εξής να διαδεχτεί από την κοινωνική πολιτική του κράτους. Οι αλλαγές στην απασχόληση βρίσκονται και στα δύο άκρα της εξίσωσης.

Τα παραδείγματα προς αποφυγή είναι και εκείνα που εστιάζουν στις διαδικασίες προς τον κοινωνικό αποκλεισμό. Έναν αποκλεισμό σε μια δοσμένη κοινωνική πραγματικότητα και ένα κοινωνικό περιβάλλον με αρκετή προϊστορία. Κλείνοντας αυτή την ενότητα θα θέλαμε να παρατηρήσουμε πως η “εικονική πραγματικότητα” που κατασκευάστηκε παραπάνω περιλαμβάνει το χαρακτηριστικό της συνοχής. Ο αποκλεισμός ατόμων και ομάδων χωρά στο σχήμα όταν αναφέρονται σε κινήσεις πάνω και κάτω. Δεν χωρά στις κινήσεις μέσα και έξω, εκτός κι αν έξω βρίσκονται οι εργαζόμενοι φτωχοί (working poor) και, πόσο μάλλον, η κατώτατη μη-παραγωγική τάξη (lumpenproletariat).

Πίνακας 3: Γιατί η ανισότητα μετράει.⁴⁷

Η διερεύνηση της κοινωνικής ανισότητας, από τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους ερευνητές, καθώς και η αντιμετώπισή της έχει περάσει από πολλές και

⁴⁷ United Nations (2001) σελ .17.

διαφορετικές φάσεις τους τελευταίους δύο αιώνες. Οι ερμηνείες της ποικίλλουν από την καταγγελία προς το σύστημα που την αναπαράγει για να επιβιώσει, για τους ριζοσπάστες οικονομολόγους, μέχρι το «αναγκαίο κακό» για τους οικονομολόγους της γενικής τάσης (mainstream) της μεταπολεμικής περιόδου. Καθώς ο δημόσιος διάλογος δεν έχει εκλείψει για το ζήτημα, με την έμφαση, όμως, να περνά προς τη φτώχεια αρχικά, και στη συνέχεια προς τον κοινωνικό αποκλεισμό, η τελευταία αναφορά HDR (Human Development Report) από τον Ο.Η.Ε. έρχεται να προσθέσει σε μια πολύ ρεαλιστική βάση πως Η ανισότητα ...

- ✓ Οδηγεί, μέσα από τις διαδικασίες της αγοράς και των αποτυχημένων δημόσιων πολιτικών, σε ανάκαμψη της μεγέθυνσης αλλά και σε διεύρυνση της φτώχειας.
- ✓ Υποβαθμίζει, μέσω της συγκέντρωσης του πλούτου, τις δημόσιες πολιτικές στερώντας τους τη λαϊκή υποστήριξη.
- ✓ Διαβρώνει το κοινωνικό κεφάλαιο μειώνοντας τις συνθήκες εμπιστοσύνης και υπευθυνότητας που πρέπει να ισχύουν για τη λειτουργικότητα των δημόσιων θεσμών.
- ✓ Καθιστά ανεκτές τις πιέσεις για μεγαλύτερα επίπεδα ανισότητας, τόσο μέσα στα εθνικά όρια όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΑΝ ΠΗΓΗ ΝΕΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

Η ιστορία των οικονομικών-τεχνολογικών επαναστάσεων τους δύο τελευταίους αιώνες είναι τεράστια, τόσο σε σύγκριση με το παρελθόν τους όσο και σε σύγκριση με τις κοινωνικο-πολιτικές επαναστάσεις. Η πρώτη σε αυτό το διάστημα ήταν η «βιομηχανική επανάσταση του 18ου αιώνα που έφτασε στο αποκορύφωμά της στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και έθεσε τις βάσεις για την πρώτη διεθνή κοινωνία, και το μετασχηματισμό της ανθρωπότητας σε κοινωνικούς σχηματισμούς με εθνικά κράτη που ανταλλάσσουν μεταξύ τους μαζικής παραγωγής τυποποιημένα εμπορεύματα».⁴⁸ Η επαναστατική μετάβαση από το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στον κεφαλαιοκρατικό όμως, δεν έλαβε χώρα μονάχα με την επαναστατικοποίηση της παραγωγής στο μεγάλο εργοστάσιο αλλά και με τις διαδοχικές επιβολές της μηχανοποιημένης παραγωγής σε όλες τις εκφάνσεις της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Για να αποδώσει η συσσώρευση ξανά και ξανά την επιδιωκόμενη διευρυμένη αναπαραγωγή έπρεπε να στηριχθεί, και στηρίχθηκε, σε μεγάλο βαθμό στην εφαρμογή της τεχνολογίας και γενικά της επιστήμης. Η ανάπτυξη της τεχνο-επιστήμης οδήγησε, όχι σταδιακά αλλά με ασύγχρονα άλματα και ασυνέχειες, στον τεχνικό καταμερισμό της εργασίας, όρος αναγκαίος για την μεγέθυνση του συστήματος, καθόλου όμως ουδέτερος ως προς τις κοινωνικές και οικονομικές καταβολές του.

Ο ρόλος της τεχνολογικής καινοτομίας στην παραγωγή δεν έπαψε ποτέ να φέρει μαζί του τον σπόρο του ενδοταξικού ανταγωνισμού. Είτε πρόκειται για αγώνα επιβίωσης (δηλαδή αναπαραγωγής) του ατομικού κεφαλαίου που διεκδικεί το μέσο ποσοστό κέρδους του κλάδου στον οποίο ανήκει, είτε πρόκειται για μετοχική εταιρία που μονοπωλεί έναν κλάδο και παίρνει τα οριακά θετικά κέρδη τα οποία επενδύει σε άλλο κλάδο το ζητούμενο παραμένει η κατάκτηση της αγοράς, ένας λιγότερο δυσβάσταχτος ανταγωνισμός, μια εκτεταμένη απαλλοτρίωση των ανταγωνιστικών κεφαλαίων «η απαλλοτρίωση αυτή συντελείται με το παιχνίδι των εσωτερικών νόμων της ίδιας της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, με τη συγκεντροποίηση των κεφαλαίων. Κάθε κεφαλαιοκράτης σκοτώνει πολλούς άλλους κεφαλαιοκράτες».⁴⁹ Θανατηφόρο όπλο εξακολουθεί να είναι και στις μέρες μας η καινοτομία, ένας παράγοντας (της

⁴⁸ Λάζος (2001) σελ. 15.

⁴⁹ Μαρξ (1978) σελ. 787.

παραγωγής) που πάντα φέρνει ισχύ στον ιδιοκτήτη του. Όπως ίσως, ήταν εξ αρχής ο σκοπός της κεφαλαιοκρατικής δημιουργίας και λειτουργίας του. Ο ανταγωνισμός όμως, ήταν, και για πολλούς παραμένει, διαταξικός «Ο Τζον Στούαρτ Μίλλ στο έργο του “Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας” λέει “Ζήτημα είναι αν όλες οι ως τώρα μηχανικές εφευρέσεις έχουν ανακουφίσει τον καθημερινό μόχθο οποιουδήποτε ανθρώπινου όντος”. Αλλά δεν είναι καθόλου αυτός ο σκοπός των μηχανών που χρησιμοποιούνται με κεφαλαιοκρατικό τρόπο. Όπως και κάθε άλλη ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας έτσι και η ανάπτυξή της με τις μηχανές έχει σκοπό να φτηναίνει τα εμπορεύματα και να συντομέψει το μέρος εκείνο της εργάσιμης ημέρας που χρειάζεται ο εργάτης για τον εαυτό του, για να μεγαλώσει το άλλο μέρος της εργάσιμης ημέρας του, που το δίνει δωρεάν στον κεφαλαιοκράτη. Οι μηχανές είναι μέσο για την παραγωγή υπεραξίας».⁵⁰

Τα δύο διαφορετικά είδη κερδών είναι εξίσου κρίσιμα για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων, έστω και αν ο ανταγωνισμός προϋποτίθεται πλέον σαν ένας. Το πνεύμα της εποχής είναι το συγκριτικό πλεονέκτημα – η καινοτομία – ο δυναμισμός. Η τεχνολογία, σαν εφαρμοσμένη επιστήμη στον έλεγχο του κεφαλαίου, στεκόταν πάντοτε στο σταυροδρόμι των μεταβάσεων από μια μορφή οικονομικής παραγωγής σε μια άλλη. Φορδισμός (fordism), κρίση του φορδισμού, και έπειτα η ανάδειξη του μετα-βιομηχανικού μοντέλου, της ευέλικτης εξειδίκευσης (flexible specialization) και της ρυθμισμένης παραγωγής (lean production) αποτελούν μετεξελίξεις της αρχικής βιομηχανικής παραγωγής που δέχθηκε αλλεπάλληλες τεχνολογικές επαναστατικοποιήσεις. Πρόκειται, βέβαια, για μια συνοπτική και άδικη ιστορία. Είναι όμως, ιστορία περισσότερο μορφών και λιγότερο περιεχομένου. Τα ζητούμενα από τις αλλαγές παραμένουν διαρκώς ζητούμενα και προωθούν σε νεότερες λύσεις. Αυτά αναφέρονται στα υψηλά κόστη σχετικά με το σταθερό κεφάλαιο, το χρόνο και το κόστος της κυκλοφορίας, τη σύνδεση μεταξύ επιστήμης και κεφαλαίου, τη σχέση εργοδοσίας και εργασίας, τη σχέση επιχείρησης και κατανάλωσης και, τέλος, τις δυσκολίες που παρουσιάζουν οι κάθετες και οι οριζόντιες οργανώσεις της παραγωγής.⁵¹ Και είναι τέτοια η δυσκολία επεξεργασίας αυτών των ζητημάτων που κάθε πρακτική λύση δεν μπορεί παρά να έχει το χαρακτήρα του προσωρινού.

Κάπου στο ενδιάμεσο της προηγούμενης παραγράφου προσεγγίσαμε τη δεκαετία του 1970. Αμέσως μετά, σε ελάχιστες προτάσεις, συγχρονιστήκαμε με το

⁵⁰ Μαρξ (1978) σελ. 386.

⁵¹ Smith (2000) σελ. 6-8.

σήμερα. Οι ανάγκες όμως, εκείνης της ιστορίας ξεπερνούν κατά πολύ και τις ανάγκες και τις σελίδες του κειμένου μας. Από τη δεκαετία του '70, παράλληλα με την (προθεματική) βιομηχανική κοινωνία αναπτυσσόταν εκείνη της πληροφορικής. Η πληροφορική επανάσταση είχε ήδη συμβεί είκοσι χρόνια πριν. Και ενώ αρχικά χωρούσε στο μοντέλο της μεγάλης βιομηχανικής παραγωγής συνοδεύοντας το με τα εξίσου μεγάλα mainframes έσπασε στη συνέχεια αυτά τα δεσμά. Πρόκειται για ακόμη ένα ζήτημα που το μέγεθος έχει σημασία.

Από τότε η ταχύτατη ανάπτυξη και διάδοση των εφαρμογών της πληροφορικής προσφέρει τόσο σημαντικά πλεονεκτήματα σε τόσο πολλά πεδία της κοινωνικής ζωής ώστε σήμερα μπορούμε να μιλάμε για μια αυξανόμενη εξάρτηση αυτών των αναρίθμητων, ουσιαστικά, πεδίων από την πληροφορική τεχνολογία. Η τάση έχει προδιαγραφεί επανειλημμένα, «η σύγχρονη κοινωνία τείνει να φθάσει στο σημείο όπου "τα πάντα θα εξαρτώνται από το λογισμικό". Για παράδειγμα, ο κύριος όγκος των πληροφοριών κάθε είδους που διακινούνται καθημερινά σε πλανητική κλίμακα, μεταβιβάζεται μέσω συστημάτων πληροφορικής. "Αλλά και αντίστροφα: άξια λόγου πληροφορία τείνει να θεωρείται σε ολόένα αυξανόμενο βαθμό η πληροφορία που μπορεί να μεταβιβασθεί μέσω των συστημάτων αυτών". Η έρευνα στην υγεία και τη γενετική αλλά και η εφαρμογή τους, ο έλεγχος των συγκοινωνιών σε εθνική και διεθνή κλίμακα, η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και η εθνική άμυνα εξαρτώνται από τις εφαρμογές της πληροφορικής τεχνολογίας».⁵² Το ίδιο ισχύει και για τον κύριο όγκο των χρηματικών συναλλαγών μεταξύ των επιχειρήσεων, σε πλανητική κλίμακα, καθώς και τη διαχείριση των οικονομικών τους μεγεθών. Ολοένα και συχνότερα, ο έλεγχος και η ρύθμιση της παραγωγικής διαδικασίας μιας επιχείρησης εξαρτάται απόλυτα από τη λειτουργική ικανότητα του συστήματος επεξεργασίας δεδομένων που διαθέτει – και βέβαια τους ανθρώπους δημιουργούς και διαχειριστές του. «Η πληροφορική επανάσταση με όλα της τα συστατικά, αποτελεί μια κοινωνική σχέση και ένα εργαλείο που είναι εδώ για να παραμείνει. Η επιστροφή πίσω σ' ένα προπληροφορικό παρελθόν δεν είναι δυνατή πλέον. Σε μια δεκαετία από σήμερα μάλιστα θα βρίσκεται παντού γύρω από τον άνθρωπο, είτε για να τον υπηρετήσει είτε για να τον εκμηδενίσει. Το ζήτημα συνεπώς

⁵² Λάζος (2001) σελ. 16.

είναι ο έλεγχός της ώστε να τεθεί στην υπηρεσία των ανθρώπων, ή, ακριβέστερα, όλων των ανθρώπων». ⁵³

Είναι πια κοινή συνείδηση η ριζική αλλαγή του τρόπου ζωής στο δυτικό κόσμο σε σχέση με το άμεσο παρελθόν. Οι κατακλυσμιαίες αλλαγές διαδέχονται η μια την άλλη και είναι επίσης, κοινή η αποδοχή αυτών των αλλαγών και κυρίως του ανεξέλεγκτου χαρακτήρα τους, «η μόνη βεβαιότητα για το μέλλον, μας είπαν, είναι το ότι θα είναι πολύ διαφορετικό από το σήμερα». ⁵⁴

OLD AGENDA: META – ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Είναι οι αρχές της δεκαετίας του 1980, και στη Silicon Valley κατασκευάζεται το “μεγάλο μικρό” (mighty micro). Η τεχνολογική εξέλιξη είναι πράγματι πρωτοφανής, η ανθρώπινη ανταπόκριση όχι. Η καταστροφολογία για τα εκατομμύρια χαμένων θέσεων απασχόλησης έχει ξαναρχίσει, μαζί όμως με τα ευχολόγια για μια κοινωνία δίχως εργασία, μια κοινωνία της άκοπης απόλαυσης. Στο κέντρο αυτής της ουτοπίας τίθεται η παραγωγή πληροφορικής αξίας, και όχι υλικής αξίας, αυτή θα είναι η κινητήρια δύναμη μιας πληροφορικής κοινωνίας καθορισμένης από τις πληροφορικές και επικοινωνιακές τεχνολογίες.

Ο τεχνολογικός φουτουρισμός, βιαστικός σαν κάθε μελλοντολογία, κηδεύει τη βιομηχανική κοινωνία ερήμην της και κοιτάζει μπροστά. Δεν διατυπώνει αιτήματα αλλά διακηρύσσει αρχές. Η προγραμματική εκδήλωση αυτών των αρχών έχει σαν αφετηρία την *computoria* του Ιάπωνα, αρμόδιου από το 1978 σχετικά με τα θέματα της κοινωνίας της πληροφορίας, Y.Masuda. Οι παρακάτω αρχές όμως λειτούργησαν σαν αιτήματα για πολλές προηγούμενες γενιές. Και μάλιστα με τη λογική της σύγκρουσης όχι της απόδοσης

Καταρχάς λοιπόν, ελευθερία των αποφάσεων και ισότητα των ευκαιριών. Το όραμα, με τη κυριολεκτική σημασία του όρου, αποκρίνεται σε μια κοινωνία στην οποία ο κάθε ιδιώτης είναι ικανός να αντιληφθεί και να πραγματοποιήσει την αξία του χρόνου που έχει στη διάθεσή του. Για να δράσει σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να είναι, καταρχήν, ελεύθερος να αποφασίζει. Το πώς και το πότε, τα οποία περιλαμβάνουν την αξιοποίηση του χρόνου του, είναι αυστηρά καθορισμένα από το

⁵³ Λάζος (2001) σελ. 16.

⁵⁴ Webster και Robins (1998) σελ. 23.

ίδιο το άτομο. Η ισότητα των ευκαιριών εξασφαλίζει το δικαίωμα αυτού του καθορισμού να εκφρασθεί σε όλους τους ατομικούς στόχους με όλα τα διαθέσιμα μέσα.

Επόμενη αρχή η συνεργατική κοινωνία, «η οποία αναπτύσσεται καθώς άτομα και ομάδες συνεργάζονται στη βάση συμπληρωματικών δράσεων ώστε να επιτύχουν κοινούς στόχους οροθετημένους από την κοινωνία ως όλο». Η συνεργασία αποτελεί τη “νέα αρχή” και έρχεται να αντικαταστήσει τον ελεύθερο ανταγωνισμό της παραδοσιακής καπιταλιστικής κοινωνίας.

Η ανάδειξη της κοινότητας, στην ίδια γενίκευση, κινείται και στην ίδια κατεύθυνση. Η δημιουργικότητα και η πληροφορική-παραγωγική δύναμη βρίσκονται στο επίκεντρο της αυτής της έννοιας της κοινότητας, που τα επόμενα χρόνια θα ονομαζόταν «δίκτυο». Και οι δύο προϋποθέτουν άτομα με υψηλή εκπαίδευση και κατάρτιση καθώς και κοινές προοπτικές ώστε η κοινοτική ιδιοκτησία να προπορεύεται εκείνης της ατομικής, η οποία θα περιορίζεται μονάχα στα πρωτότυπα προϊόντα.

Τέλος, οι λειτουργικές κοινωνίες: Οι σύγχρονες κοινωνίες βρίσκονται σε ένα μεταβατικό στάδιο προς μία αταξική κοινωνία. Η απουσία εξουσιαστικών δυνάμεων γενικεύει τη διαδικασία και μετατρέπει την κοινωνική δομή σε πολυκεντρική. Η κοινωνική συνοχή εκφράζεται και διαχέεται στο πολιτικό σύστημα αντικαθιστώντας τους γραφειοκρατικούς διοικητικούς οργανισμούς με πολιτικά διακυβερνητικά συστήματα.

Τι όμως, στάθηκε εμπόδιο στο δρόμο ώστε η φερόμενη ως νέα τεχνολογική τάξη να μην πραγματοποιήσει αυτό το δυναμικό; Μια πρώτη απάντηση θα ήταν πως η τεχνολογική επανάσταση που είχε ήδη αρχίσει δεν ήταν και κοινωνική επανάσταση. Αλλά ούτε θα μπορούσε να παράγει και μια τέτοια. Στην κυριολεξία η τεχνολογία δεν είναι παράγοντας αλλά σχέση. Και καθώς η σχέση πολύ απλά προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα δεν μπορούσε να υπάρξει η οποιαδήποτε ρήξη που να φέρει τα αποτελέσματα που περιγράφηκαν παραπάνω. Μια δεύτερη απάντηση ακολουθεί και χρειάζεται περισσότερες λέξεις.

Στην ίδια διάταξη, θα πρέπει να διερευνήσουμε, αρχικά, την παραπάνω «ελευθερία των αποφάσεων και ισότητα των ευκαιριών». Η νέα κοινωνία δεν συγκροτείται, τόσο τη δεκαετία του 1970 όσο και το 2002, από άτομα που έχουν όλο το χρόνο στη διάθεσή τους. Εργάσιμος και ελεύθερος χρόνος συνεχίζουν να υφίστανται, για καλό και για κακό. Ο παραγωγικός χρόνος, ώστε να είναι δυνατό να

μιλάμε για αξιοποίηση, παραμένει κεντρικό ζήτημα όπως και εκείνο του παραγωγού και του αποδέκτη της αξίας αυτού του χρόνου. Η ελευθερία των αποφάσεων, για τον όποιο χρόνο, έχει σχέση με τον αυτοκαθορισμό όσο και ο καθορισμός με την ελευθερία. Ταύτιση στο πεδίο της φιλοσοφίας για ένα υποκείμενο. Ταύτιση σε αυτή την πραγματικότητα για δύο υποκείμενα: Το ένα είναι ελεύθερο να καθορίζει το άλλο. Για την ισότητα των ευκαιριών τα πράγματα είναι πιο απλά. Πρόκειται για αναφαίρετο, και εξού εξασκίσημο, δικαίωμα, όπως κάθε ισότητα σε επίπεδο αρχής. Οι «ατομικοί στόχοι» και τα «διαθέσιμα μέσα» δεν είναι παρά βάρη που θα κουβαλήσουν όλοι στην ίδια γραμμή εκκίνησης.

Το θέμα της αντικατάστασης της ανταγωνιστικής κοινωνίας από μια συνεργατική αντιπροσωπεύει κάτι νέο με παράδοση αιώνων. Οι απόπειρες δεν έλειψαν όπως ούτε και οι αποτυχίες. Σε επιχειρήματα που κεντρικό σημείο είναι η πολιτική οικονομία, ο τρόπος δηλαδή που μια κοινωνία αναπαράγεται, η εξήγηση δεν είναι ιδιαίτερα σύνθετη. Μέχρι σήμερα οι προσπάθειες αντικατάστασης αποδείχθηκαν υποκατάσταση. Χαμηλό παραγωγικό επίπεδο για τα συνεργατικά πλαίσια σε αντίθεση με τα ιεραρχημένα και ανταγωνιστικά. Παρόλα αυτά, το στοίχημα παραμένει. Στο επίπεδο της πράξης, όχι της θεωρίας.

Το περίεργο μείγμα πνευματικής ιδιοκτησίας και κοινοκτημοσύνης αποτελεί, για τους ενθουσιασμένους με τη νέα κοινωνία, την “ανάδειξη της κοινότητας”. Δεν πρόκειται για κοινότητα ανθρώπων αλλά για κοινότητα «ατόμων με υψηλή εκπαίδευση και κατάρτιση καθώς και κοινές προοπτικές». Οι προϋποθέσεις ένταξης, ή για τις ανάγκες του κειμένου μας ενσωμάτωσης, ίσως δεν είναι πολύ αυστηρές στη σύλληψή τους. Η ιστορία εξελίσσεται με πιο βάνανσο τρόπο. Η απελευθέρωση «πληροφορικής-παραγωγικής δύναμης» αποκλείει από αυτή τη κοινότητα όχι μονάχα τους πληροφορικά αναλφάβητους αλλά και τους πληροφορικά εγγράμματους.

Όσον αφορά στο τελευταίο σημείο της computopia θα σταθούμε στο ζήτημα της σύνδεσης της κοινωνικής συνοχής με τη «μετάβαση προς μια αταξική κοινωνία». Εδώ ελπίζουμε πως η ιστορία θα εξελιχθεί με λιγότερο βάνανσο τρόπο. Και κυρίως, πως η κοινωνική μη-συνοχή θα αντιμετωπιστεί, αν κάτι τέτοιο είναι δυνατό, σαν πρόβλημα νωρίτερα.

Καταληκτικά, για τα τέλη της δεκαετίας του '70 και τις αρχές του 1980 το σύνθημα ήταν μια γρήγορη αλλαγή. Οι παραγωγοί της πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας ήταν ακόμη οι μεγάλοι δημόσιοι οργανισμοί. Οι πολυεθνικές του μέλλοντός μας δεν βρίσκονταν

ακόμη στο προσκήνιο. Το δημόσιο αγαθό, η πληροφορία, βρισκόταν σε μια γκρίζα ζώνη ανάμεσα στις κρατικές γραφειοκρατίες και επαναστατικούς χίπις. Ούτε ο νεοφιλελευθερισμός ούτε ο σοσιαλισμός είχε τις απαντήσεις για τα νέα γεγονότα. Ο πρώτος τις βρήκε νωρίτερα. Από εκεί και πέρα «η έκφραση πληροφορική επανάσταση ορίζει πλέον με ισχυρό τρόπο τα άγχη και τις ελπίδες του μέλλοντος. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς αυτής της επανάστασης η τεχνο-επιστημονική γνώση κρυσταλλοποιημένη μέσα σε υπολογιστές, τηλεπικοινωνίες και βιοτεχνολογίες απελευθερώνει τώρα ένα ξέφρενο και ακαταμάχητο μετασχηματισμό του πολιτισμού, δραματικό στις συνέπειές του, αναπόφευκτα τραυματικό βραχυπρόθεσμα, αλλά ανοικτό σε τίποτε λιγότερο από τους ορίζοντες της ουτοπίας».⁵⁵

NEW AGENDA: ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Η νέα Agenda της νέας εποχής: Παγκοσμιοποίηση, δίκτυα, εκπαιδευμένη εργασία. Το τοπίο αποκτά μεγαλύτερη ευκρίνεια. Κοινωνία, και συχνότερα πλέον, οικονομία της πληροφορίας αποκαθίστανται σαν πληροφορικός καπιταλισμός ή δικτυακή κοινωνία σε καπιταλιστικά πλαίσια. Η πληροφορία μετακινείται σε ένα κεντρικό σημείο για τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, σε βάρος της τεχνολογίας. Η κίνηση αυτή, πολύ περισσότερο συστηματική από την προηγούμενη, αποτελεί και την πρώτη προώθηση της γνώσης (επεξεργασμένες πληροφορίες) στο επίκεντρο του διαλόγου. Μιας γνώσης με το χαρακτήρα του παγκόσμιου ανταγωνιστικού πόρου. Στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας ('90) δύο είναι τα χαρακτηριστικά που κυριάρχησαν και συνόδευσαν τη νέα αντίληψη για τη γνώση, τουλάχιστον στη σφαίρα της οικονομικής ζωής: (1) Η διαπίστωση πως η ανταγωνιστική οικονομία (και κοινωνία) της αγοράς δεν έχει, προς το παρόν, κρίσιμο αντίπαλο δέος, και (2) η αλλαγή των οργανωτικών δομών της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας.

Η πίστη όμως, στην πληροφορική τεχνολογία δεν έχει πεθάνει. Η σύνδεση με τις πληροφορικές επικοινωνίες αποκαθιστά και ανανεώνει τη διαρκή εμπιστοσύνη στο “νέο κόσμο”. Αφήνοντας στο παρασκήνιο τη διεθνοποιημένη κοινωνία του

⁵⁵ Dyer-Witheford (1999) σελ. 26.

ασυρμάτου, του τηλεφώνου, των σιδηροδρόμων και των αεροδρομίων οι πληροφορικές-επικοινωνιακές τεχνολογίες επιτρέπουν, και πιέζουν προς, την παγκοσμιοποίηση.

Από τις ελάχιστες συμφωνίες στη μέχρι τώρα συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης είναι η σημασία του χρηματικού κεφαλαίου. Σημασία άρρηκτα συνδεδεμένη με εκείνη των επικοινωνιών. Δεύτερη ακολουθεί η σημασία της μεταφοράς των εμπορευμάτων. Όμως η κυκλοφορία του χρήματος και των εμπορευμάτων σε πλανητική κλίμακα δεν είναι νέα στοχοθεσία ούτε αποτελεί μια καινούργια λογική.

Συνέχεια και Ασυνέχεια: Για τη σύγχρονη ασυνεχή ιστορία της παγκοσμιοποίησης η τελευταία έχει αλλάξει (μετασχηματίσει) τη φύση της οικονομικής δραστηριότητας καθώς έχει συνδεθεί με επαναστατικές αλλαγές στις μεταφορές, τις επικοινωνίες και την επεξεργασία δεδομένων. Προϊόν της τελευταίας (σαν πιο πρόσφατης) ασυνέχειας αποτελεί και η κοινωνία της γνώσης, η μεταβιομηχανική κοινωνία ή η κοινωνία των υπηρεσιών. Στον άλλο πόλο, η σύγχρονη επίσης, ιστορία, συνεχής αυτή τη φορά, προσδιορίζεται μέσα από τη διάδοση ενός επίμονου και παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, καθοριστικά ίδιο σαν τρόπο παραγωγής, και κυρίαρχο στις νέες εκδοχές της παραγωγικής διαδικασίας (νέος καταμερισμός της εργασίας, περιφερειοποίηση, εντατική συγκεντροποίηση της παραγωγής σε τεράστιες επιχειρήσεις, εκτατική συσσώρευση).⁵⁶ Οι διακρίσεις της εξελικτικής διαδικασίας δεν παραγνωρίζονται από τους δύο πόλους, οι ερμηνείες, όμως, καθώς έχουν ιστορικές σημασίες διαφορετικές περιορίζουν ακριβώς τις επόμενες αλλαγές και ασυνέχειες.

Απελευθέρωση και Περιορισμός: «Η παγκοσμιοποίηση είναι καλό ή κακό πράγμα; Παράγει μια ουτοπία ή μια κόλαση; Οδηγεί την ιστορία στην κορύφωση της προόδου ή της απελπισίας;».⁵⁷ Κυριολεκτικά δεν είναι δυνατό να παράγει τίποτα και δεν οδηγεί πουθενά. Υποκειμενικά είναι τόσο υπαρκτή όσο είναι, σε αφηρημένο επίπεδο, το ανθρώπινο γένος, επομένως οι ιδιότητες της είναι οι «καλές» και «κακές» ιδιότητες των φορέων της, μέρος ίσως του είδους. Αντικειμενικά οι διαστάσεις της παράγουν, και παράγονται από, τους φορείς της, επίσης. Μείον χιλιάδες λέξεις «τα ζητήματα τέτοιου είδους διχάζουν πάρα πολύ τις απόψεις»: Το παγκόσμιο χωριό (global village) εναλλάσσεται με την παγκόσμια λεηλασία (global pillage), το

⁵⁶ Scholte (2000) σελ. 20.

⁵⁷ Scholte (2000) σελ. 25.

σενάριο “win – win” με το “I win – you lose”. Οι ενθουσιασμένοι με την παγκοσμιοποίηση αναγνωρίζουν πως οι παγκόσμιες σχέσεις αυξάνουν την αποτελεσματικότητα, το κοινωνικό κράτος, τη δημοκρατία και την ειρήνη με αποτέλεσμα την παγκόσμια κοινωνία (world society), οι επικριτές θα περάσουν από τις παγκόσμιες σχέσεις στο παγκόσμιο apartheid. Απελευθέρωση και περιορισμός, από μια τρίτη οπτική, ταυτίζονται καθώς το πρώτο διαδέχεται το δεύτερο χωρίς να αντιπαρατίθενται. Εξάλλου η απελευθέρωση συνεχίζει να απέχει χιλιάδες λέξεις από την ελευθερία, αλλά και την ισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Ιστορία και Ιδεολογία: Σε μια απόπειρα να διακριθούν «Ο Wes, το 1996, παρατηρούσε πως για το 1978 το ένα τρίτο της παγκόσμιας εργατικής δύναμης δραστηριοποιούνταν σε οικονομίες κεντρικά σχεδιασμένες, και ένα τρίτο ακόμη βρισκόταν σε μόλις έμμεση σύνδεση με το διεθνές εμπόριο. Σήμερα όμως, και με την εισαγωγή της Κίνας, της Ινδίας και της πρώην ΕΣΣΔ τόσο ο συνολικός πληθυσμός όσο και η παγκόσμια εργασιακή δύναμη δραστηριοποιούνται σε μια αδιάκριτη παγκόσμια οικονομία».⁵⁸ Επιπρόσθετα, στο ίδιο κείμενο σύμφωνα με τους Diwan και Walton (1997) η εργασία η προστατευμένη από τις διεθνείς οικονομικές δυνάμεις περιορίστηκε στη διάρκεια των 30 προηγούμενων χρόνων από το τα δύο τρίτα στο ένα δέκατο. Οι διαπιστώσεις αυτών των ερευνητών χρησιμοποιούνται ώστε να τονιστεί και η επέκταση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής αλλά και η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση. Σημαντικά δεδομένα όχι τόσο για ιδεολογικούς όσο για οικονομικούς λόγους. Όχι πάντως, στο βαθμό ώστε να ενστερνιστούμε την άποψη μιας παρούσας παγκοσμιοποίησης αλλά, έστω, σαν προοίμιο μιας παγκοσμιοποιημένης αλληλεξάρτησης του κοντινού μέλλοντος. Εκείνο που συμβαίνει σήμερα στη διεθνή οικονομία δεν είναι κάτι καινοφανές. Η αυξημένη αλληλεξάρτηση έχει παρατηρηθεί και στο παρελθόν κάθε φορά που ο καπιταλισμός έφτανε σε ορισμένες κορυφώσεις ως προς τα παραγωγικά αποτελέσματα.⁵⁹ Συνοπτικά για το εμπόριο παρουσιάζουμε τις εξής διαπιστώσεις: (1) οι παγκόσμιες εμπορευματικές εξαγωγές πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο υπολογίζονταν στο 12% του Α.Εγχ.Π. των χωρών του ΟΟΣΑ, κατόπιν μειώθηκε στο 7% για να φτάσει σήμερα το 17%, (2) οι εξαγωγές των NIEs αυξάνουν με πρωτοφανή ρυθμό, τέτοιο ώστε να προκαλείτε μεγάλη αλλαγή στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Διαπιστώσεις με βάση τις οποίες ο Vandembroucke προχωρεί σε κρίσιμα για εμάς συμπεράσματα. Το πρώτο

⁵⁸ Vandembroucke (1998) σελ. 13.

⁵⁹ Hirst και Thompson (1996) σελ. 14.

αφορά την ίδια την παγκοσμιοποίηση όχι σαν γενική εμπειρία (ΟΟΣΑ ή ΕΕ) αλλά σαν πρόσφατη αμερικανική. Το δεύτερο αφορά την περιφερειοποίηση με παράδειγμα το ενδοενωσιακό ευρωπαϊκό εμπόριο που έχει αναπτυχθεί ξαφνικά. Το τρίτο, και τελευταίο, αφορά τέσσερις νέες, σύμφωνα με τον Krugman, πλευρές του σύγχρονου διεθνούς εμπορίου: (α) η άνοδος του ενδοεμπορίου, (β) το παραγωγικό κομμάτισμα της αξιακής αλυσίδας, (γ) η αποτελεσματική ενεργοποίηση σούπερεμπορικών σχηματισμών, και (δ) οι μεγάλες εξαγωγές βιοτεχνικών αγαθών από χώρες με φθηνή εργασία σε χώρες με ακριβή εργασία.⁶⁰ Υποκαθιστά όμως, το αυξανόμενο διεθνές εμπόριο την κινητικότητα της εργασίας; Ενώ για την αγορά εργασίας υψηλών δεξιοτήτων είναι ευσταθής ο ισχυρισμός περί παγκοσμιοποίησης της, δεν συμβαίνει κάτι ανάλογο για την μέσης και χαμηλής δεξιότητας εργασία – εκείνη είναι καθορισμένη στην εθνική της βάση, γεγονός με όχι μονάχα διαφορετική αλλά και αντίστροφη παράδοση στο παρελθόν.

Η συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης δεν έχει τελειώσει εδώ, ίσως δεν έχει καν αρχίσει με δεδομένες τις συντεταγμένες της εργασίας μας. Θα θέλαμε όμως σε αυτή τη συζήτηση να προτείνουμε έναν ακόμη προβληματισμό. Η θεωρία για την παγκοσμιοποίηση είναι φορτισμένη ιδεολογικά. Τα διαφορετικά φορτία όμως, συμφωνούν σε αυτό: Στην επιθετική και σαρωτική διεύρυνση της διεθνούς αγοράς. Υποστηρικτές και πολέμοι επιχειρηματολογούν πάνω στην επιθετική τακτική. Κι αν πρόκειται για άμυνα;

Κανείς δεν είναι ξένος με την ορολογία περί πρώτου και τρίτου κόσμου. Ο πρώτος αναφέρεται σε εκείνον του δυτικού αναπτυγμένου κόσμου, καθώς και στις κοινωνίες και οικονομίες δυτικών προτύπων. Ο τρίτος στις υπανάπτυκτες χώρες, τις αναπτυσσόμενες πολιτικά ορθώς. Στη συζήτηση χάθηκε ο δεύτερος, για να ανακαλύψουμε με γνήσια έκπληξη πως πρόκειται, ή μάλλον επρόκειτο, για το “κρατικά σοσιαλιστικό” κόσμο. Μια τέτοια κοσμική διάταξη ίσχυσε έστω με πολλές κρίσεις, του πρώτου και του τρίτου, μέχρι την οριστική, της κατάρρευσης του δεύτερου κόσμου.⁶¹ Έπειτα ήλθε η “μεγάλη διαίρεση”: Κράτος και διεθνές σύστημα – τάξη και αταξία.⁶²

⁶⁰ Όπως παρουσιάζεται “Η ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου” στο Πελαγίδης (2000) και Vandenbroucke (1998)

⁶¹ Dyer-Witheford (1999) σελ.292.

⁶² Για τον Caporaso (1997) «Η εγχώρια κοινωνία και το διεθνές σύστημα έχουν διαμορφωθεί με διαφορετικό τρόπο. Το τελευταίο είναι μια ανταγωνιστική αναρχία, όπου τέως παρόμοια κράτη

Η άμυνα στην οποία αναφερθήκαμε ανταποκρίνεται ακριβώς στην αταξία. Το διεθνές σύστημα δεν μπορεί να λειτουργεί σαν τέτοιο. Οι αστάθειες του παγκόσμιου συστήματος μπορούν. Η παγκοσμιοποίηση αντικαθιστά τους κόσμους και φέρνει τάξη. Οι προσπάθειες ελέγχου της δεν την ανατρέπουν, την ενισχύουν σαν μοναδική εναλλακτική. Οι απόπειρες διόρθωσης την κάνουν λειτουργικά καλύτερη. Η πληροφορική και επικοινωνιακή επανάσταση δίνουν στην παγκοσμιοποίηση την επίφαση του πρώτου – και μόνου – κόσμου. Ο πρώην τέταρτος δεν είχε χωρική οντότητα από μόνος του, ήταν εσωτερικός του πρώτου. Γι' αυτόν δεν άλλαξαν πολλά. Παραμένει εσωτερικός και είναι ο αποκλεισμένος, παγκόσμια και πιο έντονα, κόσμος.

Ο αυτονόητος πια παγκοσμιοποιημένος κόσμος είναι πρώτα απ' όλα ένας δικτυωμένος κόσμος. Νέες οργανωτικές και επιχειρηματικές δομές δημιουργούνται με κριτήρια που αφορούν, κυρίως, στις δυνατότητες της ευελιξίας και της διασύνδεσης. Με αυτό τον τρόπο τίθεται και το ζήτημα μιας νέας ανταγωνιστικής βάσης μεταξύ επιχειρήσεων, καθώς η ευέλικτη παραγωγή διαδέχεται τη μαζική. Ειδικά για τον κόσμο των επιχειρήσεων τα κρίσιμα είδη δικτύων είναι πέντε.⁶³ Δίκτυα προμηθευτών που συμπεριλαμβάνουν τις υπεργολαβίες, την προμήθεια υλικών και εφαρμογών και την παροχή σχεδιασμών για την παραγωγική διαδικασία. Δίκτυα παραγωγών τα οποία ορίζονται σαν ένα σύνολο εμπλεκόμενων συν-παραγωγών που συνεργάζονται με αμοιβαίο όφελος. Ο σκοπός της δημιουργίας τους είναι η μεγέθυνση της δεξαμενής από την οποία αντλούν κεφάλαια, παραγωγικές δυνατότητες και ανθρώπινο δυναμικό ώστε να αυξήσουν και να διαφοροποιήσουν την κερδοφορία τους και τη γεωγραφική κάλυψη των προϊόντων τους. Δίκτυα πελατών σαν τελικοί σύνδεσμοι των επιχειρήσεων και της αγοράς. Εκεί αθροίζονται διανομείς, μεταπωλητές που φέρουν προστιθέμενη αξία, διαφημιστές και πελάτες. Δίκτυα τεχνολογικής συνεργασίας όπου περιλαμβάνονται όλοι όσοι ασχολούνται, μέσα σε συνεργατικά πλαίσια, με το σχεδιασμό και την παραγωγή τεχνολογικών προϊόντων, ενδιάμεσων και τελικών. Το συνολικό ζητούμενο είναι ο επιμερισμός του υψηλού κόστους της έρευνας και ανάπτυξης ή της

προσδιορίζονται από τη δυνατότητά τους να αυτοβοηθούνται, αλλά και τη δυνατότητα να διαπραγματεύονται δύναμη ώστε να επιλύουν τις συγκρούσεις. Η εγχώρια κοινωνία (και όχι σύστημα) είναι, αντιθέτως, βασισμένη σε κανόνες».

⁶³ Castells (1996) σελ. 191.

πρωτότυπης γνώσης. Τέλος, υπό τη μορφή δικτύων συναντώνται ενώσεις διεθνών οικονομικών παικτών οι οποίοι διαθέτουν την ισχύ να προτείνουν και συχνά να επιβάλλουν ορισμένα πρότυπα για το σχεδιασμό και την παραγωγή προϊόντων. Γίνεται, ελπίζουμε, φανερό από τα παραπάνω πως η τεχνολογία που φέρει η πληροφορική κοινωνία αλλά κυρίως η ίδια η διάχυση της πληροφορίας αποτελεί μια πολύ βασική προϋπόθεση για τον εξελισσόμενο οργανωτικό μετασχηματισμό των επιχειρήσεων. Η δικτυακή λογική δεν είναι, αρχικά, παράλληλη με τις κάθετες ιεραρχήσεις, «η δικτυακή δομή των επιχειρήσεων δεν μπορεί να λειτουργήσει στη βάση της έλλειψης εμπιστοσύνης και της γραφειοκρατικής δυσκαμψίας».⁶⁴

Ποια είναι όμως η νέα οργανωτική αλλαγή που προβάλλει με τόσο καθοριστικό τρόπο τα δίκτυα των επιχειρήσεων σαν πρότυπο αντικατάστασης των παραδοσιακών επιχειρηματικών δομών; Downsizing και outsourcing είναι η πιο άμεση απάντηση.⁶⁵ Ο περιορισμός του μεγέθους και των, κεντρικά ελεγχόμενων, λειτουργιών της επιχείρησης αποκαλύπτει τη νέα οργανωτική λογική, με βάση την οποία ανασυγκροτούνται οι κάθετες ιεραρχήσεις σε περισσότερες οριζόντιες συνδέσεις. Το μικρότερο μέγεθος είναι και το πιο ευέλικτο σχήμα για την επιχείρηση. Η παραγωγή δεν είναι μόνο ευέλικτη (flexible) αλλά και απέριτη (lean). Για την ακρίβεια εκχωρεί ό,τι περισσεύει λειτουργικά ώστε να μπορεί να επικεντρωθεί στις βασικές λειτουργίες της.

Βασικές λειτουργίες και μικρό μέγεθος είναι για μια μονάδα παραγωγής το ζητούμενο στη δικτυακή εποχή καθώς η νέα δομή που προκύπτει είναι εκείνη που είναι πλέον δυνατό να εξαρτήσει, και να γίνει αντικείμενο εξάρτησης από, άλλες μονάδες, με τελική κατεύθυνση τη συγκρότηση ενός δικτύου. Οι σχέσεις των επιχειρήσεων εντός του δικτύου μπορούν να λάβουν πολλές μορφές. Συμβόλαια μικρού ή μεγάλου χρόνου, υπεργολαβίες, συγχωνεύσεις, συναλλαγές κεφαλαίου, ανταλλαγές ανθρώπινου δυναμικού είναι μερικές από αυτές. Η δυναμικότητα των ΠΕΤ είναι εκείνη που μπορεί να οδηγήσει, από εκεί και πέρα, τις σχετισμένες δομές, τα δίκτυα, σε νέους εικονικούς (virtual) οργανισμούς. Οι συντονισμοί και οι συνεργασίες για το σχεδιασμό, τα νέα προϊόντα, τις στρατηγικές

⁶⁴ SOWING (1999) σελ 69.

⁶⁵ SOWING (1999) σελ. 60.

προώθησης και γενικά όλες τις λειτουργίες, εκτός των κεντρικά ελεγχόμενων, είναι δυνατό λάβουν χώρα έξω από την παραδοσιακή μέτρηση του χρόνου και της απόστασης. Ειδικά μάλιστα στις περιπτώσεις που οι δομές στις οποίες αναφερόμαστε είναι μικρές όχι γενικά αλλά μικρές σε σχέση με το ίδιο το παρελθόν τους. Οι δομές αυτές μπορεί να είναι τόσο μεγάλες ώστε να εξωτερικεύουν λειτουργίες για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και σε πολύ μεγάλες αποστάσεις καλύπτοντας ηπείρους μέσω των σύγχρονων τηλεπικοινωνιών και δικτύων μεταφορών. Σε αυτές, τις καθόλου ασυνήθιστες, περιπτώσεις η δημιουργία δικτύου ανταποκρίνεται ουσιαστικά στην οριζοντιοποίηση μίας και μόνο επιχείρησης. Η οποία εκτεθειμένη σε έναν ανταγωνισμό πάνω στην ευελιξία καλείται να ανταποκριθεί στα νέα πιεστικά δεδομένα. Καθώς αποδομείται προσχωρεί ουσιαστικά στη νέα οργανωτική λογική ανανεώνοντας τη γραφειοκρατία και την ιεραρχία της. Στη νέα της δομή περιλαμβάνει κέντρα και κόμβους που διεξάγεται η παραγωγή και η διανομή ή λαμβάνονται οι αποφάσεις. Η νέα οργάνωση είναι τελικά μια συνδεσμολογία που παράγει νέα προστιθέμενη αξία και νέο κέρδος, καθώς βρίσκεται πλέον πιο κοντά στην παραγωγή και πιο κοντά στην κατανάλωση. Η πρακτική κοινωνία της γνώσης διαθέτει το δυναμικό της σε αυτή την προοπτική.

Οι εξελίξεις στις πληροφορικές και επικοινωνιακές τεχνολογίες έφεραν μέχρι σήμερα τις επιχειρήσεις πιο κοντά. Η επικοινωνία και ο συντονισμός της παραγωγής αποτελεί συστατικό στοιχείο των επιχειρήσεων που συγκροτούν δίκτυα. Η εμπιστοσύνη και η συνεργασία της κοινωνίας της γνώσης μοιάζει να διαχέεται στον κόσμο των επιχειρήσεων, έναν κόσμο μακρινό σε σχέση με τη φορντική ανταγωνιστική εποχή. Ενώ όμως ο φορντισμός μοιάζει παρελθόν ο ανταγωνισμός όχι. Στη συνέχεια θα σημειώσουμε τέσσερις ενδείξεις σε αυτή την κατεύθυνση.⁶⁶

1. Την ασυμμετρία της οικονομικής δύναμης μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών δικτύων που επιτρέπει στις κεντρικές επιχειρήσεις να ελέγχουν την παραγωγή και τη διάχυση των πληροφοριών, αλλά και να

⁶⁶ Smith (2000) σελ. 117.

- εγείρουν οικονομικά εμπόδια στις περιφερειακές επιχειρήσεις και να οδηγούν στην υπερεκμετάλλευση των εργαζομένων σε αυτές.
2. Τον έντονο ανταγωνισμό μεταξύ δικτύων, ο οποίος αυξάνει την οικονομική πίεση σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι δυνατό να προκληθεί απαξίωση στα [χαμένα από τον ανταγωνισμό] δίκτυα.
 3. Τους θεσμικούς περιορισμούς στα είδη των πληροφοριών που ρέουν μεταξύ των δικτύων συμπεριλαμβανομένων των περιορισμών που θέτονται σχετικά με το ποιος θα έχει πρόσβαση σε αυτές τις πληροφορίες.
 4. Την μακροπρόθεσμη μετατόπιση της ισορροπίας της δύναμης μεταξύ δημόσιου και κρατικού κεφαλαίου, η οποία καθιστά ολοένα και πιο δύσκολο για το δημόσιο να απευθύνει κοινά συμφέροντα.

Παράλληλα με όσα γράφτηκαν για τις οργανωτικές αλλαγές στον κόσμο των επιχειρήσεων, η εκπαιδευμένη εργασία, η εργασία με πολλαπλές δεξιότητες δείχνει την αλλαγή “της μορφής της εργασίας” στην παγκόσμια και δικτυωμένη κοινωνία. Οι διαβαθμίσεις των νέων εργαζομένων ξεπερνούν κατά πολύ την έννοια του καταμερισμού ή της δυαδικότητας. Ο δρόμος από τη μόλις εκπαίδευση, συμβατή με οποιοδήποτε εργοδότη και επιχείρηση, μέχρι την υψηλή παιδεία, τις δυνατότητες εννοιολογικής αφαίρεσης, συστημικής σκέψης, πειραματισμού αλλά και συνεργατικού πνεύματος είναι μακρύς. Η ύπαρξη πολλών ενδιάμεσων, παρόλα αυτά, επιτρέπει μια γενικευμένη αφιξιολογία για αυτούς που έφτασαν και ζουν ανάμεσά μας. Symbolic Analysts (συμβολικοί αναλυτές), Informational Labour (πληροφορική εργασία), Informational Workers (πληροφορικοί εργάτες) αποτελούν έννοιες που βασίζονται στο μακρύ δρόμο, αλλά και σε ένα πιο ρεαλιστικό δίπολο: Εργασία χαμηλής δεξιότητας (low skill) – εργασία υψηλής δεξιότητας (high skill).

Ας προσπαθήσουμε όμως να παρακολουθήσουμε και το οικονομικό περιβάλλον στο οποίο οι παραπάνω δράστες ενεργοποιούνται. Η εκτεταμένη πληροφορική και επικοινωνιακή τεχνολογία επέτρεψε στις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις την αποκεντροποίηση των λειτουργιών τους ενώ κρατούν σε κεντρικό επίπεδο τον έλεγχο αυτών των λειτουργιών. Το ότι εργαζόμενοι, συνήθως υψηλόβαθμα στελέχη, στην Athens (Greece) παρακολουθούν σε πραγματικό χρόνο την παραγωγική δραστηριότητα

εργαζομένων ρουτίνας στο Pittsburg (USA) διαμέσου των σύγχρονων τηλεπικοινωνιών αλλά και παρεμβαίνουν αν κάτι πηγαίνει στραβά, ή όχι πολύ αποδοτικά, ίσως φαίνεται σουρεαλιστικό σκηνικό. Το αντίστροφο αποτελεί σύγχρονο ρεαλισμό.

Το ποιος έχει τον έλεγχο και η σχέση εντολέα – εντολοδόχου δεν είναι το μοναδικό ζήτημα. Η “αποκεντροποίηση των λειτουργιών” ακολουθεί. Τα οικονομικά της ανάπτυξης μας προειδοποιούν για τη διάχυσή της. Ένα καλό πανεπιστήμιο, ένα ασφαλές διαδίκτυο και πολλά καλά αεροδρόμια, μαζί με τις ασφαλείς, ίσως, αερομεταφορές, είναι αρκετά για να υποστηρίξουν τη μεταφορά ορισμένων λειτουργιών από το κέντρο στην περιφέρεια. Και μαζί τους την αεικίνητη ελίτ της εργασίας. Η συνεχής παραγωγή όμως, είναι κάτι διαφορετικό. Στη χώρα υποδοχής, αν όχι στην πόλη, δε θα αλλάξει μονάχα το παραγωγικό πρότυπο, με όλες τις συνήθειες μεγεθυντικές διαστάσεις, αλλά και το καταναλωτικό. Μια άλλη κυκλοφορία ζητά επίμονα και άλλα άκρα εξίσωσης. Ενδιάμεσοι πληροφορικοί εργάτες, από την εγχώρια αγορά, διαμεσολαβούν τη διαδικασία σύντομα ώστε να την καταστήσουν συνεχή. Σκληρά εργαζόμενοι με υψηλές απαιτήσεις, ανάλογες της δουλειάς τους, είναι και εκείνοι που θα απαιτήσουν το νέο πανεπιστήμιο, διαδίκτυο και αεροδρόμιο εκεί που δραστηριοποιούνται. Τουλάχιστον απλοϊκή η γενίκευση χρήσιμη όμως για να αποδοθεί η σύγχρονη έννοια της οικουμενικότητας. Τα συνήθη δυτικά πρότυπα fast-food και Hollywood cinema δεν αρκούν για την ανάδειξη του πραγματισμού στη νέα agenda της κοινωνίας της γνώσης. Αυτή χρειάζεται πραγματικούς δράστες, και τους βρίσκει ανάμεσα στους συμβολικούς αναλυτές.

Η διαφοροποίηση έγκειται κυρίως στην κατεύθυνση της επένδυσης προς τους τεχνικά και επιστημονικά εξειδικευμένους εργαζομένους οι οποίοι ολοκληρώνουν και ολοκληρώνονται μέσα στη νέα οργανωτική δομή. Οι εργάτες – κλειδιά αποκτούν σημαντικό μέρος της αξίας που παράγεται τόσο σε όρους εισοδήματος όσο και σε ισχύ, διαμορφώνοντας την παραγωγή σε περισσότερο συνεργατικά μεταξύ τους πλαίσια. Μια κίνηση που περνά με ιστορικές μεταμορφώσεις στη Μεγάλη Βρετανία, στις Η.Π.Α. και την Ιαπωνία, τη χώρα με τη πλέον συνεργατική δομή όσον αφορά το σχεδιασμό και την εφαρμογή τεχνολογίας εξοικονόμησης κόστους. Αν και διαφορετικές μετεξελίξεις του ίδιου οργανωτικού τρόπου παραγωγής (καπιταλιστικού) οι τρεις εκδοχές (ιδιοκτησιακός – διευθυντικός – συλλογικός)

έρχονται να αποδώσουν την ανάλογη σημασία στο πλαίσιο που διατυπώθηκε 150 χρόνια πριν: παραγωγικές σχέσεις και παραγωγικές δυνάμεις σαν δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ οργάνωσης και τεχνολογίας.⁶⁷ Η ανάλυση της σύγχρονης καπιταλιστικής ανάπτυξης αποκτά στο παραπάνω πλαίσιο δυνατότητες τόσο ως προς την κατεύθυνση της μακροοικονομικής κλίμακας ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων όσο και σε μια μικροοικονομική κλίμακα που εξετάζει ζητήματα παραγωγής και διανομής του προϊόντος και του εισοδήματος αντίστοιχα.

Η νέα εργασία δε θα μπορούσε παρά να βρίσκεται στο επίκεντρο της ανάλυσης. Διευκρινίζοντας πως η αναφορά δε γίνεται για τους “εργαζομένους λευκού περιλαίμιου” γενικά, η συζήτηση κατευθύνεται προς τους εργαζομένους «που ανασυνθέτουν προβλήματα, λύνουν προβλήματα και στρατηγικά διαμεσολαβούν [το σύνολο της παραγωγής] και που εργάζονται σε πεδία απασχόλησης όπως οι τράπεζες, οι νομικές ομάδες, τα λογιστικά, η υπολογιστική βιομηχανία, η σχεδιαστική μηχανική, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ο έλεγχος και η διοίκηση επιχειρήσεων».⁶⁸ Με τα λόγια του Thurgow στις βιομηχανίες διανοητικής δύναμης (man-made brainpower industries), στα πεδία εκείνα «που έχουν γίνει η μοναδική πηγή του μακροπρόθεσμου και βιώσιμου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος».⁶⁹ Τα άτομα σε αυτά τα πεδία, που βρέθηκαν εκεί λόγω των υψηλών δεξιοτήτων τους – είτε από επίτευγμα είτε από απόδοση, «είναι ειδικοί στις πληροφορίες και τη γνώση και συνεχώς εργάζονται διαχειριζόμενοι ιδέες» και επομένως «κατέχουν το διανοητικό κεφάλαιο το οποίο θα είναι κρίσιμο για την επιτυχία στον καπιταλισμό του εικοστού πρώτου αιώνα».⁷⁰ Για τον Reich οι συμβολικοί αναλυτές κυρίως διαχειρίζονται σύμβολα για να αναλύσουν προβλήματα που θέτονται στο εργασιακό τους περιβάλλον, εκείνο των παγκόσμιων δικτυωμένων επιχειρήσεων. Είναι εργάτες της γνώσης «οργανωμένοι με κίνητρα κατευθυνόμενα από τους ίδιους και λειτουργούν σε μη ιεραρχικές ομάδες που συγκροτούνται γύρω από συγκεκριμένα projects και συνδέονται διαμέσου ενός πυκνού ιστού δικτύων».⁷¹ Τα δεδομένα είναι επαρκή και για τον Toffler ώστε να αναγνωρίσει την

⁶⁷ Για τα διαφορετικά συστήματα οργάνωσης της εργασίας βλέπε Lazonick κεφάλαιο “Business organization and economic theory”.

⁶⁸ Webster και Robins (1998) σελ. 29.

⁶⁹ Webster και Robins (1998) σελ. 28.

⁷⁰ Webster και Robins (1998) σελ. 28.

⁷¹ Webster και Robins (1998) σελ. 29.

ενεργοποίηση μιας καινούργιας τάξης. Τη νέα τάξη της γνώσης το *cognitariat*, «το οποίο γίνεται ολοένα και πιο καθοριστικό καθώς κατευθυνόμαστε με γοργούς ρυθμούς προς μια κοινωνία της γνώσης».⁷²

Η λογική της πληροφορικής κοινωνίας προωθεί, με σαφήνεια και καθόλου ακρίβεια, τη σημασία αυτού του νέου, ίσως, είδους εργαζομένων υψηλού επιπέδου. Οι πληροφορικές και επικοινωνιακές δεξιότητες, σε όρους χρήσης και πρόσβασης, τους καθιστούν κεντρικούς δημιουργούς πλούτου στην αναδυόμενη κοινωνική τάξη. Ο νέος πλούτος, η γνώση, αποκαλύπτεται σαν τέτοιας κεντρικής σημασίας ώστε «η μετακίνηση [και η παραγωγή] υλικών αγαθών να μοιάζει αντίστοιχα λιγότερο σημαντική από την διάχυση [και τη δημιουργία] πληροφορίας και γνώσης».⁷³ Αντέχει όμως, η “προηγούμενη”, της πληροφορικής κοινωνίας, “παραδοσιακή” κοινωνία μια τέτοια μετατόπιση; Για τον Drucker η συνέχεια της καπιταλιστικής, χωρίς εισαγωγικά, κοινωνίας δεν παύει να διατηρείται αφού «η διεθνής οικονομία θα παραμείνει μια οικονομία της αγοράς που συντηρεί τους θεσμούς της αγοράς, [έστω και] με κάθε συστατικό να έχει αλλάξει δραματικά. Αν είναι ακόμα “καπιταλιστική” καθορίζεται πλέον από “πληροφορικό καπιταλισμό” ... υπάρχει ολοένα και μικρότερη επιστροφή στους παραδοσιακούς πόρους: Εργασία, γη, (χρήμα) κεφάλαιο. Οι κύριοι παραγωγοί του πλούτου έχουν γίνει η πληροφορία και η γνώση».⁷⁴ Η κοινωνία της γνώσης είναι στερεοτυπικά (*biased*) υπέρ των παραγωγών και φορέων της γνώσης. Όχι βέβαια σε βάρος των ιδιοκτητών της μια που η διαχείριση απέχει από τον έλεγχο όσο η χρησιμότητα από την ιδιοκτησία. Αλλά σε βάρος εκείνων που ορίστηκε πως δεν είναι ικανοί να παράγουν και να φέρουν αυτό το βάρος.

Υψηλής δεξιότητας και χαμηλής δεξιότητας εργαζόμενοι συνθέτουν ένα ζεύγος νικητών και ηττημένων με φόντο την αγορά εργασίας και τα τεκμήρια του αποτελέσματος αναφέρονται στο εισόδημα και τις ευκαιρίες απασχόλησης. Οικονομικός δυϊσμός ή κατακερματισμένη κοινωνία το υπαινισσόμενο δυναμικό ενός νέου αποκλεισμού υπάρχει. Σε όλες, σχεδόν, τις αναπτυγμένες χώρες τα μειονεκτήματα των χαμηλής δεξιότητας εργαζομένων έχουν αυξηθεί ενώ δεν υπάρχει ακόμη μία και μόνη επικρατούσα εξήγηση για αυτή την επίμονη τάση. Η θεωρητική

⁷² Webster και Robins (1998) σελ. 26.

⁷³ May (1998) σελ. σελ 249.

⁷⁴ May (1998) σελ. σελ 250.

συζήτηση πολώνεται κυρίως μεταξύ της τεχνολογικής και της εμπορικής εξήγησης, χωρίς να λείπουν εξηγήσεις που αφορούν τους θεσμούς και τις προκαταλήψεις γύρω από την αγορά εργασίας. Ο Vandenbroucke μορφοποιεί και υποβάλλει πέντε επεξηγηματικές προτάσεις οι οποίες είναι λιγότερο ή περισσότερο κοινά αποδεκτές.⁷⁵ Η πρώτη αναφέρεται στις προκαταλήψεις που κυριαρχούν στη ζήτηση εργασίας. Η πτώση της ζήτησης για εργαζομένους με χαμηλές δεξιότητες συνδέεται στενά με τη ζήτηση για εκείνους με τις υψηλότερες δεξιότητες. Γεγονός όμως, αποτελεί και η πτώση της γενικής ζήτησης με την επακόλουθη άνοδο των ρυθμών ανεργίας. Έτσι, η επισήμανση γίνεται ώστε να μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ μειονεκτήματος στην αγορά εργασίας και προκατειλημμένων αλλαγών της ζήτησης αλλά και να μπορούμε να εντοπίσουμε την ανισότητα και εντός των δύο κατηγοριών. Η δεύτερη αναφέρεται στη μεγάλη σημασία που έχουν αποδώσει οι οικονομολόγοι και οι πολιτικοί στην ανταλλαγή μεταξύ ανισότητας και απασχόλησης, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να έχει διαπιστωθεί τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Μέχρι το 1998 η μακροοικονομική πολιτική (με τη φορολόγηση και τις παροχές) και η ανάπτυξη του μέσου επιπέδου μισθών δεν έχει δώσει περιθώρια για μια τέτοιου είδους ανταλλαγή, τα δεδομένα αναφέρονται στη δομή της απασχόλησης. Η επόμενη εστιάζει στην εμπορευματική ανταλλαγή μεταξύ χωρών με διαφορετική σύνθεση στους παραγωγικούς συντελεστές και ειδικά την εργασία. Το νέο-κλασσικό υπόδειγμα εμπορίου εξηγεί πως διαφορετικές χώρες με διαφορετικά αποθεματικά πόρων χρησιμοποιώντας τους συντελεστές της παραγωγής σχηματίζουν δικά τους συγκριτικά πλεονεκτήματα. Με την παραδοχή της ιδιαίτερης σημασίας που έχει το κεφάλαιο σαν ενδογενής και προϋπάρχων πόρος (και σαν παραγωγικός συντελεστής), αλλά και της κινητικότητας που είναι δυνατό να αναπτύξει, το βάρος της ανάδειξης ή όχι μιας χώρας σαν εξαγωγέας προϊόντων πέφτει στο βαθμό δεξιότητας της εργατικής της δύναμης. Η τέταρτη πρόταση σχετίζεται με τα παγκόσμια και τοπικά κέρδη από το εμπόριο. Η παραδοχή εδώ γίνεται σαν να μην υπάρχουν χαμένοι παίκτες από το διεθνές εμπόριο αλλά πρόκειται για ανισότητες στην κατανομή των κερδών. Πέρα από το οικονομικό αποτέλεσμα, όμως, διαπιστώνεται μια ανταλλαγή μεταξύ ελεύθερου εμπορίου και κοινωνικής συνοχής, η οποία όμως μπορεί να αντιμετωπιστεί με εμπορικές συμφωνίες και τροποποιήσεις στους διεθνείς θεσμούς. Η πέμπτη και τελευταία πρόταση είναι για το συγγραφέα η πιο εντατική και εκτατική. Ως πολιτικός πια, και

⁷⁵ Vandenbroucke (1998) σελ. 20-29.

λιγότερο ακαδημαϊκός, διατυπώνει τη θέση πως η πολιτική στέκεται αδιάφορη απέναντι στην επιλογή μεταξύ εμπορικής και τεχνολογικής εξήγησης σχετικά με τους νικητές και τους ηττημένους: Κρίσιμη δεν είναι παρά η θέληση για αναδιανομή.⁷⁶

Στο ίδιο κείμενο, ο Wood το 1994 αντιμετωπίζοντας πρακτικά το πρόβλημα της ανεργίας και της ανισότητας πρότεινε ένα συνδυασμό που περιλαμβάνει (α) επένδυση στην επιμόρφωση και την εκπαίδευση ώστε να επεκταθεί η δεξιότητα της προσφοράς εργασίας και να μειωθεί το χάσμα στα εισοδήματα και τις ευκαιρίες απασχόλησης, (β) δημιουργία μεγαλύτερης ζήτησης για ανειδίκευτη εργασία επιδοτώντας ιδιώτες εργοδότες και τη δημόσια εργοδοσία, (γ) αναδιανομή του εισοδήματος από την ειδικευμένη προς την ανειδίκευτη εργασία. Την επιχειρηματολογία ενίσχυσε πρόσφατα και ο Phelps υποστηρίζοντας μια συστηματική, μαζική και διαρκής επιδότηση των εταιριών που απασχολούν χαμηλόμισθους εργάτες. Η χρηματοδότηση των παραπάνω σχεδίων δεν είναι ακριβώς μετέωρη καθώς ήδη υπάρχουν έστω και διερευνητικές προτάσεις αναδιανομής, «τουλάχιστον πρέπει να υπάρχει η θέληση για να παρθεί το ρίσκο». Στο ίδιο πνεύμα, τα υψηλά ποσοστά απασχόλησης δεν μπορεί να είναι η μοναδική συνθήκη για τις επιτυχημένες πολιτικές απασχόλησης, η προσοχή πρέπει να στραφεί και στα επίπεδα της φτώχειας. Η εργασία πρέπει να είναι επαρκώς ανταποδοτική, υποστηρίζει ο Phelps, ώστε να επιτευχθεί εκ νέου η πλήρης συμμετοχή στην κοινωνία. Η επάρκεια της αμοιβής θέτοντας το ζήτημα της ισότητας διευρύνει και τις αντιλήψεις για την απασχόληση γενικά. Η τελευταία οφείλει να επαναοριστεί στη βάση μιας ειδικής έννοιας ισότητας ή απαράδεκτης ανισότητας στην κοινωνία. Παράλληλα, είναι δυνατό να οριοθετηθεί μέσα σε τρεις συντεταγμένες: άρση της άνισης διανομής, ένταξη στις νέες συνθήκες προσωπικής ζωής, επανένταξη πληθυσμιακών ομάδων που έχουν τεθεί στο περιθώριο.

Το επόμενο θέμα περιλαμβάνει τα ζητήματα της ανισότητας εντός των ομάδων με ίδιες δεξιότητες και ο ρόλος των θεσμών σε αυτές. Σχετικά με το πρώτο, οι δυσκολίες αρχίζουν με τον ίδιο τον ορισμό των ομάδων, που όσο στενά κι αν

⁷⁶ Για την Α. Λυμπεράκη (1999) η αναδιανομή δεν είναι παρά ένα από τα προαπαιτούμενα για τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων, και αυτό με μια πολύ σημαντική διευκρίνηση, «αν και εφόσον πρωταρχικός σκοπός και στόχος είναι η καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας, τότε ίσως θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι σημαντικότερες κοινωνικές ανισότητες δεν γεννιούνται μέσα στην αγορά εργασίας αλλά συναρτώνται κυρίως με τη διαφορετική και άνιση πρόσβαση που έχουν τα άτομα σε περιουσιακά στοιχεία. Ίσως λοιπόν η απάντηση που θα προσφέρει η νέα χιλιετία στο πρόβλημα των ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού να μην προέλθει από πολιτικές απασχόλησης τόσο όσο κυρίως από πολιτικές αναδιανομής του πλούτου, δηλαδή περιουσιακών στοιχείων».

οριστούν θα υπάρχουν διακυμάνσεις στο εισόδημα καθώς και σε άλλα χαρακτηριστικά. Όσον αφορά το δεύτερο, θεσμοί όπως ο κατώτερος μισθός και ο συνδικαλισμός έχουν αυτονόητες και μετρήσιμες επιδράσεις στη διασπορά των ιδίων, βέβαια και των διαφορετικών, εισοδηματικών ομάδων. Επιπρόσθετα, η ανισότητα είναι δυνατό να αναπαράγεται και κάτω από την επίδραση κοινωνικών τάσεων και κανόνων. Η διανομή του εισοδήματος όταν είναι προϊόν ατομικής επιλογής δεν απομακρύνεται από την ιδέα της ισότητας, όταν όμως δεν βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο του ατόμου θα παραπέμψει με σιγουριά στην ανισότητα. Η ισότητα σήμερα, δεν αποτελεί ζήτημα ομοιογένειας αλλά πολύ περισσότερο θέμα προσωπικής υπευθυνότητας. Η αγοραία αξία των δυνατοτήτων ενός ανθρώπου προσδιορίζεται, αναλογικά με την απόδοση και το επίτευγμα που παρακολουθήσαμε σε άλλη ενότητα, από την τύχη και τις επιλογές του: (α) τύχη ή ατυχία όσον αφορά τα γενετικά διαθέσιμα δυναμικά, την αρχική εκπαίδευση, αλλά και στο στάδιο της αγοράς την διαντίδραση της ζήτησης για τις δεξιότητες του με την ανάλογη προσφορά των άλλων εργαζομένων, (β) σωστή ή λάθος προσωπική επιλογή σχετικά το είδος των δεξιοτήτων που καλώς ή κακώς επέλεξε να αναπτύξει.

Η συνάρτηση έχει, κυρίως, δύο δυνατές λύσεις. Αφενός ορίζει άτομα που μετέχουν σε διαδικασίες λύσης προβλημάτων λόγω του υψηλού δυναμικού τους. Ίσως μάλιστα, να είναι οι ίδιες οι διαδικασίες. Αφετέρου, η πλειονότητα του συνόλου της κοινωνίας βρίσκεται σε ένα επίπεδο *information underclass* (πληροφορικά κατώτερης τάξης) – με κριτήριο του διαχωρισμού να μην είναι απλώς οι πληροφορικές ικανότητες και αυτό διότι η πληροφορική κοινωνία δεν παράγεται από την πληροφορική τεχνολογία. Η αλλαγή παράγεται από τους πιο κρίσιμους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. «Η πληροφορική κοινωνία έχει εμμονή με το μέλλον, αλλά το μέλλον αυτής της εμμονής είναι εν μέρει η ατελείωτη συνέχεια του παρόντος».⁷⁷ Η αλλαγή που προτείνεται είναι απλώς εξέλιξη, δεν εκτείνεται χρονικά, εντείνεται χρονικά με κριτήριο τη μέγιστη απόδοση. Το αν είναι και πρόοδος θα διερευνηθεί στη συνέχεια.

POST AGENDA: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ (ΝΕΑ) ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

⁷⁷ Webster και Robins (1998) σελ. 42.

«Δεν είναι το πιο δυνατό είδος εκείνο που επιβιώνει, ούτε το πιο έξυπνο, αλλά εκείνο που ανταποκρίνεται καλύτερα στην αλλαγή»⁷⁸

Σπάνια ο κοινωνικός δαρβινισμός βρέθηκε με τόση σοβαρότητα στο προσκήνιο της επιστήμης. Και είναι από τις λίγες στιγμές που κάτι τόσο παλιό διεκδικεί με τόση σφοδρότητα το μέλλον. «Σήμερα, [1999] μια Νέα Οικονομία αναδύεται ξεκάθαρα: είναι μια οικονομία βασισμένη στη γνώση και τις ιδέες, όπου τα κλειδιά για τον πλούτο και τη δημιουργία εργασίας είναι η έκταση με την οποία οι ιδέες, η καινοτομία και η τεχνολογία ενσωματώνονται σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Πρόκειται για μια οικονομία όπου ο κίνδυνος, η αβεβαιότητα και η συνεχής αλλαγή αποτελούν τον κανόνα παρά την εξαίρεση».⁷⁹

Το παιχνίδι με το παρόν και το μέλλον συνεχίζεται. Για τον Sennett η αλλαγή της έμφασης στην εργασιακή διαδικασία αλλάζει το ακριβές νόημα της εργασίας, και επομένως τις λέξεις που χρησιμοποιούμε γι' αυτή. Η λέξη καριέρα (career) για παράδειγμα, αρχικά σήμαινε το δρόμο για τις μεταφορικές άμαξες. Όταν ο όρος επεκτάθηκε προς την έννοια της εργασίας άρχισε να σημαίνει «τη διαδρομή μιας ολόκληρης ζωής κάποιου διαμέσου της οποίας μεταφέρει τις οικονομικές του επιδιώξεις».⁸⁰ Για τον ίδιο θεωρητικό, ο ευέλικτος καπιταλισμός μπλόκαρε αυτό τον δρόμο στρέφοντας τους εργαζομένους άλλοτε σε ένα είδος δουλειάς για το οποίο ήταν προετοιμασμένοι και άλλοτε όχι. Για τη λέξη δουλειά (job) τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Αρχικά σήμαινε μια μάζα ή ένα κομμάτι το οποίο κάποιος μπορούσε να κουβαλήσει. Στην αντίστροφη με την προηγούμενη συλλογιστική ο ευέλικτος καπιταλισμός επαναφέρει την αρχική σημασία του όρου καθώς «οι άνθρωποι πραγματοποιούν μάζες εργασίας ή κάνουν κομμάτια δουλειάς» αντί να εργάζονται σε μια συνεχή ροή.

Αποδεχόμαστε με σχεδόν φυσικό τρόπο, πλέον, πως η ευελιξία αυξάνει το άγχος, «για παράδειγμα, αυξάνεται εκθετικά ο αριθμός των αποφάσεων που λαμβάνει κάθε άτομο, όπως αυξάνονται οι αβεβαιότητες και οι απαιτήσεις. Με τη σταδιακή εξάλειψη των στεγανών ανάμεσα στο χώρο και το χρόνο προκαλείται μια άνευ προηγουμένου αλληλοδιείσδυση των διαφορετικών ατομικών δραστηριοτήτων

⁷⁸ Atkinson και Court, Ward (1999) σελ. 4.

⁷⁹ Atkinson και Court (1998) σελ. 11.

⁸⁰ Sennett (1999) σελ. 9.

δημιουργώντας νέες μορφές πνευματικής και φυσικής κόπωσης».⁸¹ Και τα περιθώρια του εφησυχασμού όμως, δεν είναι λίγα. Η επίθεση στη ρουτίνα και η απόλαυση του ρίσκου δίνει την αίσθηση μιας ανατροπής. Για πολλούς είμαστε ελεύθεροι, όσο είμαστε και ευέλικτοι, να διαμορφώσουμε τη ζωή μας. Για λιγότερους, «η νέα τάξη υποκαθιστά νέους ελέγχους αντί απλώς να καταργεί τους κανόνες του παρελθόντος ... Ο νέος καπιταλισμός είναι συχνά ένα δυσνόητο καθεστώς δύναμης».⁸²

Για το επιχείρημα της εργασίας μας ο νέος καπιταλισμός δεν είναι άλλος από τη νέα οικονομία. Για το PPI, που έχει αναλάβει το σχεδιασμό των πρακτικών διαστάσεων του νέου όρου στο εσωτερικό των ΗΠΑ, τα πράγματα δεν είναι διαφορετικά, «μερικά από τα πιο προφανή σημάδια της αλλαγής εντοπίζονται μεταξύ των βασικών αιτίων της: Επαναστατικές τεχνολογικές εξελίξεις που περιλαμβάνουν πανίσχυρους προσωπικούς υπολογιστές, υψηλής ταχύτητας τηλεπικοινωνίες και το διαδίκτυο. Το περιβάλλον της αγοράς που διευκολύνεται από τέτοιες και άλλες αναπτύξεις στην τελευταία δεκαπενταετία έχει προσλάβει διάφορους τίτλους όπως “πληροφορική οικονομία”, “δικτυακή οικονομία”, “ψηφιακή οικονομία”, “οικονομία της γνώσης” και “κοινωνία του κινδύνου”. Μαζί, ολόκληρο το πακέτο αναφέρεται συχνά σαν Νέα Οικονομία».⁸³ Κεντρικός δράστης αυτή τη φορά, συνοδεύοντας τον συμβολικό αναλυτή, είναι ο επιχειρηματίας της γνώσης (knowledge entrepreneur), στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια με λεπτομέρεια.

Αυτό το ζεύγος, όχι μονάχα εντοπίζεται στο αλλά, προβάλλει ακόμη περισσότερο το παράδειγμα της πιο προωθημένης νέας οικονομίας στον κόσμο (ΗΠΑ), το οποίο υποστηρίζεται από μια πολιτική στρατηγική πέντε αξόνων: Συν-επένδυση στις δεξιότητες του εργατικού δυναμικού, συν-επένδυση στην υποδομή που χρειάζεται η καινοτομία, προώθηση καινοτομίας – και προσανατολισμένης στον πελάτη – διακυβέρνησης, επιτάχυνση του μετασχηματισμού της ψηφιακής οικονομίας, υποστήριξη πολιτικών συνεργασιών αντί διοικητικών γραφειοκρατιών. Τα νέα οργανωτικά πρότυπα όσο και οι νέες τεχνολογίες συναντούν στην πράξη μια οικονομία υψηλής τεχνολογίας, υπηρεσιών και γραφείου. Αυτή η νέα ορθοδοξία έχει τέσσερα συγκεκριμένα πεδία υποδοχής για το ζεύγος των πρεσβευτών της.⁸⁴

⁸¹ Λυμπεράκη και Μουρίκη (1996) σελ. 136.

⁸² Sennett (1999) σελ. 9.

⁸³ Atkinson και Court (1998) σελ. 6.

⁸⁴ Σε αυτό το σημείο προσπαθήσαμε να αναφερθούμε σε χαρακτηριστικά που προσομοιάζουν στην ευρωπαϊκή οικονομία αντί αποκλειστικά στη βορειοαμερικανική.

Εργασίες γνώσης (Knowledge job)

Εργασίες γραφείου και τεχνικές εργασίες

Διευθυντές και επαγγελματίες

Οικονομικός δυναμισμός (Economic dynamism)

Ταχεία ανάπτυξη επιχειρήσεων

Ανάπτυξη χωρικών συγκεντρώσεων

Ψηφιακή οικονομία (Digital economy)

Εμπορικό διαδίκτυο

Ψηφιακή εκπαίδευση

Ψηφιακή διοίκηση

Δυνατότητα καινοτομίας (Innovation capacity)

Εργασίες υψηλής τεχνολογίας

Έρευνα και ανάπτυξη

Οι εργασίες γνώσης απαιτούν από τους εργαζομένους όχι μονάχα τη χρήση των χεριών τους αλλά και εκείνη των μυαλών τους. Η κυκλοφορία και όχι η μετακίνηση είναι το πρωτεύον για τα, άυλα συνήθως, προϊόντα της νέας οικονομίας, «τα εργαλεία που οι περισσότεροι χρησιμοποιούν τώρα είναι το fax, το φωτοαντιγραφικό, το τηλέφωνο και ο προσωπικός υπολογιστής αντί για το μύλο και τον τόρνο». Και παραπέρα, «το γραφείο έχει γίνει ο εργοστασιακός χώρος της νέας οικονομίας: Είναι εκεί όπου ένα αυξανόμενο μερίδιο της προστιθέμενης αξίας παράγεται».⁸⁵ Γύρω από αυτό γραφείο δε συνωστίζονται μονάχα η υπαλληλία αλλά πολύ περισσότερο διευθυντές, μηχανικοί, επιστήμονες, επαγγελματίες της υγείας, δικηγόροι, δάσκαλοι, λογιστές, τραπεζικοί, σύμβουλοι και τεχνικοί. Πράγματι, η νέα οικονομία διεκδικεί πολλά από την προηγούμενη.

Ο οικονομικός δυναμισμός είναι το νέο απόλυτο του χρόνου. Ο χρόνος δεν είναι καθόλου σχετικός όταν αφορά στην ταχεία ανάπτυξη των επιχειρήσεων. Οι εταιρίες-γαζέλες είναι το πιο συζητημένο θέμα της νέας οικονομίας. Η χαμηλή κεφαλαιακή επένδυση, η άμεση και υψηλή απόδοση, οι νέες θέσεις εργασίας, οι ευκαιρίες ανέλιξης, όλα φαίνονται να περνούν από αυτές. Όσον αφορά στην

⁸⁵ Atkinson και Court, Ward (1999) σελ. 16

ανάπτυξη των χωρικών συγκεντρώσεων θα πρέπει να προσθέσουμε και την καταστροφή. Στο θετικό πνεύμα των γαζελών προστίθεται το αρνητικό της αποτυχίας τους. Η ραγδαία ανάπτυξη των ορισμένων επιχειρήσεων συχνά συνοδεύεται από την ολοκληρωτική αποτυχία ορισμένων άλλων, και σε αυτή τη διαδικασία θα πρέπει να προσθέσουμε και το downsizing, οποίο ήδη έχουμε αναφερθεί. Με όλα τα παραπάνω δεδομένα, η ταραχή δεν είναι απευκαίρια. Για το PPI «ενώ η ταραχή αυξάνει τον οικονομικό κίνδυνο που αντιμετωπίζουν οι εργάτες, οι επιχειρήσεις ακόμη και ολόκληρες περιοχές αποτελεί, επίσης, ένα σημαντικό οδηγό της οικονομικής καινοτομίας και της μεγέθυνσης».⁸⁶ Είναι σαφές πως στο πλαίσιο του δαρβινισμού το είδος καθαρίζεται από τα αδύναμα μέλη του για να γίνει πιο δυνατό. Και ενώ αυτή η αντίληψη για τις επιχειρήσεις μπορεί να μας αφήσει αδιάφορους, όντας αυτονόητη, δε συμβαίνει το ίδιο με τους εργαζομένους.

Η ψηφιακή οικονομία αποτελεί το επόμενο πεδίο. Το ότι το εμπορικό (commercial) κομμάτι του διαδικτύου είναι το μεγαλύτερο δεν αποτελεί έκπληξη για όσους έχουν αναζητήσεις ιστοσελίδες με κατάληξη .com. Έκπληξη αποτελεί η μέχρι τώρα ύπαρξη και άλλων εναλλακτικών όπως οι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί και τα εκπαιδευτικά δίκτυα χωρίς πληρωμή. Αν το διαδίκτυο είναι ο σύνδεσμός μας με τη νέα εποχή τότε και η κοινωνία της γνώσης είναι η οικονομία της. Μέχρι τότε θα συνεχίσουμε να ελπίζουμε πως η ψηφιακή εκπαίδευση και διακυβέρνηση θα συνεχίσουν να υφίστανται και να εξελίσσονται για διαφορετικούς από τους εμπορικούς σκοπούς. Και οι ιστοσελίδες του διαδικτύου με κατάληξη .edu ή .org θα πληθύνουν προσφέροντας κάτι χρήσιμο χωρίς αντικαταβολή.

Η δυνατότητα καινοτομίας είναι το τελευταίο και πιο καίριο πεδίο υποδοχής. Και πάλι από το PPI «οι εταιρίες υψηλής τεχνολογίας (υπολογιστικό hardware και software, τηλεπικοινωνίες και βιοτεχνολογίες) είναι οι προωθητικές μηχανές της νέας οικονομίας».⁸⁷ Ουσιαστικά, η έρευνα και ανάπτυξη, τα τολμηρά επιχειρηματικά κεφάλαια (venture capital) και οι πατέντες στοχεύουν στη βιομηχανία της καινοτομίας. Το ανθρώπινο δυναμικό σε αυτές συντίθεται σχεδόν απόλυτα, με εξαίρεση έναν ανθρώπινο υποστηρικτικό στρατό, από τους συμβολικούς αναλυτές και τους επιχειρηματίες της γνώσης.

Και αφού έχουμε, αρχικά, εξετάσει τους πρώτους ας παρακολουθήσουμε για λίγο τους δεύτερους. Αυτό που διακρίνει τους επιχειρηματίες της γνώσης, σύμφωνα

⁸⁶ Atkinson και Court, Ward (1999) σελ. 24

⁸⁷ Atkinson και Court, Ward (1999) σελ. 33

με τον Leadbeater, είναι ο κεντρικός ρόλος που παίζει το know-how στις δουλειές τους. Κατόπιν ο ίδιος θεωρητικός υπογραμμίζει τέσσερα διακριτά χαρακτηριστικά:⁸⁸ (α) Τα διαθέσιμα (assets) που διαχειρίζονται είναι κυρίως άυλα, μη χειροπιαστά (τεχνογνωσία, δεξιότητες, κριτική ικανότητα, ικανότητα πρόβλεψης). (β) Η τεχνογνωσία τους πρέπει να μπορεί να σταθεί από μόνη της ώστε να είναι δυνατό να αποδώσει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.⁸⁹ (γ) Η τεχνογνωσία πρέπει να είναι εμπορική όπως και διακριτή. Η ιδέα θα πρέπει να δημιουργεί νέα αγορά ή να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες ανάγκες της ζήτησης. (δ) Σε ακριβή μεταφορά «για να μετασχηματιστεί η ιδέα σε δουλειά ο επιχειρηματίας πρέπει να φέρει με συμπληρωματικό τρόπο επαγγελματικές δεξιότητες και πόρους (resources). Πολλοί από τους πιο επιτυχημένους επιχειρηματίες της γνώσης δουλεύουν με συνεταίρους – ένας με τις ιδέες, ο άλλος με τις επαγγελματικές δεξιότητες».⁹⁰ Λίγη περισσότερη κατανόηση. Οι πόροι δεν είναι τα διαθέσιμα (resources και assets). Ο ένας με τις ιδέες, μέρος των διαθεσίμων, είναι ο επιχειρηματίας της γνώσης ο άλλος με τις επαγγελματικές δεξιότητες είναι ο συμβολικός αναλυτής. Οι πόροι δεν εμφανίστηκαν. Το κεφάλαιο, όσο συλλογικό και απρόσωπο και αν παρουσιάζεται, δεν μπορεί να είναι τόσο ανώνυμο. Και σε καμιά περίπτωση ανύπαρκτο. Ειδικά όταν έρχεται η ώρα να διεκδικήσει τις αποδόσεις του.

Για τους εργαζομένους με τις παραδοσιακές δεξιότητες το όνειρο της πλήρους και συνεχής απασχόλησης διακυβεύεται με πολύ πραγματικό τρόπο. Το motto είναι “no long term”. Ότι ισχύει για τους μισθούς ισχύει και για τις αποδόσεις. Στον Sennett και πάλι,

“Οι άνθρωποι είναι πεινασμένοι για αλλαγή”, επιχειρηματολογεί ο guru του management James Champy, γιατί “η αγορά μπορεί να είναι προσανατολισμένη στον πελάτη όπως δεν ήταν ποτέ μέχρι τώρα στην ιστορία”. Η αγορά, σε αυτή την οπτική, είναι πολύ δυναμική ώστε να επιτρέπει τα πράγματα να γίνονται με τον ίδιο τρόπο χρονιά με τη χρονιά, ή να γίνεται πάντα το ίδιο. Ο οικονομολόγος Bennett Harrison πιστεύει

⁸⁸ Leadbeater (2000) σελ. 101.

⁸⁹ Το παράδειγμα που ο Leadbeater χρησιμοποιεί είναι ίσως και το πιο κρίσιμο στοιχείο, μέχρι τώρα, για το επίχειρημα μας: «Πολλοί από τους νέους προγραμματιστές ηλεκτρονικών υπολογιστών μπορούν να κατασκευάσουν ιστοσελίδες. Αλλά αυτοί οι ανεξάρτητοι παραγωγοί δεν είναι επιχειρηματίες της γνώσης διότι η γνώση τους δεν είναι επαρκώς διακριτή ώστε να δημιουργήσουν ανθεκτική προστιθέμενη αξία».

⁹⁰ Leadbeater (2000) σελ. 101.

πως η πηγή αυτής της πείνας για αλλαγή είναι το “ανυπόμονο κεφάλαιο”, η επιθυμία για αστραπιαία απόδοση.⁹¹

Η νέα οικονομία αν φέρει κάτι νέο δεν είναι παρά η συμπίεση του χρόνου. Έναν πολύ σκόπιμο χρόνο τον οποίο η νέα ορθοδοξία της παγκοσμιοποίησης και της πληροφορίας η “διανοητική τεχνολογία” πρέπει να ελέγξει αποτελεσματικά κάνοντας τον κερδοφόρο.

Στην πραγματικότητα θα μπορούσε να ειπωθεί πως «με διάφορους τρόπους όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες είχαν πληροφορικές οικονομίες αφού όλες οι οικονομικές δραστηριότητες από τα ανθρώπινα όντα και τις ικανότητές τους να φέρουν πληροφορίες ώστε να εκπληρώσουν τους σκοπούς τους. Είναι γεγονός πως όλοι οι σκοποί στους οποίους εφαρμόζεται ανθρώπινη εργασία περιλαμβάνουν ορισμένα μέτρα επεξεργασίας πληροφοριών».⁹² Η αναλογία είναι στη διάθεσή μας. Η ανάληψη οδηγιών είναι “επικοινωνία”, ο “έλεγχος” πραγματοποιείται σε ενδιάμεσα στάδια διαχείρισης των πρώτων υλών, κατά την εξέλιξη της παραγωγικής διαδικασίας λαμβάνει χώρα ο “μετασχηματισμός της πληροφορίας”, τα (νέα) δεδομένα οδηγούν σε (μια πιο πρακτικής μορφής) συσσωρεύσιμη “γνώση”. Ίσως, η οικονομία της γνώσης να βρίσκεται μαζί μας εδώ και καιρό, «αν το αίτημα για το διαχωρισμό ανάμεσα στο βιομηχανικό καπιταλισμό και τον πληροφορικό καπιταλισμό είναι βασισμένο στις διαφορές μεταξύ των κεντρικών κοινωνικών σχέσεων [που εκφράζουν] οι πόροι που χρησιμοποιούνται, το ότι η γνώση είναι διαφορετικό είδος εισροής σε σχέση με τους υλικούς πόρους, τότε αυτό το αίτημα είναι μοιραία εκτεθειμένο στην ικανότητα του καπιταλισμού να αντιμετωπίζει και τα δύο με τον ίδιο τρόπο – ως ιδιοκτησία».⁹³

⁹¹ Sennett (1999) σελ. 22-23.

⁹² SOWING (1999) σελ. 10.

⁹³ May (1998) σελ. 247.

ΝΕΕΣ ΠΕΡΙΦΡΑΣΕΙΣ Ή ΝΕΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ;

Οι παλαιές περιφράξεις αναφέρονταν σε μια πολύ συγκεκριμένη σειρά γεγονότων. Μια πρωταρχική συσσώρευση σαν ιστορική διαδικασία χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Μια μεταβολή της κοινοτικής ιδιοκτησίας σε ατομική. Οι περιφράξεις καθ' εαυτές ως χωρικός αποκλεισμός των παραγωγών. Η απόλυτα βίαιη προσαγωγή τους στις νέες συνθήκες. Το αραίωμα αυτών που παρέμεναν πίσω. Η επίσης βίαιη προσαρμογή αυτών που μετακινήθηκαν σε συνθήκες εξαρτημένης επιβίωσης.⁹⁴ Συγκεκριμένη η σειρά, γενική, παρόλα αυτά, για τις περιορισμένες δυνατότητες του δικού μας κειμένου.

Πέντε έως δύο αιώνες μετά, αφού το σύστημα των συρμάτινων περιφράξεων λειτούργησε για πολύ καιρό, η αναλογία φαίνεται πολύ μακρινή για να είναι αληθινή. Σε μια διερευνητική προσπάθεια όμως μια αναλογία μοιάζει να στέκει. Η οικονομία της πληροφορίας, ο πληροφορικός καπιταλισμός, όπως και ο πρώιμος καπιταλισμός αιώνες πριν επεκτείνονται, για την ακρίβεια επιβιώνουν και αναπτύσσονται όταν επεκτείνονται. Σε ενδιάμεσες χρονικές περιόδους εντείνονται. Ας γίνουμε πιο συγκεκριμένοι:

- ✓ Το ανθρώπινο μυαλό στον ωφέλιμο χαρακτήρα της εργασίας ξοδεύεται και είναι και αυτό ανθρώπινη εργατική δύναμη, άρα έμπρακτη παραγωγική δραστηριότητα – και γ' αυτόν που το αυτοδιαθέτει ή το μισθώνει σαν μέσο παραγωγής. Ο χωρισμός αυτού του μέσου παραγωγής από τον παραγωγό είναι απεχθές έγκλημα, επιστημονική φαντασία ή κάτι άλλο. Η γνώση σαν παραγωγικό μέσο για την επιχείρηση αποδίδει περισσότερα από όσα θα απέδιδε ατομικά ή συλλογικά. Ο πλούτος με τη φτώχεια είναι δυνατό να αναχθούν στον έλεγχο και την απλοϊκή χρήση της γνώσης. Ο συμβολικός αναλυτής μας μπορεί να είναι μέλος ενός δικτύου δεν παύει όμως να είναι μισθωτός και υψηλά αμειβόμενος εργαζόμενος. Η γνώση που παράγεται στο μυαλό του δεν υπόκειται στον έλεγχό του σαν αξιοποιήσιμη καπιταλιστικά γνώση, αυτός ο έλεγχος έχει εκχωρηθεί στην επιχείρηση. Ο υψηλών δεξιοτήτων εργαζόμενος δεν έχει θέση ανάμεσα σε εκείνους που αυτοδιαθέτουν τη γνώση τους για να αποκομίσουν κέρδος. Εκείνοι είναι οι επιχειρηματίες της γνώσης, και πάντα με την προϋπόθεση πως θα

⁹⁴ Περιγραφή από Μαρξ (1978) σελ. 738-788

παραμείνουν ως τέτοιοι, συνέταιροι ή συνεργάτες ιδιωτικών επιχειρήσεων, και δε θα εκπέσουν στην εξαρτημένη, έστω και πολύ ακριβή, εργασία καθώς ο ανταγωνισμός είναι ιδιαίτερα έντονος. Ιδίως όταν πηγάζει από ομολόγους που βρίσκονται ήδη στην εξαρτημένη εργασία.

- ✓ Η μεταβολή της κοινωνικής γνώσης (κοινωνικής ιδιοκτησίας) σε ατομική ιδιοκτησία είναι για τη σύγχρονη εποχή πέρα από αυτονόητη, μια που απουσιάζουν ακόμη και οι μνήμες για κάτι τέτοιο. Η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων μέσα από τα copyright και τις patent είναι ασφυκτική για όσους επιχειρήσουν το αντίθετο. Η γνώση δεν είναι καν ελεύθερη στη χρήση πόσο μάλλον στον έλεγχο.
- ✓ Οι ελαφριές περιφράξεις δεν είναι πλέον συρματοπλέγματα αλλά κατώφλια κοινωνικών δομών και στρωμάτων. Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους δεν είναι η έκταση αλλά η ένταση. Όσοι δε μπορούν να ακολουθήσουν τις νέες εντάσεις του χρόνου για ολοένα και μεγαλύτερες αποδοτικότητες η κάθοδος στη δομή της απασχόλησης τους συμπαρασύρει στην ίδια κίνηση και στις άλλες δομές. Οι περιφράξεις είναι διαδοχικές (δια)νοητικές γραμμές, με την τελευταία να οδηγεί στην κατάργηση των δυνατοτήτων αναπαραγωγής.
- ✓ Η προσαγωγή στις νέες συνθήκες είναι πια η ανάγκη προσαρμογής. Βιώνεται βίαια σε ατομικό επίπεδο και πολύ περισσότερο ήπια όταν εκφράζεται κοινωνικά. Μια διαφορά με τις παλιές περιφράξεις είναι πως τώρα οι φτωχοί και οι αποκλεισμένοι δεν έχουν όλοι διέξοδο στη νέα εκμετάλλευση. Καθώς χειρότερο από το να είσαι αντικείμενο εκμετάλλευσης είναι, σε αυτές τις συνθήκες, να μην είναι δυνατό να σε εκμεταλλευθούν λόγω ανεπάρκειας. Οι αποκλεισμένοι από αυτή τη χρήση έχουν μερική διέξοδο στην παραδοσιακή και μερική ή ολική στο κράτος πρόνοιας. Οι κριτικές προς το τελευταίο πρέπει να διακριθούν αν πρόκειται για απόπειρες κατάλυσης ή πραγματικής αναδιάρθρωσης.
- ✓ Όσοι απομένουν στις παραδοσιακές συνθήκες έχουν λιγότερο χώρο δραστηριοποίησης καθώς για αυτές προορίζονται όλο και λιγότεροι. Η αυτοματοποίηση της παραδοσιακής παραγωγικής δραστηριότητας και η εκκένωση των θέσεων εργασίας ωθεί ορισμένους από επίτευγμα στο να περάσουν θετικά τη νοητή γραμμή των περιφράξεων. Ορισμένοι άλλοι θα εξωθηθούν, εκτός παραγωγής, στη συνέχεια σαν δεύτερο κύμα.
- ✓ Οι αμοιβές των νεοφερμένων (νέων εκπαιδευμένων ατόμων, χωρίς να αναφερόμαστε στην ελίτ) συμπίεζονται προς τα κάτω καθώς υπάρχουν σταδιακά

όλο και περισσότεροι για ολοένα και λιγότερες δουλειές. Δε μπορούν όλοι να απορροφηθούν στις νέες συνθήκες. Η νέα οικονομία χρειάζεται λιγότερους και αποδοτικότερους.

Η παραπάνω, υπενθυμίζουμε διερευνητική, προσπάθεια δεν είναι η μοναδική ώστε να οριστεί ο νέος αποκλεισμός σαν νέες περιφράξεις. Με ένα άλλο νόημα οι “νέες πληροφορικές περιφράξεις” εκφράζουν μια γενική τάση. Μια τάση «υποταγής ολοένα και περισσότερων στοιχείων της κοινωνικής ζωής σε μια λογική εξορθολογισμού και ελέγχου».⁹⁵ Ο χρόνος αποτελεί το καθοριστικό αντικείμενο του ελέγχου που αποδίδει νέα πρότυπα έντασης στις δραστηριότητες. Ο άχρονος ή στιγμιαίος χρόνος επιβάλλεται σε ένα πλήθος κοινωνικών δραστηριοτήτων, τις οποίες πολλοί δεν είναι δυνατό να ακολουθήσουν εκ νέου. Η κοινωνία της πληροφορίας εκφράζει με αυτό τον τρόπο μια νέα κοινωνική τάξη (order) βασισμένη σε ένα μελλοντικό χρόνο που δεν φθάνει ποτέ. Αυτό που περιφράσσεται είναι η γραμμή της αλλαγής. Καμιά κίνηση που παραβιάζει τη γραμμή δεν επιτρέπεται. Το παρόν συμβαίνει πάντα. Το μέλλον είναι ανεπίτρεπτο να συμβεί.

Όσον αφορά στην παραγωγή της παραγωγής πληροφορικής τεχνολογίας η επισήμανσή μας γίνεται πάνω στην αντίθεση μιας αντίληψης που κυριαρχεί σχετικά με τον “τεχνολογικό παράγοντα”.⁹⁶ Αλλιώς, την τεχνολογική εξήγηση και τον τεχνολογικό καθορισμό της ουδετερότητας της πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας. «Ως προς τις βασικές του αρχές και με βάση την διαθέσιμη τεχνολογία της πρώτης δεκαετίας μετά το 2ο παγκόσμιο πόλεμο, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής ήταν δυνατό να σχεδιαστεί και να κατασκευαστεί με αρκετούς διαφορετικούς τρόπους – είχε διάφορα “πιθανά μέλλοντα”. Η εξέλιξή του προς τις μορφές που ισχύει σήμερα έχει να κάνει με το γεγονός ότι κατασκευάστηκε με βάση κάποια πρότυπα και όχι κάποια άλλα. Τα πρότυπα αυτά αποτελούν σύνθετα προϊόντα της ιδεολογίας, της ηθικής και της κοσμοθεωρίας των πρωτοπόρων που τον σχεδίασαν και τον κατασκεύασαν». Τα προϊόντα αυτά όμως, επομένως και τα πρότυπα, δεν ήταν και δε μπορούσαν να είναι ελεύθερα δεσμεύσεων. Η λογική της τεχνικής μιας κοινωνίας δε μπορεί να διαχωριστεί από την ίδια την ιστορική κοινωνία. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις,

⁹⁵ Webster και Robins (1998) σελ. 41.

⁹⁶ Λάζος (2001)

οι ατομικές ιδιοκτησίες της προηγούμενης συσσωρευμένης γνώσης στο θέμα, «που χρηματοδότησαν την προσπάθεια είχαν όχι μόνο το δικαίωμα κατευθυντήριας παρέμβασης στις επιστημονικές τους αναζητήσεις αλλά και τον τελικό λόγο σε κάθε μη-αναστρέψιμη απόφαση, σε κάθε απόφαση με καθοριστική σημασία. Συνεπώς, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής δεν αποτελεί ένα "ουδέτερο" εξάρτημα, ένα "αθώο" πράγμα. Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αποτελεί μια πολωμένη, μια λογικά, ηθικά και ιδεολογικά προκατασκευασμένη κοινωνική σχέση. Εξυπηρετεί τον άνθρωπο γενικά αλλά κάτω από τους ηθικούς και λειτουργικούς όρους της κερδοφορίας των επιχειρήσεων πληροφορικής ειδικά». Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και οι επιχειρήσεις πληροφορικής αποτελούν, και χρησιμοποιούνται εδώ σαν, τυπικό παράδειγμα προϊόντος και επιχειρήσεων πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας. Υλικά και μη-υλικά προϊόντα διαθέτουν μορφές, περιεχόμενα και συντεταγμένες ακριβώς ανάλογες με τους όρους των επιχειρήσεων. Οι τελευταίοι «δεν είναι αμέσως αντιληπτοί στον χρήστη της πληροφορικής τεχνολογίας αφού εμφανίζονται ως αυτονόητα της λειτουργίας του. Μπορούν να γίνουν αντιληπτοί στον χρήστη του ηλεκτρονικού υπολογιστή μόνο στο βαθμό που είναι σε θέση να γνωρίζει ποιες άλλες εναλλακτικές μορφές ήταν στο παρελθόν, είναι στο παρόν και θα είναι στο μέλλον δυνατές. Επίσης, οι όροι αυτοί δεν είναι κάτι το αφηρημένο, ούτε προϊόν της φαντασίας όσων βρίσκονται σε αντιπαράθεση με τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις που ελέγχουν την πληροφορική τεχνολογία». Η κοινωνία της πληροφορίας δε δημιουργείται από καλές ή κακές προθέσεις, απλώς σκόπιμα.

Σε μια λιγότερο φιλόδοξη διατύπωση το κεντρικό ερώτημα για αυτή την ενότητα ήταν, αρχικά, το εάν η οικονομία της πληροφορίας, ο πληροφορικός καπιταλισμός, εγείρει ζητήματα διαστρωμάτωσης και ιεράρχησης (up and down) ή ενσωμάτωσης και αποκλεισμού (in and out). Σε αυτή την κατεύθυνση οι δράστες του επιχειρήματος μας ήταν η διεθνής επαγγελματική τάξη των επιχειρηματιών της γνώσης, οι συμβολικοί αναλυτές σαν τη μεγαλύτερη μάζα της πληροφορικής εργασίας, και η υπόλοιπη μάζα των εργαζομένων οι οποίοι δεν κατέχουν δεξιότητες εφάμιλλες του πληροφορικού καπιταλισμού. Αυτή η λογική είναι παράλληλη της κλιμακωτής λογικής που επικρατεί στο μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής βιβλιογραφίας και των πολιτικών σχεδιασμών. Αναγνωρίζοντας την κεντρική σημασία των πρώτων σαν τους βασικούς παραγωγούς του πλούτου η κίνηση οφείλει να είναι προς τα εκεί. Το νέο ανθρώπινο δυναμικό θα πρέπει να εκπαιδεύεται για

αυτό το σκοπό. Οι πληροφορικοί εργάτες δεν είναι δυνατό εξ ορισμού να φθάσουν στα απαιτούμενα επίπεδα, αλλά έχουν εξασφαλίσει από την άλλη πλευρά την αναπαραγωγή τους. Οι υπόλοιποι θα πρέπει μέσα από την επανεκπαίδευση και τη νέα κατάρτιση να πραγματοποιήσουν μια θετική κινητικότητα με πολύ αβέβαιο τέλος. Όσο όμως ο σχεδιασμός υπακούει σε μια τέτοια λογική ο κίνδυνος είναι ορατός και «... μπορεί να δημιουργήσει ένα πολιτιστικό apartheid μεταξύ της κινητικής elite και του ακίνητου υπολείμματος της “μη παραγωγικής” μάζας».⁹⁷

Η αβεβαιότητα είναι πολύ κρίσιμο συστατικό για τους αποκλεισμένους, νέους και παλαιούς. Οι πλούσιοι επαγγελματίες όπως και οι φτωχοί εργαζόμενοι δεν είναι απλώς προϊόν του πληροφορικού καπιταλισμού. «Η φτώχεια [και ο αποκλεισμός] δεν είναι ατύχημα. Δεν αποτελεί παράγωγο του συστήματος. Πρόκειται για ενεργό και κρίσιμο συστατικό μιας κοινωνίας της οποίας η οικονομική δομή βασίζεται σε τάξεις και εκμετάλλευση».⁹⁸ Η ευελιξία στην παραγωγική διαδικασία είναι, όμως, προϊόν όσο και παράγοντας. Και πολύ πριν από «μια ισοπεδωτική καταγγελία του εγχειρήματος της ευέλικτης εξειδίκευσης, καταγγελία του κεφαλαίου και της εκμετάλλευσης γενικώς» οφείλουμε να γνωρίζουμε πως η ανάλυση λειτουργεί ως τέτοια όταν κατευθύνεται στην κατανόηση και κυρίως την αλλαγή.⁹⁹ Και «επειδή η δυναμική ευελιξία εξαρτάται από την ικανότητα της κοινωνίας να παράγει και να διαχέει νέες ιδέες πρέπει με κάποιο τρόπο, με έναν ορισμένο πολιτικό τρόπο, να λυθεί η αντίφαση ανάμεσα στην ιδιωτική αξιοποίηση των καινοτομικών ιδεών και στην επιταγή για τη διάχυση της καινοτομίας στο σύνολο της κοινωνίας. Προκύπτει, με άλλα λόγια, η ανάγκη για απο-εμπορευματοποίηση της γνώσης».¹⁰⁰ Η παραπάνω θέση αποτέλεσε για το επιχείρημά μας θέση - κλειδί, θεωρώντας όμως, να λειτουργεί μάλλον στο σύνολο της οικονομίας παρά της κοινωνίας, πριν η αντίληψή μας μορφοποιηθεί προς μια οικονομία που αγκαλιάζει πολύ σφιχτά ολόκληρη την κοινωνική ζωή. Κι αυτό γιατί πέρα από τις από τις ειδικές αναλυτικές κατηγορίες της τεχνικής και της επιστημονικής γνώσης, της πληροφορικής και επικοινωνιακής γνώσης, η γνώση παραμένει σε έναν ορισμένο τύπο «η Γνώση, που επιτρέπει την κυριαρχία πάνω σε φυσικές διαδικασίες, μετατρέπεται στο επίπεδο της αυτοσυνείδησης των κοινωνικών υποκειμένων σε μια Γνώση που επιτρέπει τον

⁹⁷ Webster και Robins (1998) σελ. 39.

⁹⁸ Wright (1994) σελ. 37

⁹⁹ Λυμπεράκη (1991) σελ. 71.

¹⁰⁰ Λυμπεράκη και Μουρίκη (1996) σελ. 126.

έλεγχος της κοινωνικής ζωής». ¹⁰¹ Ο έλεγχος, λοιπόν, της γνώσης γίνεται, συνειδητά ή ασυνειδητά, ο έλεγχος της κοινωνίας. Και οι ανταγωνισμοί που διεξάγονται δεν είναι απλώς έριδες για ένα εμπόρευμα αλλά κάτι πολύ περισσότερο: Πρόκειται για τους ανταγωνισμούς πάνω στον έλεγχο και τη διαχείριση του τεράστιου συσσωρευμένου κοινωνικού πλούτου. Και πρόκειται κυρίως για ταξικούς ανταγωνισμούς που μοιάζουν να βγαίνουν από μια λανθάνουσα κατάσταση και να ενεργοποιούνται στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία. Με έκφραση στην πράξη και όχι στην ουτοπία.

Τη στιγμή που οι δομές της κοινωνίας, όπως τη γνωρίζουμε, καταπιέζουν οτιδήποτε πραγματικά νέο έρχεται να τις αντικαταστήσει, οι θεσμοί της φανερώνουν μια λειτουργική ανικανότητα να χωρέσουν νέες παραγωγικές δυνάμεις και νέες παραγωγικές σχέσεις. Προσφέροντας απελευθέρωση στερούν την ελευθερία. Για τον Hegel η ελευθερία ορίζεται ως η γνώση και πραγμάτωση της αναγκαιότητας. Προς το παρόν η γνώση είναι ατομική ιδιοκτησία και η αναγκαιότητα συμφέρον της «στο μεταξύ θα πρέπει να προσπαθήσουμε για να αποφασίσουμε αν ζούμε μέσα σε μια μεγάλη παρένθεση ή αν είμαστε μάρτυρες της αρχής του τέλους της δυτικής ιστορίας». ¹⁰²

¹⁰¹ Habermas (1990) σελ. 47-48

¹⁰² Webster και Robins (1998) σε μεταφορά του Καστοριάδη (1990) σελ. 42.

**ΜΕΤΡΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ**

Στην “κοινή έκθεση για την κοινωνική ενσωμάτωση” του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για την απασχόληση και την κοινωνική πολιτική, γίνεται λόγος για τις κύριες διαρθρωτικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο χώρο της ενωμένης Ευρώπης αλλά και για τους παράγοντες κινδύνου που συνοδεύουν αυτές τις αλλαγές. Από τις διαρθρωτικές αλλαγές εδώ μας απασχολούν εκείνες που αναφέρονται στις αλλαγές της αγοράς εργασίας και στην ηλεκτρονική ένταξη, καθώς και οι ανάλογοι κίνδυνοι. Από αυτό το “πρώτο πολιτικό έγγραφο για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό”, το οποίο αναλύει και τεκμηριώνει, κατά το δυνατό, την υφιστάμενη κατάσταση στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δανειζόμαστε την περιγραφή που ακολουθεί.¹⁰³

Αλλαγές στην αγορά εργασίας: Υπάρχει μια αυξανόμενη ζήτηση για νέες δεξιότητες και υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία νέων δυνατοτήτων απασχόλησης αλλά και να δημιουργήσει νέα εμπόδια για τα άτομα που δεν διαθέτουν τις δεξιότητες που είναι απαραίτητες για την πρόσβαση σε αυτές τις ευκαιρίες, δημιουργώντας έτσι περισσότερη ανασφάλεια στα άτομα που δεν μπορούν να προσαρμοστούν στις νέες απαιτήσεις. Υπάρχουν επίσης, νέες δυνατότητες απασχόλησης σε υπηρεσίες για άτομα με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, κάτι που από τη μια μπορεί να αυξήσει το εισόδημα ενός νοικοκυριού αλλά από την άλλη να οδηγήσει σε μια συνεχή και χαμηλοαμοιβόμενη επισφαλή απασχόληση, ειδικά για τις γυναίκες και τους νέους. Υπάρχουν επίσης περισσότερες ευκαιρίες για εργασία μερικού χρόνου και νέες μορφές εργασίας, που από τη μια μπορούν να προσφέρουν τη δυνατότητα μεγαλύτερου συνδυασμού της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και να αποτελέσουν ένα ενδιάμεσο στάδιο προς μια πιο σταθερή μορφή απασχόλησης, από την άλλη όμως μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα επισφαλείς μορφές απασχόλησης.

Σε άμεση συνάρτηση με τις παραπάνω αλλαγές τίθεται το ζήτημα των ΠΕΤ. Για την κοινή έκθεση και αυτές έχουν διττό χαρακτήρα. Μια θετική και μια αρνητική πλευρά. Στο ίδιο πνεύμα και γράμμα, η θετική πλευρά των ΠΕΤ είναι η δημιουργία

¹⁰³ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 18

νέων δυνατοτήτων απασχόλησης και πιο ευέλικτων τρόπων εργασίας. Μπορούν να συμβάλλουν στην αναζωογόνηση απομονωμένων και περιθωριοποιημένων κοινοτήτων. Μπορούν να αξιοποιηθούν για τη βελτίωση καίριων δημόσιων υπηρεσιών, την αύξηση της πρόσβασης στην πληροφόρηση και σε δικαιώματα για κάθε άτομο και για τη διευκόλυνση της συμμετοχής ατόμων με ιδιαίτερα μειονεκτήματα, όπως τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή άτομα απομονωμένα και μοναχικά. Από την άλλη πλευρά, για άτομα που βρίσκονται ήδη σε μεγάλο κίνδυνο αποκλεισμού, οι ΠΕΤ μπορούν να δημιουργήσουν άλλο ένα στρώμα αποκλεισμού και να διευρύνουν το χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, εφόσον ορισμένες ευάλωτες και χαμηλού εισοδήματος ομάδες δεν έχουν πρόσβαση σε αυτές. Η πρόκληση που αντιμετωπίζουν τα κράτη μέλη είναι η ανάπτυξη συνεκτικών και θετικών πολιτικών που θα εξασφαλίζουν ότι οι ΠΕΤ δε δημιουργούν μια νέα απομονωμένη και χαμηλής ειδίκευσης ομάδα στην κοινωνία. Για το λόγο αυτό πρέπει να επενδύσουν στην εξασφάλιση ίσης πρόσβασης, κατάρτισης και συμμετοχής για όλους.

Συμπερασματικά, για τα κράτη μέλη καθοριστικό σημείο στάθηκε η ηλεκτρονική ένταξη αφού υιοθετήθηκε σαν παράγοντας, και όχι παράγωγο, των αλλαγών στην αγορά εργασίας. Το ζήτημα στον ευρωπαϊκό χώρο θίχτηκε σαν τέτοιο ήδη από το 1997 (“Χτίζοντας μια ευρωπαϊκή κοινωνία της πληροφορίας για μας όλους”) και έπειτα το 1998 (“Πράσινη βίβλος”). Ήταν όμως, μόλις το τέλος του 1999 όταν τέθηκε ως πολιτικό πρόβλημα που χρειαζόταν επίλυση. Από τις αρχές του 2000 μέχρι το καλοκαίρι του ίδιου έτους αρκετά συγκεκριμένες πρωτοβουλίες είχαν μπει στην αφετηρία. Στο εξής με πρώτο ορίζοντα το 2002, επόμενο το 2005 και οριστικά, ίσως, το 2010 δύο συμπληρωματικά ευρωπαϊκά σχέδια δράσης βρίσκονται στη διάταξη σαν οδηγοί προς μια μη-αποκλειστική ευρωπαϊκή κοινωνία της πληροφορίας.

«Η e-Inclusion είναι κεντρικό αντικείμενο της νέας Στρατηγικής για την Κοινωνική Ενσωμάτωση εστιάζοντας και στις δύο διαστάσεις: Να εκμεταλλευθούμε πλήρως το δυναμικό της κοινωνίας της βασισμένης στη γνώση και των νέων πληροφορικών και επικοινωνιακών τεχνολογιών και να εξασφαλίσουμε πως κανένας δεν αποκλείεται, λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη τις ανάγκες των ανθρώπων με αδυναμίες».¹⁰⁴	«Αυτό το αντικείμενο υποστηρίζεται από το Σχέδιο Δράσης e-Europe το οποίο περιλαμβάνει τρεις προτεραιότητες: Φτηνότερο, γρηγορότερο και πιο ασφαλές διαδίκτυο, ανάδειξη της χρήσης του διαδικτύου και προώθηση της εμπιστοσύνης για το ηλεκτρονικό εμπόριο, κατάρτιση των ατόμων με ικανότητες πληροφορικής και ενθάρρυνση της συμμετοχής τους στην κοινωνία της πληροφορίας».¹⁰⁵
---	---

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ E-INCLUSION

Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που θέτει η νέα κοινωνία αναφέρονται στο, ομώνυμο αυτής της ενότητας, κείμενο εργασίας της Επιτροπής σαν “νέες ψηφιακές ευκαιρίες για την ενσωμάτωση” και σαν “νέοι κίνδυνοι για ψηφιακό αποκλεισμό”. Αυτές οι δύο διαστάσεις της e-Inclusion αποτελούν «βασικό αντικείμενο της στρατηγικής για την απασχόληση και για την κοινωνική ενσωμάτωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση».¹⁰⁶ Για τους συντάκτες του κειμένου εργασίας τα πεδία στα οποία πρέπει να επικεντρωθεί η πολιτική της Ένωσης, και μάλιστα σε μια προοπτική συντονισμού μεταξύ των κρατών, είναι τα ακόλουθα επτά:

A) Εκμετάλλευση του δυναμικού της πληροφορικής κοινωνίας για τους ανθρώπους με μειονεκτήματα.

- 1) Κατάλληλο περιεχόμενο και υπηρεσίες
- 2) Ανάδειξη των τοπικών κοινοτήτων διαμέσου των δικτύων
- 3) Ευκαιρίες απασχόλησης για ανθρώπους με μειονεκτήματα

B) Απομάκρυνση των εμποδίων προς την πληροφορική κοινωνία.

¹⁰⁴ Commission of the European Communities (2001) σελ. 4.

¹⁰⁵ Commission of the European Communities (2001) σελ. 5.

¹⁰⁶ Commission of the European Communities (2001) σελ. 3.

- 1) Ανάδειξη των ευκαιριών της πληροφορικής κοινωνίας
- 2) Τεχνολογίες διαθέσιμες και ανεκτές στο κόστος
- 3) E-Learning και ψηφιακός αναλφαριθμητισμός
- 4) Καταπολέμηση των τεχνικών εμποδίων για ανθρώπους με μειονεκτήματα

Η ευκολότερη πρόσβαση σε on-line υπηρεσίες, η εύκολη κατανόηση του περιεχομένου και οι μεγαλύτερες δυνατότητες διαντίδρασης με το χρήστη είναι τα ζητούμενα του πρώτου στόχου. Ειδικά όσον αφορά τους ανθρώπους με μειονεκτήματα η εστίαση γίνεται στα άτομα με αναπηρίες και σε άτομα των οποίων η έλλειψη πόρων τους καθιστά εκτός διαδικτύου. Η οικονομική και τεχνική υποστήριξη αποτελούν τις προτεινόμενες λύσεις με παραδείγματα που έχουν να κάνουν με νέα πρότυπα ιστοσελίδων, κατάλληλα για ανθρώπους με ορισμένα προβλήματα υγείας, δωρεάν διάθεση χώρου στο διαδίκτυο ώστε να είναι εφικτή η οργάνωση ειδικών ομάδων του πληθυσμού, και παροχή πληροφόρησης από δικτυωμένες τοπικές αρχές που διαθέτουν δημόσια δεδομένα μέσω της τηλεφωνίας.

Η ενίσχυση των τοπικών και περιφερειακών κοινοτήτων που παρουσιάζουν συμπτώματα παρακμής ή υποβάθμισης βρίσκονται στο επίκεντρο του δεύτερου στόχου. Η δικτύωση, το κατάλληλο περιεχόμενο και γενικά οι ΠΕΤ προσφέρουν, σύμφωνα με το κείμενο εργασίας, νέα εργαλεία και τρόπους ενσωμάτωσης καθώς «ολοκληρώνουν τους ανθρώπους μέσα στο τοπικό τους περιβάλλον, ενισχύουν την ανταλλαγή μεταξύ των τοπικών αρχών, των επιχειρήσεων, των εθελοντικών οργανισμών και των πολιτών, ανασυγκροτούν τις κοινότητες στις περιοχές με μειονεκτήματα, και συνδέουν τις περιφέρειες πιο στενά με τα κέντρα τους».¹⁰⁷ Ειδικά για τις δύο τελευταίες κατευθύνσεις, μειονεκτηματικές κοινότητες και περιφέρειες, προβλέπεται πως η εγκατάσταση ορισμένων ΠΕΤ και η εκπαίδευση πάνω σε αυτές είναι δυνατό να σχηματίσει ένα δυναμικό που θα υποστηρίζει την κοινωνική συνοχή και την ανανέωση των περιοχών.

Ο τρίτος στόχος της ηλεκτρονικής ενσωμάτωσης είναι η ολοκλήρωση στην αγορά εργασίας. Ολοκλήρωση διαμέσου των ικανοτήτων για την πληροφορική κοινωνία αλλά και μέσω της τηλεργασίας και των υποστηρικτικών τεχνολογιών. (α) Οι ψηφιακές ικανότητες και η προσαρμοστικότητα των εργαζομένων «γίνονται sine

¹⁰⁷ Commission of the European Communities (2001) σελ. 18.

qua non συνθήκη για την είσοδο και τη διατήρηση της απασχόλησης».¹⁰⁸ Στο κείμενο, πολύ συγκεκριμένα, αναφέρεται ο όρος των ικανοτήτων σαν ένα επίπεδο ψηφιακού αλφαριθμητισμού του οποίου ο φορέας γνωρίζει επεξεργασία κειμένου, λειτουργίες φύλλων εργασίας, χρήση διαδικτύου και βασική διαχείριση βάσεων δεδομένων. Η προώθηση αυτών των ικανοτήτων προβλέπεται να λάβει χώρα μέσω ενός αναγνωρισμένου διπλώματος, του European Computer Driving License ή ECDL το οποίο θα λειτουργεί αποδεικτικά ως προς την απασχολησιμότητα των ατόμων. Επίσης, ειδική μέριμνα θα πρέπει να δοθεί στις δεξιότητες των ατόμων με ειδικές ανάγκες, με μειονεκτήματα αλλά και στις γυναίκες, για τις οποίες ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο Σχέδιο Δράσης για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό και την Απασχόληση όπου προβλέπονται εργασιακές ευκαιρίες στις ΠΕΤ. (β) Η τηλεργασία αν και πολύ νέα διεθνής τάση προβλέπεται στο κείμενο εργασίας, κυρίως για τους ανθρώπους με ειδικές ανάγκες. Η ανάπτυξη υποβοηθητικών τεχνολογιών και υποδομών προβλέπονται ήδη σε άλλα επίσημα κείμενα, η εστίαση όμως γίνεται εδώ για τα άτομα με περιορισμένη κινητικότητα. Εκτός αυτών θα πρέπει, σύμφωνα με τους συντάκτες του κειμένου εργασίας, να τύχουν ιδιαίτερης προσοχής δύο αυξανόμενοι διαχωρισμοί (divides): Οι άνδρες απασχολούνται μέσω της τηλεργασίας περισσότερο από τις γυναίκες όπως και οι managers περισσότερο από τους απλούς εργαζόμενους.

Ο τέταρτος στόχος “Ανάδειξη των ευκαιριών της πληροφορικής κοινωνίας” είναι και ο πρώτος που αφορά στην αρνητική διάσταση της πληροφορικής κοινωνίας. Ο κίνδυνος του ψηφιακού αποκλεισμού συνεχίζει να είναι ορατός για τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς ένα μέρος τους «στερείται απόλυτα της κατανόησης του πως οι ΠΕΤ, και ειδικά το διαδίκτυο, μπορεί να βελτιώσει την ποιότητα της δικής του ζωής».¹⁰⁹ Η κατεύθυνση δηλώνεται με απλό τρόπο, «η ανάδειξη των προσωπικών πλεονεκτημάτων είναι το πρώτο βήμα ώστε να απομακρυνθούν οι άνθρωποι από τον κίνδυνο του ψηφιακού αποκλεισμού».¹¹⁰ Από εκεί και πέρα η σύσταση προς τα κράτη-μέλη δεν είναι παρά η ευαισθητοποίηση. Με διττό τρόπο. Η ευαισθητοποίηση θα πρέπει να αφορά εκείνους που είναι αποκλεισμένοι ή εκείνους που κινδυνεύουν αλλά και τους παραγωγούς τεχνολογίας, τους προμηθευτές πληροφόρησης και τους πολιτικά αρμόδιους για την εκκίνηση ενημερωτικών εκστρατειών.

¹⁰⁸ Commission of the European Communities (2001) σελ. 19.

¹⁰⁹ Commission of the European Communities (2001) σελ. 22.

¹¹⁰ Commission of the European Communities (2001) σελ. 22.

Τεχνολογίες διαθέσιμες και ανεκτές στο κόστος είναι ο τίτλος ενός στόχου στην κατεύθυνση φθηνότερων ΠΕΤ, καθολικών (χωρίς διακρίσεις) διαθέσιμων υπηρεσιών ανεξάρτητες από τοπικότητες, και εντονότερης διείσδυσης του διαδικτύου μέσω φθηνότερων υπολογιστών και φθηνότερο κόστος σύνδεσης. Τέσσερις είναι οι εξειδικεύσεις αυτού του στόχου. Τα “σημεία δημόσιας πρόσβασης στο διαδίκτυο” είναι η πρώτη. Τα ΡΙΑΡ αποδεικνύονται, στο κείμενο εργασίας, πλεονεκτηματικά καθώς μπορούν να προσελκύσουν πολλά άτομα σε καθόλου τυπικούς χώρους, μπορούν να ενισχύσουν διάφορες κρίσιμες τοπικότητες και, κυρίως, να ενεργοποιηθούν σαν χώροι που είναι δυνατό να εκπαιδευθούν άτομα με μειονεκτήματα. Η δεύτερη εξειδίκευση αφορά στην πρόσβαση των ιδιωτών στις ΠΕΤ. Η δωρεάν διανομή και η αντικατάσταση ηλεκτρονικών υπολογιστών όπως και η χαμηλή φορολόγηση προτείνονται σαν ειδικές δράσεις για την ενεργοποίηση των ευρωπαίων μέσα στην πληροφορική τεχνολογία ενώ σαφή αναφορά γίνεται για προηγούμενες αντίστοιχες δράσεις οι οποίες δεν ήταν στοχευμένες. Οι τεχνολογικές υποδομές στις λιγότερο ωφελημένες περιοχές αποτελούν την τρίτη εξειδίκευση. Οι φτωχές περιφέρειες και οι υποβαθμισμένες αστικές συγκεντρώσεις είναι τα χωρικά σημεία στα οποία θα πρέπει να εστιαστεί μια τεχνολογική ανάπτυξη, σαν προϋπόθεση, ώστε να ενσωματωθεί το ανθρώπινο δυναμικό στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και την αγορά εργασίας. Τέλος υπενθυμίζεται, ο τρόπος που οι ΠΕΤ έχουν διεισδύσει σε πολλά φάσματα της ανθρώπινης δραστηριότητας, όχι μονάχα στην κεντρική παραγωγική. Η ηλεκτρονική ενσωμάτωση, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να ανταποκρίνεται σε ευρύτερες επικοινωνιακές ανάγκες όπως η κινητή τηλεφωνία και η ψηφιακή τηλεόραση, ιδίως σε εποχές όπως η σημερινή που η διασύνδεσή τους με το διαδίκτυο προχωρά με γοργούς ρυθμούς.

“E-Learning for e-Inclusion” είναι η σύντομη έκφραση των συντακτών του σχεδίου της δεύτερης ώστε να οριοθετηθεί ο στόχος της καταπολέμησης του ψηφιακού αναλφαριθμητισμού. Η δράση θα πρέπει να είναι εξειδικευμένη προς τους ανθρώπους με μειονεκτήματα. Εκείνοι, με σαφείς ιδιαιτερότητες, συχνά δεν είναι σε θέση να αποκριθούν σε παραδοσιακές δομές εκπαίδευσης και κατάρτισης. Συχνά επίσης, το ζητούμενο «δεν είναι η κατάρτιση στις ΠΕΤ για επαγγελματικούς λόγους αλλά για πολύ βασική γνώση».¹¹¹ Επομένως, χρειάζονται νέες δομές ώστε η αντιμετώπιση του συγκεκριμένου προβλήματος να περιλαμβάνει τα ψυχικά εμπόδια

¹¹¹ Commission of the European Communities (2001) σελ. 30.

αλλά και τις τεχνικές και πρακτικές υστερήσεις των ατόμων. Η δημιουργία δικτύων κέντρων βασικής εκπαίδευσης, με έμφαση όμως στην on-line παροχή της, κυρίως στις υποβαθμισμένες περιοχές είναι η προτεινόμενη, από την Επιτροπή, λύση στο ψηφιακό πρόβλημα.

Η άρση των τεχνικών εμποδίων για τα άτομα με ειδικές ανάγκες είναι ο τελευταίος στόχος της πρωτοβουλίας. Σε αυτή την κατεύθυνση η Ευρωπαϊκή Ένωση προωθεί γενικές οδηγίες για την ευκολία της χρήσης των δημόσιων ιστοσελίδων και την εύκολη πρόσβαση στα δημόσια δεδομένα που αυτές περιλαμβάνουν. Με τις οδηγίες αυτές εισάγονται νέα πρότυπα κατασκευής φιλικά προς τους χρήστες που έχουν ανάγκη, τα οποία επιτάσσουν και νέες νομοθετικές ρυθμίσεις για την ισχύ τους. Παράλληλα, επιχειρείται να διασφαλισθεί η υποστήριξη και η δικτύωση όσων σχεδιαστών και μηχανικών είναι οι κατασκευαστές που χρησιμοποιούν στην πράξη αυτά τα νέα πρότυπα. Ευρωπαϊκοί οργανισμοί τυποποίησης όπως ο CEN και ο ETSI προωθούν τα νέα πρότυπα στο επίπεδο της αγοράς των ΠΕΤ ώστε να αντιμετωπίζονται οι ειδικές ανάγκες στα νέα πληροφορικά προϊόντα.

Το κείμενο εργασίας “e-Inclusion: Το δυναμικό της πληροφορικής κοινωνίας για κοινωνική ενσωμάτωση στην Ευρώπη” τελειώνει υπογραμμίζοντας τις διαφορετικές πολιτικές προσεγγίσεις που έχουν ακολουθήσει τα κράτη-μέλη μέχρι σήμερα.¹¹² Η ηλεκτρονική ενσωμάτωση, πάντα σαν εσωτερικό και κρίσιμο στοιχείο των Εθνικών Σχεδίων Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση, αντιμετωπίζεται διαμέσου:

- Συνολικών προγραμμάτων για την κοινωνία της πληροφορίας
- Προγραμμάτων που καταπολεμούν τον κοινωνικό αποκλεισμό και περιλαμβάνουν εξειδικεύσεις για τον ηλεκτρονικό αποκλεισμό
- Ad hoc μέτρων για τον ηλεκτρονικό αποκλεισμό

Στην επίσημη κοινή έκθεση προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την κοινωνική ενσωμάτωση, και πιο συγκεκριμένα όσον αφορά την πρόληψη των κινδύνων αποκλεισμού, αναφέρεται με σαφήνεια η σημασία που έχει για τα κράτη μέλη το θέμα της ηλεκτρονικής ένταξης. Με το όρο αυτό εξηγείται «ο αντίκτυπος της κοινωνίας που βασίζεται στη γνώση και τις τεχνολογίες πληροφόρησης και

¹¹² Commission of the European Communities (2001) σελ. 34

επικοινωνίας στην ενσωμάτωση».¹¹³ Στα πιο εκτενή, για το θέμα που μας απασχολεί, εθνικά σχέδια δράσης, εκείνα των Κάτω Χωρών, της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας, «ο στόχος είναι διπλός: πρώτον, αξιοποίηση του δυναμικού των ΠΕΤ για την ενσωμάτωση, με τη δημιουργία νέων δυνατοτήτων εργασίας ή με τη βελτίωση και τη δημιουργία νέων υπηρεσιών για μειονεκτούσες ομάδες και περιοχές, δεύτερον, εξασφάλιση της δυνατότητας όλων να επωφεληθούν οικονομικά και κοινωνικά από τις νέες τεχνολογίες, με την εξάλειψη των εμποδίων στη νέα κοινωνία».¹¹⁴ Για τις εν λόγω χώρες τα παραπάνω σημαίνουν πληροφορική και επικοινωνιακή υποδομή σε δημοτικές βιβλιοθήκες και μειονεκτούσες περιοχές, “ψηφιακούς χώρους αναψυχής” και “διπλώματα βασικών ικανοτήτων” στις ΠΕΤ. Ειδικά τα τελευταία τυγχάνουν πολλαπλής μεταχείρισης. Κρίσιμο ζήτημα για την Πορτογαλία που προσδοκά 2 εκατομμύρια, όχι βέβαια επαγγελματίες αλλά, απασχολήσιμους τα επόμενα τέσσερα χρόνια όπως και για τη Γαλλία όπου 1,2 εκατομμύρια άνεργοι θα έχουν καταρτισθεί εντός του 2002 αλλά και για τη Δανία στην οποία οι νέες τεχνολογίες ενσωματώνονται πλήρως στο επαγγελματικό σύστημα κατάρτισης της χώρας. Συνεχίζοντας στην Ιταλία, παρέχεται κατάρτιση σε υπολογιστές σε όλους τους ανέργους των νότιων περιοχών ενώ στο Βέλγιο κατά περίπτωση η κατάρτιση συνδυάζεται με την παροχή εξοπλισμού. Πέντε ευρωπαϊκές χώρες με πέντε διαφορετικές προσεγγίσεις αρκούν για να καταλάβουμε πως «ωστόσο η αφετηρία είναι διαφορετική στα διάφορα κράτη μέλη ... και επομένως οι ενέργειες για την προώθηση της ηλεκτρονικής ένταξης είναι πιο έντονες σε χώρες που παρουσιάζουν μεγαλύτερα κενά στη διάδοση των ΠΕΤ».¹¹⁵ Είναι δύσκολο να αντιληφθούμε από τα παραπάνω πως η Δανία και το Βέλγιο αποτελούν τις χώρες με τα μεγαλύτερα κενά.

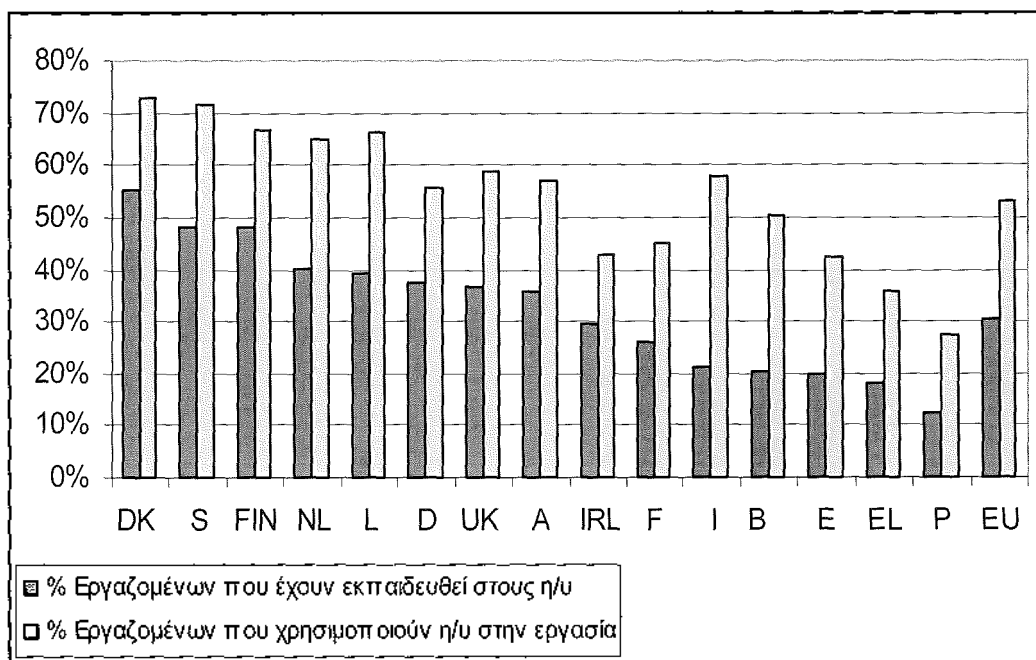
Γράφημα 1: Εκπαίδευση στους Η/Υ και Εργασία,

Νοέμβριος 2001

¹¹³ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 60.

¹¹⁴ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 60.

¹¹⁵ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 60.

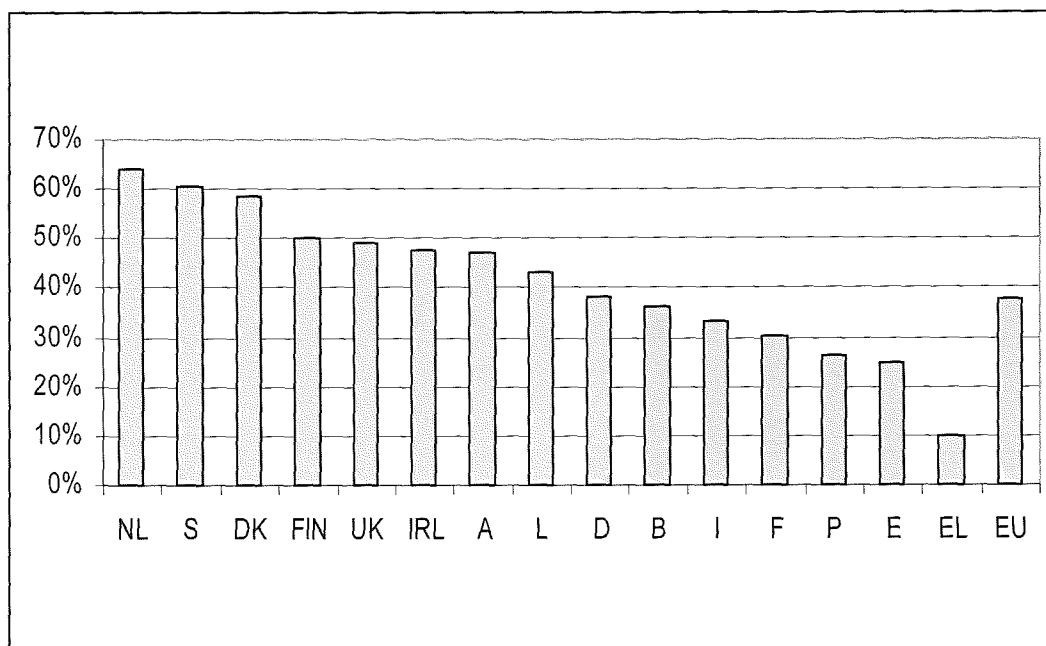
Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Νοέμβριος 2001

Παρόλα αυτά, από το παραπάνω γράφημα διαπιστώνεται πως πράγματι το Βέλγιο αντιμετωπίζει πρόβλημα όσον αφορά τους εκπαιδευμένους εργαζόμενους καθώς υπολείπονται συνολικά σε σχέση με τον πληθυσμό που χρησιμοποιεί τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές σαν εργαλείο δουλειάς. Κάτι που δεν ισχύει, συγκριτικά με τη Δανία όπου η εκπαίδευση στους η/υ ξεπερνά κατά πολύ το μέσο ευρωπαϊκό όρο. Από το ίδιο γράφημα, στιγμιαίο ως προς τη χρονική του απεικόνιση, διαπιστώνουμε το ψηφιακό χάσμα ως προς την εκπαίδευση που χωρίζει τον ευρωπαϊκό βορρά με τον ευρωπαϊκό νότο.

Η δυστοκία της έκθεσης συνεχίζεται για τις χώρες με χαμηλά ποσοστά πρόσβασης στο διαδίκτυο, και ειδικά με την αναφορά στο γερμανικό παράδειγμα ευαισθητοποίησης για τη χρήση του διαδικτύου “διαδίκτυο για όλους”, μια χώρα με σχεδόν το 40% των νοικοκυριών της συνδεδεμένα στο διαδίκτυο. Ένα παράδειγμα που θα περιμέναμε εύλογα να υφίσταται στις χώρες του Νότου όπου η διείσδυση του διαδικτύου είναι πολύ κάτω του ευρωπαϊκού μέσου όρου.

Γράφημα 2: Χρήση Διαδικτύου,

% ΕΕ Συνδεδεμένα Νοικοκυριά, Δεκέμβριος 2001

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Δεκέμβριος 2001

Από το γράφημα 2 αξίζει να επισημάνουμε την υψηλή θέση που κατέχουν οι σκανδιναβικές χώρες με την αντίστοιχα υψηλή θέση, σε παγκόσμιο επίπεδο, όσον αφορά στις επικοινωνίες υψηλής τεχνολογίας. Η πρώτη, η Ολλανδία παρά το υψηλό ποσοστό χρήσης του διαδικτύου αναπτύσσει και τις περισσότερες αξιοσημείωτες δράσεις (ορθές πρακτικές) για την ηλεκτρονική ενσωμάτωση, που όπως φαίνεται αποδίδουν προς αυτή την κατεύθυνση.

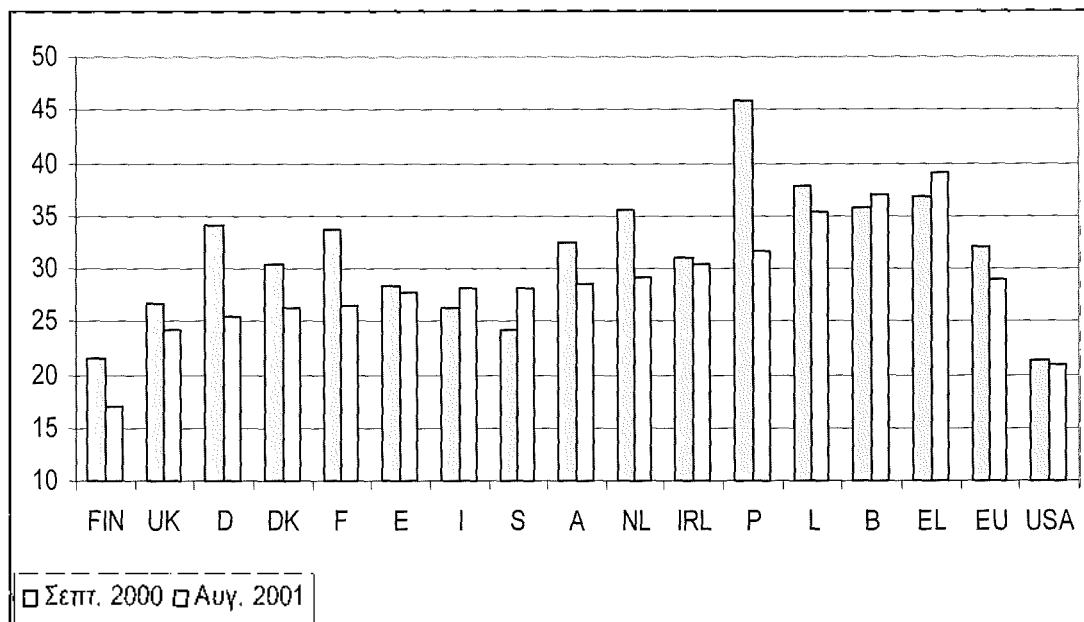
Όσον αφορά στη δημόσια πρόσβαση στο διαδίκτυο, αλλά και γενικά τις ΠΕΤ, τίθεται το θέμα της διαθεσιμότητας. Καθώς στην έκθεση «δεν αναφέρονται σχεδόν καθόλου πρωτοβουλίες που βρίσκονται σε εξέλιξη και προσφέρουν οικονομική υποστήριξη για την αγορά εξοπλισμού» το ζήτημα έχει τεθεί διαμέσου των ΡΙΑΡ που παρακολουθήσαμε σε προηγούμενο σημείο.¹¹⁶ Και εδώ όμως, η ακολουθούμενη πολιτική διαφέρει από χώρα σε χώρα. Λουξεμβούργο και Ελλάδα αναπτύσσουν στοχευμένες δράσεις όπου εγκαθιστούν εξοπλισμό και υποδομές σε συγκεκριμένες κοινότητες και τόπους. Η κατάσταση στη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο είναι διαφορετική ως προς τη διάχυση. Για την πρώτη ο στόχος είναι η εγκατάσταση 7000 δημόσιων σημείων πρόσβασης στο διαδίκτυο μέχρι το τέλος του 2003, όπου ένα μέρος από αυτά θα προσφέρουν και υπηρεσίες κατά του ψηφιακού αναλφαριθμητισμού ενώ ορισμένα άλλα θα λειτουργούν και σαν πολιτιστικοί χώροι πολυμέσων. Για τη

¹¹⁶ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 62.

δεύτερη ο στόχος είναι η εγκατάσταση 6000 ΡΙΑΡ μέχρι την άνοιξη του 2002 με ανάλογη της πρώτης λειτουργικότητα.

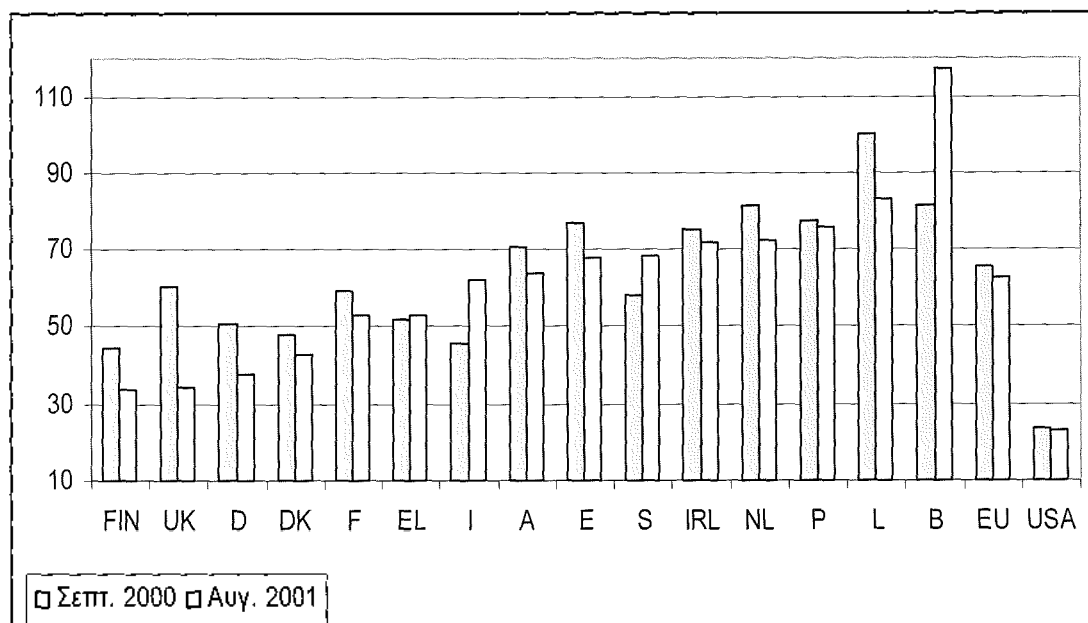
Πέραν όμως, της δημόσιας πρόσβασης το ζητούμενο παραμένει το κόστος των ΠΕΤ και ειδικά εκείνο του διαδικτύου τόσο για τους απλούς χρήστες όσο και για τις επιχειρήσεις. Τα γραφήματα που ακολουθούν ίσως εξηγήσουν περισσότερο το γράφημα που προηγήθηκε για τη χρήση του διαδικτύου.

**Γράφημα 3α: Κόστος Διαδικτύου σε \$ USA,
% ΕΕ Συνδεδεμένοι απλοί χρήστες, Δεκέμβριος 2001**

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Δεκέμβριος 2001

**Γράφημα 3β: Κόστος Διαδικτύου σε \$ USA,
% ΕΕ Συνδεδεμένες επιχειρήσεις, Δεκέμβριος 2001**

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Δεκέμβριος 2001

Από το γράφημα 3α ξεχωρίζουμε αρχικά τη διαφορά κόστους χρήσης του διαδικτύου ανάμεσα στο μέσο ευρωπαϊό πολίτη και το βορειοαμερικανό, για μάλιστα εντελώς διαφορετικές ποιότητες στη χρήση. Παρόλα αυτά, η διαφορά στις πτωτικές τάσεις του κόστους επιτρέπει μια μελλοντική αισιοδοξία. Αισιοδοξία όχι πάντως γενική. Οι έντεκα από τις δεκαπέντε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσιάζουν μείωση του κόστους χρήσης του διαδικτύου από τον απλό πολίτη. Οι τέσσερις όχι. Ιταλία, Σουηδία, Βέλγιο και Ελλάδα δεν ακολουθούν τον κανόνα. Ενώ όμως οι δύο πρώτες παραμένουν κάτω του μέσου όρου οι δύο τελευταίες τον υπερβαίνουν, το Βέλγιο ιδιαίτερα κατά πολύ. Αλλά και χώρες με πτωτική τάση όπως η Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο και η Πορτογαλία παραμένουν ακριβές και πάνω από το μέσο όρο.

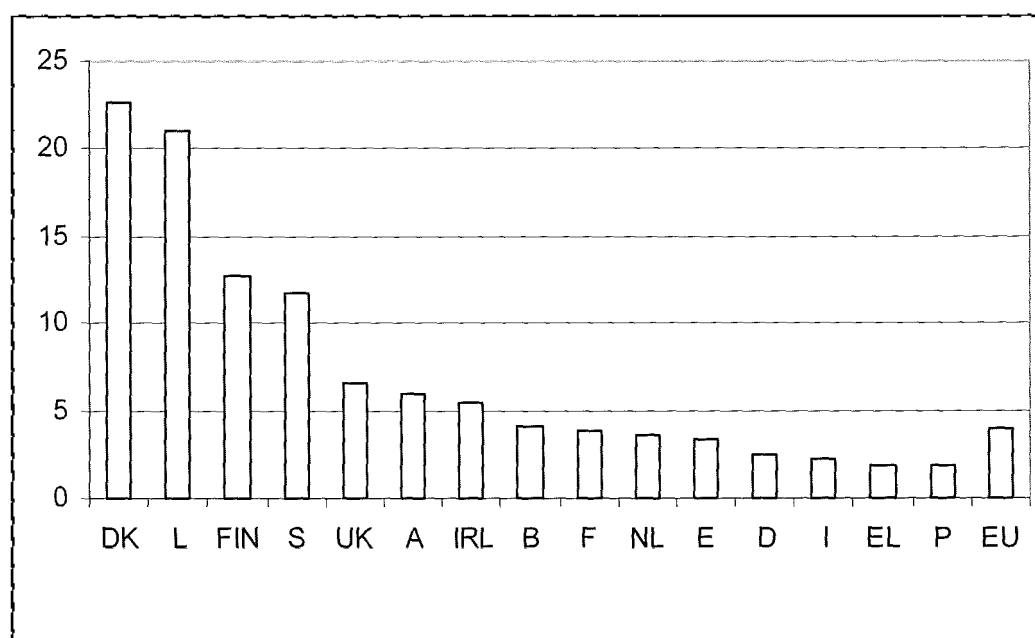
Για τις επιχειρήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής το γράφημα 3β φανερώνει ένα μεγάλο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα: Τετραπλάσιο κόστος για τις πρώτες αλλά και ανάλογη ευχέρεια για κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού τους. Τα κράτη μέλη στα οποία η χρήση του διαδικτύου από τον απλό πολίτη, και επομένως η δυνατότητα πρόσβασης σε αυτό, κοστολογείται ακριβότερα ανάμεσα στις δύο χρονικές στιγμές της έρευνας είναι τα ίδια και όσον αφορά στις επιχειρήσεις. Η διαφορά, όμως, στα κόστη μεταξύ απλών πολιτών και επιχειρήσεων είναι πολύ σημαντική. Οι αντίστοιχοι μέσοι όροι είναι περίπου διπλάσιοι, γεγονός ίσως κοινωνικά δίκαιο όχι όμως στις περιπτώσεις που ωφελημένοι

από τη χρήση του διαδικτύου θα είναι οι εργαζόμενοι στις επιχειρήσεις που θα μπορούσαν να καλύψουν με αυτό τον τρόπο ειδικές ανάγκες κατάρτισης.

Το ζήτημα της διαθεσιμότητας δεν τελειώνει εδώ. Η διαθεσιμότητα ΠΕΤ και διαδικτύου στην εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί κρίσιμο αίτημα για τη νεολαία στη ψηφιακή εποχή. Τα δεδομένα των γραφημάτων 4α και 4β, αν και ετεροχρονισμένα στη στιγμή της δημοσίευσής τους, είναι ενδεικτικά μιας υφιστάμενης κατάστασης.

Γράφημα 4α: Διαδίκτυο στα Σχολεία,

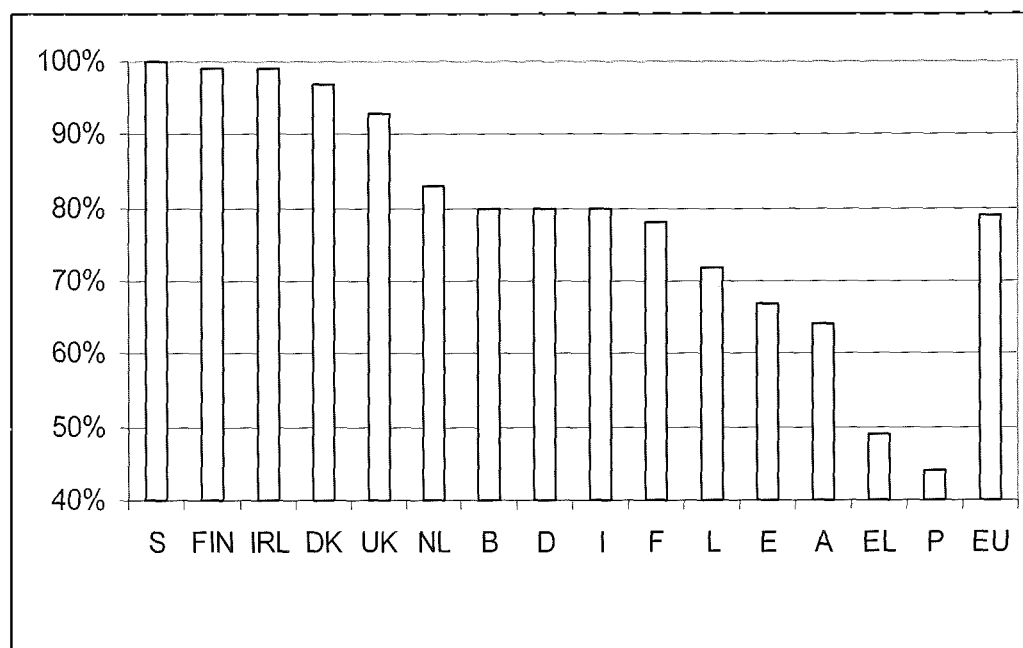
Η/Υ Συνδεδεμένοι στο Διαδίκτυο ανά 100 μαθητές, Μάιος 2001

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Μάιος 2001

Γράφημα 4β: Διαδίκτυο στα Σχολεία,

Συνδεδεμένα Σχολεία, Μάιος 2001

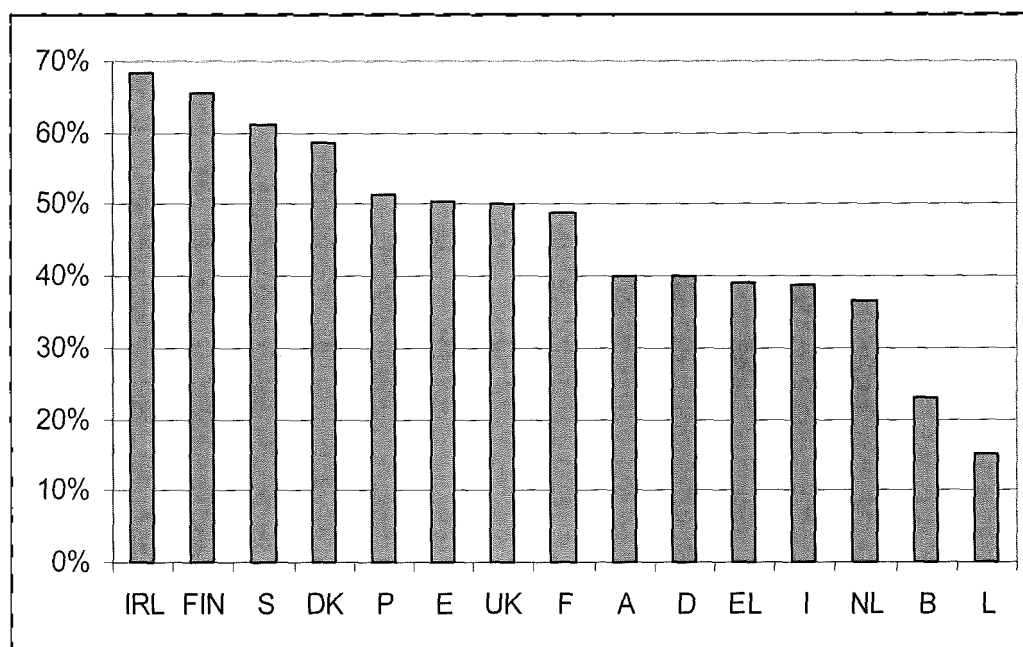
Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Μάιος 2001

Από το πρώτο γράφημα (4α) γίνεται αρχικά φανερός και πάλι ο επίμονος διαχωρισμός μεταξύ βορρά και νότου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία και Πορτογαλία διαθέτουν προς τους μαθητές τους λιγότερους από τρεις συνδεδεμένους με το διαδίκτυο ηλεκτρονικούς υπολογιστές ανά εκατό άτομα. Την ίδια στιγμή που το Λουξεμβούργο και η Δανία περισσότερους από είκοσι ενώ η Φινλανδία και η Σουηδία περισσότερους από δέκα. Η εικόνα συμπληρώνεται από τις υπόλοιπες χώρες για τις οποίες ο μέσος όρος δεν ξεπερνά τους πέντε η/υ. Το γράφημα 4β, έχοντας όμως σαν δεδομένο το 4α, αποδίδει μια καλύτερη εικόνα. Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος για τα σχολεία που είναι συνδεδεμένα στο διαδίκτυο αγγίζει το 80%. Ο ευρωπαϊκός βορράς και πάλι κατέχει την υψηλότερη θέση με τα ποσοστά των χωρών να κυμαίνονται μεταξύ 90% και 100%. Η Ελλάδα και η Πορτογαλία είναι με σαφήνεια οι χώρες που θα πρέπει να καταβάλλουν τη μεγαλύτερη προσπάθεια να καλύψουν το χάσμα καθώς λίγο περισσότερο από τα μισά τους σχολεία βρίσκονται εκτός διαδικτύου. Πάντως η χρονική υστέρηση της διεξαγωγής της έρευνας για τέτοιου είδους βραχύβια δεδομένα μας επιτρέπει να ελπίζουμε σε μια καλύτερη εικόνα δικτύωσης.

Σύμφωνα με την κοινή έκθεση «η ανάπτυξη των υπηρεσιών σε απ' ευθείας σύνδεση αποτελεί ακόμη μια ευκαιρία που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες για την

προώθηση της ένταξης». ¹¹⁷ Ηλεκτρονική δημοκρατία και ηλεκτρονική διακυβέρνηση είναι σύγχρονες εκφράσεις της συζήτησης για τις ευρωπαϊκές κοινωνικές πολιτικές των κρατών μελών. Το πλήθος, η ποιότητα και οι δυνατότητες διαντίδρασης των ηλεκτρονικών υπηρεσιών σε απ' ευθείας σύνδεση με τους πολίτες αποτελεί «το αντικείμενο μιας σειράς πρωτοβουλιών που αφορούν κυρίως την ηλεκτρονική παροχή όλων των δημόσιων υπηρεσιών και τη δημιουργία μιας ενιαίας πύλης εισόδου, καθώς και τη δημιουργία θεματικών εικονικών γραφείων διαρκούς λειτουργίας». ¹¹⁸ Το γράφημα 5 παρουσιάζει το πλήθος των βασικών υπηρεσιών που είναι διαθέσιμο προς τους πολίτες και τις επιχειρήσεις της Ένωσης.

**Γράφημα 5: Βασικές Υπηρεσίες Online,
Πολίτες και Επιχειρήσεις, Νοέμβριος 2001**

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, Νοέμβριος 2001

Από αυτό υπογραμμίζουμε τις επιδόσεις της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ελλάδας που παρόλα τα προβλήματα που ήδη έχουμε επισημάνει βρίσκονται σε ένα σημαντικό επίπεδο παροχής εφάμιλλο των πιο προηγμένων τεχνολογικά χωρών. Από την άλλη πλευρά θα πρέπει όμως, να σημειώσουμε πως το γενικό ευρωπαϊκό επίπεδο παρέχει μόλις το 50% των βασικών υπηρεσιών του και ηλεκτρονικά.

¹¹⁷ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 60.

¹¹⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 60.

Τέλος, επιστρέφοντας στο βασικό κείμενο της εργασίας μας, η κοινή έκθεση για την κοινωνική ενσωμάτωση αναφέρεται στην «πλειοψηφία των κρατών μελών που προβλέπουν μέτρα για την προώθηση της πρόσβασης των ατόμων με ειδικές ανάγκες».¹¹⁹ Αυτή η πλειοψηφία δεν περιλαμβάνει το Βέλγιο, τη Γαλλία, το Λουξεμβούργο, την Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο που «δεν αντιμετωπίζουν επαρκώς αυτό το θέμα στα Εθνικά Σχέδια Δράσης».¹²⁰ Αντίθετα, η Σουηδία και η Δανία πρωτοστατούν σε καινοτόμες προσεγγίσεις θέτοντας ήδη σε ισχύ τα καθολικά πρότυπα προσβασιμότητας, για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω. Σε ακόμη πιο προωθημένο επίπεδο η Πορτογαλία δεσμεύτηκε να χρησιμοποιεί τις ΠΕΤ «ως υποχρεωτικό διδακτικό εργαλείο σε όλους τους κύκλους ειδικής κατάρτισης για άτομα με ειδικές ανάγκες».¹²¹ Από το κείμενο που εξετάζουμε γίνεται φανερό πως ο συντονισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει καταστεί ιδιαίτερα ευαίσθητος ως προς την αντιμετώπιση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στα πλαίσια της κοινωνίας της πληροφορίας, «η εξασφάλιση της πρόσβασης σε δημόσιους ιστοτόπους για όλους τους πολίτες καθίσταται εξίσου σημαντική με την εξασφάλιση της πρόσβασης σε δημόσια κτίρια».¹²² Αυτή η εικονική μεταφορά προωθείται ήδη σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Σουηδία, η Δανία, η Γερμανία, η Ιρλανδία και οι Κάτω Χώρες.

Συνολικά, τα παρακάτω Παραδείγματα Ορθών Πρακτικών για την ένταξη στις τεχνολογίες της κοινωνίας των πληροφοριών θέτουν και τις πρακτικές διαστάσεις της ευρωπαϊκής προσπάθειας.¹²³

Κράτος Μέλος	Μέτρο	Σύνοψη Μέτρου
Δανία	Σχέδιο πληροφορικής για κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα	Σχέδιο που δρομολογήθηκε το 1999 για να προσφέρει στις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες την ευκαιρία να έχουν πρόσβαση στην τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών.
Ισπανία	Περιθωριοποιημένες περιοχές	Σχέδιο που δρομολογήθηκε το 1999 για τη δημιουργία κέντρων πληροφορικής στις

¹¹⁹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 62.

¹²⁰ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 62.

¹²¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 62.

¹²² Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) σελ. 63.

¹²³ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001), Μέρος 3, σελ. 35-36.

		πλέον περιθωριοποιημένες περιοχές.
Ιταλία (1)	Εκπαιδευτική διαδικασία	Διδασκαλία της χρήσης νέων τεχνολογιών σε μαθητές και δασκάλους.
Ιταλία (2)	Ηλικιωμένοι και άτομα με ειδικές ανάγκες	Χρήση νέων τεχνολογιών για την ενίσχυση της δυνατότητας των ηλικιωμένων ή/και των ατόμων με ειδικές ανάγκες να παραμείνουν στα σπίτια τους και για τη διατήρηση των κοινωνικών επαφών των ατόμων με ειδικές ανάγκες, των ηλικιωμένων αποκλεισμένων και των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ατόμων.
Ολλανδία (1)	Διαδίκτυο σε κέντρα στέγασης και περίθαλψης ηλικιωμένων	Εθνικό σχέδιο που στοχεύει να δώσει στους ηλικιωμένους τη δυνατότητα να γνωρίσουν τους υπολογιστές και το Διαδίκτυο μέσω της ανάπτυξης “Internet cafes”.
Ολλανδία (2)	Γειτονιά της γνώσης: ΠΕΤ στις συνοικίες	Πειραματικά σχέδια για την παροχή στους κατοίκους ιδίως μειονεκτουσών περιοχών πρόσβασης σε καινοτόμες ηλεκτρονικές υπηρεσίες μέσω υποδομής ΠΕΤ υψηλής ποιότητας.
Ολλανδία (3)	Διαδίκτυο και άτομα με ειδικές ανάγκες	Η πρόθεση αυτού του σχεδίου είναι να αυξήσει την πρόσβαση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στο Διαδίκτυο και να καταστήσει τις λειτουργίες του Διαδικτύου και της τεχνολογίας της πληροφόρησης πιο εύκολα προσβάσιμες από τα άτομα με ειδικές ανάγκες.
Ολλανδία (4)	Ένα εικονικό σπίτι για τους άστεγους	Σχέδιο που στοχεύει στην παροχή σε αστέγους της ευκαιρίας να εξοικειωθούν με το δικό τους ρυθμό με τις ΠΕΤ.
Σουηδία	ΠΕΤ για τα άτομα με ειδικές ανάγκες	Πρόγραμμα που σχεδιάστηκε για τον έλεγχο και την ανάπτυξη της χρήσης συστημάτων ΠΕΤ για άτομα με ειδικές ανάγκες κατά τη

		διάρκεια της περιόδου 1998 – 2001.
Αγγλία	Πανεπιστήμιο για τη βιομηχανία	Ιδιωτική εταιρεία, χρηματοδοτούμενη από έναν συνδυασμό δημόσιων και εμπορικών πηγών με στόχο να ενισχύσει τη ζήτηση για δια βίου μάθηση και ιδιαίτερα την κατάρτιση στις ΠΕΤ, στους ενήλικες και στις ΜΜΕ.

Το Μάρτιο του 2002 δημοσιεύθηκε το υποστηρικτικό κείμενο (Background Document) της Επιτροπής, το οποίο παρουσιάζει μια λεπτομερή σχετικά αναδρομή στις δράσεις που λαμβάνουν χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η δημοσίευση αυτή, ανάλογη με εκείνες που εξετάσαμε ήδη, είναι «σχεδιασμένη έτσι ώστε να αποτελέσει πληροφορικό εργαλείο για τις πρακτικές ηλεκτρονικής ενσωμάτωσης».¹²⁴

ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ E-EUROPE

Στο γενικότερο πλαίσιο της πρωτοβουλίας αναφέρεται ότι «το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο που συνήλθε στη Λισσαβόνα, στις 23/24 Μαρτίου 2000, όρισε για την Ευρώπη το φιλόδοξο στόχο να καταστεί η πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία στον κόσμο. Αναγνώρισε την επείγουσα ανάγκη να εκμεταλλευτεί η Ευρώπη ταχέως τις ευκαιρίες της νέας οικονομίας, και ιδιαίτερα του Διαδικτύου».¹²⁵ Δεν είναι η πρώτη φορά που αυτός ο στόχος επαναλαμβάνεται στο κείμενο μας. Κρίναμε όμως χρήσιμη την επανάληψη καθώς σχετίζεται με την εξειδίκευση του στόχου όπως ακολουθεί:

- 1) Φτηνότερο, γρηγορότερο και πιο ασφαλές Διαδίκτυο.
 - α) Φθηνότερη και ταχύτερη πρόσβαση στο Διαδίκτυο
 - β) Ταχύτερο Διαδίκτυο για ερευνητές και φοιτητές
 - γ) Ασφαλή δίκτυα και έξυπνες κάρτες
- 2) Ανάδειξη της χρήσης του διαδικτύου και προώθηση της εμπιστοσύνης για το ηλεκτρονικό εμπόριο.
 - α) Επιτάχυνση του ηλεκτρονικού εμπορίου
 - β) Επιγραμμικό κράτος: ηλεκτρονική πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες

¹²⁴ Commission of the European Communities (2002b) σελ. 1.

¹²⁵ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 1.

γ) Επιγραμμική υγεία

δ) Ευρωπαϊκό ψηφιακό περιεχόμενο για παγκόσμια δίκτυα

ε) Ευφυή συστήματα μεταφορών

3) Κατάρτιση των ατόμων με ικανότητες πληροφορικής και συμμετοχή στην κοινωνία της πληροφορίας.

α) Η ευρωπαϊκή νεολαία στην ψηφιακή εποχή

β) Η εργασία στην οικονομία της γνώσης

γ) Συμμετοχή για όλους στην οικονομία της γνώσης

Μετά από μια περίοδο προεργασίας τριών περίπου μηνών «το σχέδιο δράσης εστιάζει σε λύσεις και συγκεντρώνεται στο τί πρέπει να γίνει, από ποιόν και πότε».¹²⁶

Οι κύριες μέθοδοι για την επίτευξη των στόχων αναφέρονται στην επίσπευση της εγκατάστασης κατάλληλου νομικού περιβάλλοντος, στην υποστήριξη νέας υποδομής και υπηρεσιών σε ευρωπαϊκή κλίμακα και στην εφαρμογή της ανοικτής μεθόδου συντονισμού και συγκριτικής αξιολόγησης (επαναλαμβανόμενης κάθε έτος).

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στο στόχο (1α) ο σχεδιασμός αποβλέπει στην προώθηση ενός κανονιστικού πλαισίου για την αγορά τηλεπικοινωνιών ιδιαίτερα ανταγωνιστικού ώστε να αυξηθεί η ποιότητα και να μειωθεί το κόστος σύνδεσης για τα άτομα και τις επιχειρήσεις. Και όχι μόνο, «προτεραιότητα για την Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί η εξασφάλιση ότι οι λιγότερο ευνοημένες περιοχές θα μπορέσουν να συμμετάσχουν επί ίσοις όροις στην κοινωνία των πληροφοριών».¹²⁷ Για το στόχο (1β) η “απόκριση της eEurope” είναι η μεγαλύτερη επένδυση σε μια “όντως υπερσύγχρονη υποδομή”. Ερευνητές, φοιτητές και πανεπιστημιακό προσωπικό θα είναι οι αποδέκτες και χρήστες αυτής της υποδομής, μέρος της οποίας θα αποτελούν τα εσωτερικά πανεπιστημιακά δίκτυα. Προβλέπεται, μάλιστα, πως αυτές οι εξελίξεις «θα δώσουν τη δυνατότητα συλλογικής ευελιξίας και καινοτόμων μορφών μάθησης και συνεργασίας σε τοπικό επίπεδο».¹²⁸ Η ασφάλεια του διαδικτύου και κυρίως των συναλλαγών με αυτό αποτελεί το στόχο (1γ). Η παγκόσμια ομοφωνία για την ανασφάλεια του χρήστη του διαδικτύου προβάλλεται και εδώ μαζί με μια μετριοπαθή ευρωπαϊκή υπενθύμιση, «Από την πλευρά της προσφοράς, διατίθενται στην αγορά πολλά ευρωπαϊκά προϊόντα ασφάλειας με υψηλή ποιότητα. Αναπτύσσονται νέες

¹²⁶ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 2.

¹²⁷ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 6.

¹²⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 8.

τεχνολογίες και η βιομηχανία εξελίσσεται ικανοποιητικά. Υπάρχουν πάντως προβλήματα σε σχέση με την ενσωμάτωση των προϊόντων αυτών στα κυρίαρχα λειτουργικά συστήματα [αμερικανικό περιβάλλον windows] και εφαρμογές λογισμικού [αμερικανική άμυνα porton] καθώς και όσον αφορά την εν γένει διαλειτουργικότητά τους [αμερικανικός περιηγητής explorer]». ¹²⁹ Ίσως το μονοπώλιο, και οι πρεσβευτές του, στο μέλλον παραδειγματιστεί και δείξει το ίδιο μέτρο.

Η τόνωση της χρήσης του Διαδικτύου αποτελεί το δεύτερο στόχο της πρωτοβουλίας. Ο επιμέρους στόχος (2α) έρχεται να καθιερώσει μια ρυθμισμένη εσωτερική αγορά ηλεκτρονικού εμπορίου. Οι προτεινόμενες, από την Επιτροπή, νομοθετικές ρυθμίσεις υπενθυμίζουν πως τα κράτη μέλη πρέπει να επιταχύνουν τη μεταφορά τους στο εθνικό δίκαιο. Αυτές αφορούν σε διατάξεις σήμανσης και ασφάλειας, προστασίας της ιδιωτικής ζωής και γενικότερα στη θέσπιση κοινών κριτηρίων και απαιτούμενης διαφάνειας, κυρίως όσον αφορά στις δημόσιες προμήθειες. Το επιγραμμικό κράτος (2β) περνάει διαμέσου της βελτίωσης της απόδοσης του δημόσιου τομέα, επόμενος σταθμός είναι η εύκολη πρόσβαση στα βασικά δημόσια δεδομένα. Σε αυτά περιλαμβάνονται νομικά, διοικητικά, πολιτιστικά, περιβαλλοντικά και κυκλοφοριακά δεδομένα καθώς και οι διαδικασίες των οποίων η χρήση τέτοιων πληροφοριών είναι προϋπόθεση. Το ηλεκτρονικό, προσβάσιμο, κράτος αποτελεί το επιστέγασμα της προσπάθειας. «Η διαχείριση και λειτουργία των υπηρεσιών υγείας αποτελούν αρμοδιότητα των κρατών μελών, υπάρχει ωστόσο θέση για κοινοτικό ρόλο [σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής], συμπληρωματικό των δραστηριοτήτων τους, που αποσκοπεί στην βελτίωση της δημόσιας υγείας, την πρόληψη της ανθρώπινης ασθένειας σε όλες τις μορφές της και στην αποτροπή των πηγών κινδύνου για την ανθρώπινη υγεία». ¹³⁰ Σύμφωνα με τα παραπάνω, για την επιγραμμική υγεία (2γ) θα πρέπει να διασφαλιστεί η τηλεματική δυνατότητα όλων των βαθμίδων υγείας, η διάδοση των βέλτιστων πρακτικών στο θέμα, και κυρίως ο καθορισμός δικτύων τεχνολογίας υγείας και αξιολόγησης δεδομένων. Ο στόχος (2δ) είναι στόχος και μέσο για την ενωμένη Ευρώπη. Το ευρωπαϊκό ψηφιακό περιεχόμενο για παγκόσμια δίκτυα υποστηρίζει «τη δημιουργία ενός πλαισίου ενισχυτικού της εμπορικής εκμετάλλευσης των πληροφοριών του δημόσιου τομέα, την ανάπτυξη εκπαιδευτικού περιεχομένου και πολυγλωσσικών υπηρεσιών, την ενθάρρυνση της

¹²⁹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 10.

¹³⁰ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 23.

ανάπτυξης, διανομής και προβολής ευρωπαϊκών οπτικοακουστικών έργων και πολυμεσικών προϊόντων, καθώς και την προώθηση της διάδοσης πολιτιστικών εκδηλώσεων σε ζωντανή σύνδεση μέσω του διαδικτύου». ¹³¹ Ο στόχος (2ε) αναγνωρίζεται σαν καίρια πρόκληση για τα ευρωπαϊκά, και όχι μόνο, συστήματα μεταφοράς δεδομένων. Η e-Europe ανταποκρίνεται στις προκλήσεις για αποσυμφόρηση, μεγαλύτερη ασφάλεια (για μια ακόμη φορά), και ανάδειξη νέων υπηρεσιών. Για την ακρίβεια η πρωτοβουλία δίνει «το έναυσμα για νέες λύσεις και επιτάχυνση της διαδόσής τους». ¹³² Οι “μείζονες αποφάσεις πολιτικής” και ο “καίριος ρόλος” του ιδιωτικού τομέα συνεχίζουν να είναι οι προϋποθέσεις των “ευφυών μεταφορών” (Ενιαίος Ευρωπαϊκός Ουρανός, Σύστημα Galileo, Εντοπισμός 112 έκτακτης ανάγκης).

Συμπληρωματικά με την πρωτοβουλία e-Europe, οι “Στρατηγικές για τις θέσεις εργασίας στην κοινωνία της πληροφορίας” περιλαμβάνουν τη συνολική προσέγγιση στο ζήτημα λαμβάνοντας υπόψη «τις ευρύτερες πτυχές όσον αφορά την κοινωνία και την απασχόληση, της μεταμόρφωσης της οικονομίας». ¹³³ Τέσσερα είναι τα κομβικά σημεία αυτών των στρατηγικών: Μάθηση, Εργασία, Δημόσιες υπηρεσίες και Επιχείρηση. Με το συντονισμό αυτών των σημείων καθίσταται βιώσιμη η συνολική προσέγγιση για την «ενσωμάτωση της κοινωνίας της πληροφορίας στην Ευρώπη». Ελπίζουμε πως το ίδιο θα συμβεί και με την ενσωμάτωση των ευρωπαίων στην κοινωνία της πληροφορίας. Μεταφέροντας τον πυρήνα των στρατηγικών: ¹³⁴

- Μάθηση – Προκειμένου να προετοιμαστούν οι νέοι για το μέλλον τους πρέπει να χρησιμοποιηθούν νέες και καλύτερες μορφές εκπαίδευσης και κατάρτισης των σπουδαστών οι οποίες να ενσωματώνουν τα εργαλεία της κοινωνίας της πληροφορίας. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να επιμορφώνονται, να δέχονται συμβουλές, να εξοπλίζονται και να υποστηρίζονται για να αντιμετωπίσουν με επιτυχία αυτή την πρόκληση, τα προγράμματα σπουδών πρέπει να εκσυγχρονιστούν.
- Εργασία – Εφόσον η κοινωνία της πληροφορίας απαιτεί ευέλικτους

¹³¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 25.

¹³² Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 27.

¹³³ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 8.

¹³⁴ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 8-9.

εργαζόμενους, με προσανατολισμό στα προς εκτέλεση καθήκοντα και με πολλαπλά προσόντα, όλοι οι εργαζόμενοι πρέπει να διαθέτουν προσόντα σχετικά με τη κοινωνία της πληροφορίας, ενισχυμένα από την πρόσβαση στο Διαδίκτυο. Πρέπει να εξασφαλιστούν τόσο η βραχυπρόθεσμη και η μακροπρόθεσμη παραγωγή ειδικών της κοινωνίας της πληροφορίας ειδάλλως θα χαθούν ευκαιρίες για απασχόληση και ανάπτυξη. Επίσης, νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας π.χ. η τηλεργασία αυξάνουν την παραγωγικότητα και την ποιότητα ζωής στην κοινωνία της πληροφορίας.

- Δημόσιες υπηρεσίες – Οι δημόσιες υπηρεσίες μπορούν να εξυπηρετούν καλύτερα τους πολίτες, με μεγαλύτερη διαφάνεια, αποτελεσματικότητα και ποιότητα δίνοντας τη δυνατότητα της ηλεκτρονικής πρόσβασης στη δημόσια διοίκηση και με τη δική τους ευρεία χρήση των εργαλείων της κοινωνίας της πληροφορίας. Ως πρωτεργάτες στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών, μπορούν να υπερπηδήσουν τους φραγμούς του χρόνου, και της απόστασης και να αυξήσουν την ατομική υποστήριξη των πολιτών.
- Επιχείρηση – Οι ανταγωνιστικές ευκαιρίες και οι δυνατότητες καινοτομίας της κοινωνίας της πληροφορίας θα δημιουργήσουν θέσεις εργασίας ιδιαίτερα στις ΜΜΕ με την προϋπόθεση ότι η επιχειρηματική προσέγγιση μέσα στις εταιρίες θα υποστηρίζεται από ανταγωνιστική υποδομή με σαφή νομοθετική ρύθμιση.

Ο στόχος 3 αφορά στην κατάρτιση και τη συμμετοχή των πολιτών της ενωμένης ευρώπης στην ενιαία αγορά και κοινωνία. Είναι λοιπόν, και ο στόχος-κλειδί για τη δική μας οπτική γωνία. Ο επιμέρους στόχος για την ευρωπαϊκή νεολαία στην ψηφιακή εποχή είναι αυτός που θα πρέπει να γεννά και την περισσότερη αισιοδοξία, τουλάχιστον στη συλλογιστική των συντελεστών της πρωτοβουλίας. Σύμφωνα με το Συμβούλιο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, θα πρέπει «να υπάρχει επαρκής αριθμός υπολογιστών και γρήγορων συνδέσεων με το ιαδίκτυο. Ο εγκατεστημένος εξοπλισμός και το διαθέσιμο λογισμικό, περιεχόμενο και υπηρεσίες να αντιστοιχούν στις τρέχουσες ανάγκες. Η πραγματική χρήση των νέων αυτών εργαλείων να εξασφαλίζεται από καλά καταρτισμένο διδακτικό προσωπικό, καθώς και με την προσαρμογή των προγραμμάτων σπουδών για διδάσκοντες και διδασκόμενους».¹³⁵

¹³⁵ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 12.

Στο ίδιο πλαίσιο, «σημαντική ευρωπαϊκή προστιθέμενη αξία συνιστά η εξασφάλιση ότι οι τεχνολογικές λύσεις, το λογισμικό και τα περιεχόμενα δεν αναπτύσσονται απομονωμένα, σε εθνικό επίπεδο. Τα κράτη μέλη θα πρέπει να είναι σε θέση να διδάσκονται από τις εμπειρίες των άλλων και να στηρίζονται στα επιτεύγματα όλων». ¹³⁶ Κάτι τέτοιο αντλεί την αναφορά του από τον ευρύτερο συντονισμό των ευρωπαϊκών σχεδίων δράσης, οι αμφισβητήσεις δημιουργούνται όταν οι καινοτομίες στο εθνικό επίπεδο έχουν δράστες ιδιωτικές επιχειρήσεις με επαρκείς λόγους για την εξασφάλιση της ιδιοκτησίας τους. Ο απαιτούμενος ρεαλισμός δε λείπει όμως, στη συνέχεια, «η προσαρμογή των σχολείων στις απαιτήσεις της ψηφιακής εποχής δεν θα πρέπει να πραγματοποιείται σε βάρος άλλων προτεραιοτήτων. Το ιαδίκτυο δεν θα επιλύσει τα υφιστάμενα καθημερινά προβλήματα, λόγου χάριν όσον αφορά την επάρκεια διδακτικού προσωπικού, προϋπολογισμών και υποδομής». ¹³⁷ Γι' αυτό και η Επιτροπή προχωρά, και σωστά κατά τη άποψή μας, στη διάθεση πρόσθετων οικονομικών μέσων για την επίτευξη του στόχου που συνίσταται «στην εξασφάλιση σε όλους τους μαθητές της δυνατότητας να είναι ψηφιακώς εγγράμματοι αποφοιτώντας από το σχολείο». ¹³⁸

3Α) Η ευρωπαϊκή νεολαία στην ψηφιακή εποχή (6 δράσεις)	Φορέας Υλοποίηση
1) Παροχή σε όλα τα σχολεία, τους διδάσκοντες και τους μαθητές βολικής πρόσβασης στο διαδίκτυο και σε πολυμεσικούς πόρους.	Κράτη μέλη, τέλος 2001
2) Σταδιακή σύνδεση των σχολείων με τα ερευνητικά δίκτυα.	Κράτη μέλη, τέλος 2002
3) Εξασφάλιση διάθεσης υπηρεσιών στήριξης και εκπαιδευτικών πόρων στο διαδίκτυο, καθώς και πλατφόρμων e-learning	Κράτη μέλη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τέλος 2002
4) Παροχή κατάρτισης σε όλους τους διδάσκοντες ιδίως των προγραμμάτων σπουδών και προσφορά κινήτρων σε διδάσκοντες για ενεργό χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών στη	Κράτη μέλη, τέλος 2002

¹³⁶ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 12.

¹³⁷ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 12.

¹³⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 12.

διδασκαλία	
5) Προσαρμογή των σχολικών προγραμμάτων σπουδών ώστε να υπάρξουν νέοι τρόποι μάθησης με τη χρησιμοποίηση τεχνολογιών των πληροφοριών και της επικοινωνίας	Κράτη μέλη, τέλος 2002
6) Εξασφάλιση σε όλους τους μαθητές της δυνατότητας να αποφοιτούν από το σχολείο ψηφιακώς εγγράμματοι.	Κράτη μέλη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τέλος 2002

«Η επίτευξη πλήρους απασχόλησης απαιτεί ριζικό μετασχηματισμό της οικονομίας και των δεξιοτήτων ώστε να ανταποκρίνονται στις ευκαιρίες της νέας οικονομίας».¹³⁹ Οι προκλήσεις σε αυτή την κατεύθυνση είναι για την Επιτροπή οι ακόλουθες τρεις:¹⁴⁰

Η πρώτη πρόκληση αφορά στη σύγχρονη λογική της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. «Η εκπαίδευση θα έχει μείζονα συνεισφορά στην ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων, μοιραία όμως τα αποτελέσματά της δεν θα καρποφορήσουν παρά μακροπρόθεσμα. Πρέπει να γίνουν περισσότερα». Ο λόγος της προγραμματικής απαισιοδοξίας εξηγείται αμέσως. «Πρώτα απ' όλα, θέσεις εργασίας για επαγγελματίες στον κλάδο των τεχνολογιών των πληροφοριών, όπου σύμφωνα με μελέτες σχετικά με την έλλειψη δεξιοτήτων, στην Ευρώπη υπάρχει επί του παρόντος έλλειψη 800.000 θέσεων εργασίας, που αναμένεται να αυξηθεί σε ύψος 1,7 εκατ. θέσεων έως το 2003 εάν δεν αναληφθεί σχετική δράση. Ωστόσο, η πρόκληση είναι ευρύτερη από απλή ανταπόκριση στην ζήτηση για επαγγελματίες του κλάδου των τεχνολογιών των πληροφοριών». Επαρκής ή όχι ή εξήγηση γίνεται πιο ικανοποιητική όταν η έμφαση αλλάζει από την εκπαίδευση στην παιδεία. «Η ψηφιακή παιδεία αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της προσαρμοστικότητας της εργασιακής δύναμης και της απασχολησιμότητας του συνόλου των πολιτών». Για την οποία όμως, η θεωρία από την πράξη συνίσταται στην απόσταση από το σχολείο στην εργασία. «Στη συνάρτηση αυτή [;] κρίσιμη σημασία για τη δια βίου μάθηση θα έχει η ευθύνη των επιχειρήσεων για την κατάρτιση κατά την εργασία. Θα μπορούσε να μελετηθεί το ενδεχόμενο αθλοθέτησης βραβείου για τις επιχειρήσεις που αποδεικνύονται ιδιαίτερα επιτυχείς στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού».

¹³⁹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 14

¹⁴⁰ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 14-15.

Η δεύτερη πρόκληση είναι η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης όσο το δυνατόν πλησιέστερα προς το 70% έως το 2010, όπως αυτός ο στόχος καθορίζεται από τα ευρωπαϊκά σχέδια δράσης για την απασχόληση. Για την εκπλήρωση του στόχου «απαιτείται ανάληψη δράσης για βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης των ομάδων με χαμηλά ποσοστά απασχόλησης, ιδίως των γυναικών και των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων». Απασχόληση και κοινωνία της πληροφορίας για όλους συναντώνται, τουλάχιστον στο επίπεδο των προγραμματικών δηλώσεων, αμέσως μετά. «Είναι επίσης απαραίτητο να καταστεί η εργασία ελκυστικότερη και προσιτότερη, μέσω ευέλικτων εργασιακών ρυθμίσεων, όπως η τηλεργασία. Ιδιαίτερες προσπάθειες θα πρέπει να καταβληθούν για την προσέλκυση γυναικών στα επαγγέλματα των τεχνολογιών των πληροφοριών, όπου είναι ιδιαίτερα χαμηλό το ποσοστό τους και όπου στις περισσότερες χώρες αντιπροσωπεύουν ουσιαστικά αναξιοποίητη πηγή δυναμικού».

Η τρίτη πρόκληση είναι ο εκσυγχρονισμός της οργάνωσης της εργασίας, ο οποίος θα θυμίσουμε πως ήδη λαμβάνει χώρα ανεξάρτητα από κεντρικές επιταγές. «Η μεγαλύτερη ευελιξία παρέχει στους εργαζόμενους τα τεχνολογικά οφέλη του κινητού ωραρίου και του μεταβλητού τρόπου εργασίας». Τα οφέλη των εργοδοτών υποθέτουμε πως είναι τα ίδια. Συνολικά, «οι κοινωνικοί εταίροι θα πρέπει να ενθαρρυνθούν να συμβάλουν με την στήριξη συμφωνιών σχετικά με την ευέλικτη εργασία, προς όφελος τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων».

Για το σύνολο των προκλήσεων, αναφέρεται στην έκθεση πως η ομάδα υψηλού επιπέδου για την απασχόληση και την κοινωνική διάσταση της κοινωνίας των πληροφοριών (ESDfS), αποτελούμενη από εκπροσώπους των κρατών μελών, θα προβαίνει σε ετήσια αξιολόγηση της προόδου. Η παρακολούθηση των παρακάτω αναφερόμενων δράσεων και ο συντονισμός τους όπου κάτι τέτοιο είναι δυνατό θα συμβάλει στη γενική αξιολόγηση του αντίκτυπου του σχεδίου δράσης e-Europe στην απασχόληση. Σε αυτό το σημείο η Επιτροπή υπογραμμίζει, και εύχεται, πως «εκτός από αυτές τις δράσεις, θα χρειαστούν και περαιτέρω προσπάθειες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των ανθρώπων που κινδυνεύουν να μείνουν έξω από την κοινωνία των πληροφοριών και από το εργατικό δυναμικό. Θα πρέπει να εγκατασταθούν τερματικά ιαδικτύου σε διάφορους δημόσιους χώρους –

βιβλιοθήκες, γραφεία ανεργίας, σχολεία – μαζί με δυνατότητες επί τόπου κατάρτισης, ώστε να εξασφαλιστεί η πρόσβαση σε όλους και να αυξηθεί η απασχολησιμότητα».¹⁴¹

3B) Η εργασία στην οικονομία της γνώσης (6 δράσεις)	Φορέας - Υλοποίηση
1) Παροχή στο εργατικό δυναμικό της ευκαιρίας να καταστούν ψηφιακώς εγγράμματοι μέσω της δια βίου μάθησης	Κοινωνικοί εταίροι, Κράτη μέλη, Ιδιωτικός τομέας, τέλος 2002
2) Ουσιαστική αύξηση των τρόπων και των μαθημάτων κατάρτισης για τεχνολογία πληροφοριών και προώθηση της ισότητας των φύλων σ' αυτά (στην εργασία όσο και σε εκπαιδευτικά ιδρύματα).	Κράτη μέλη, Κοινωνικοί εταίροι, Ιδιωτικός τομέας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τέλος 2002
3) Καθιέρωση ευρωπαϊκού διπλώματος βασικών δεξιοτήτων στις τεχνολογίες των πληροφοριών, με αποκεντρωμένες διαδικασίες πιστοποίησης	Κράτη μέλη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τέλος 2001
4) Υποστήριξη μεγαλύτερης ευελιξίας στο χώρο εργασίας	Κοινωνικοί εταίροι, Κράτη μέλη, Ιδιωτικός τομέας, τέλος 2000
5) Προώθηση δικτύου κέντρων μάθησης και κατάρτισης, για την κατάρτιση και την επανακατάρτιση πτυχιούχων σε τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας, ανάλογα με τη ζήτηση	Κοινωνικοί εταίροι, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κράτη μέλη, τέλος 2002
6) Εγκατάσταση κοινόχρηστων σημείων πρόσβασης στο διαδίκτυο σε δημόσιους χώρους και δημιουργία πολυμεσικών τηλεκέντρων σε όλες τις κοινότητες, που να παρέχουν πρόσβαση σε δυνατότητες κατάρτισης και ηλεκτρονικής	Κράτη μέλη, τέλος 2001

¹⁴¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 15.

εργασίας.	
-----------	--

Η συμμετοχή για όλους στην οικονομία της γνώσης είναι ο τελευταίος επιμέρους στόχος της e-Europe. «Η δράση στο πεδίο αυτό θα συμβάλει στη νέα κοινοτική πρωτοβουλία για τη προώθηση της κοινωνικής ένταξης, την οποία ζήτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας».¹⁴² Καθώς κρατικές υπηρεσίες και σημαντικές δημόσιες πληροφορίες διατίθενται σε διαρκώς μεγαλύτερο βαθμό μέσω του ηλεκτρονικού δικτύου, και όχι μονάχα του Διαδικτύου, «η πρόσβαση για όλους τους πολίτες σε κρατικές ιστοθέσεις καθίσταται εξίσου σημαντική όσο και η εξασφάλιση πρόσβασης σε δημόσια κτίρια».¹⁴³ Όσον αφορά πολίτες με ειδικές ανάγκες, η πρόκληση για τα ευρωπαϊκά κράτη συνίσταται στην εξασφάλιση της ευρύτερης δυνατή προσβασιμότητα σε τεχνολογίες πληροφοριών εν γένει, καθώς και η συμβατότητά τους με υποβοηθητικές τεχνολογίες. Σε αυτή την κατεύθυνση αξιοσημείωτη είναι η υπενθύμιση της Επιτροπής, που θα μπορούσε και να επιβάλλει πως, «οι νέες τεχνολογίες μπορούν συχνά να αποδειχθούν ευκολότερες στη χρήση τους για όλους, εάν συνεκτιμηθούν, από την αρχή της διαδικασίας σχεδιασμού, οι απαιτήσεις χρηστικότητας του συνόλου των δυνητικών καταναλωτών».¹⁴⁴

Η περιγραφή του στόχου (3γ) ολοκληρώνεται ως εξής: Θα χρειαστούν προσπάθειες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων όλων όσων, για διάφορους λόγους, όπως λόγω ένδειας ή ελλείπει επίγνωσης και κατάρτισης, δεν επωφελούνται πλήρως από την κοινωνία των πληροφοριών. Θα πρέπει να δοθεί υψηλή πολιτική προτεραιότητα στα μέτρα κατά του πληροφορικού αποκλεισμού αν πρόκειται να επιτευχθεί ο στόχος της eEurope "Κοινωνία των Πληροφοριών για όλους". Και είναι τουλάχιστον αξιοπερίεργη η σύνδεση "με το συγκεκριμένο ζήτημα της πρόσβασης για άτομα με ειδικές ανάγκες". Στα ευρωπαϊκά κείμενα που ασχολούνται με το θέμα δεν υπήρξε μέχρι τώρα πιο σαφής ένδειξη για το εύρος των "κοινωνικών μειονεκτημάτων". Ίσως με αυτό το πρίσμα, οι φτωχοί να είναι άτομα με ειδικές ανάγκες.

3Γ) Συμμετοχή για όλους στην οικονομία της γνώσης (5 δράσεις)	Φορέας - Υλοποίηση
--	-------------------------------

¹⁴² Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 16.

¹⁴³ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 16.

¹⁴⁴ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) σελ. 16.

1) Αποτελεσματικός συντονισμός σε ευρωπαϊκό επίπεδο των πολιτικών αποφυγής του πληροφορικού αποκλεισμού χάρη στη συγκριτική αξιολόγηση των επιδόσεων και την ανταλλαγή βέλτιστης πρακτικής μεταξύ κρατών μελών	Κράτη μέλη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τέλος 2001
2) Δημοσίευση προτύπων «Σχεδιασμός για όλους» για την προσβασιμότητα προϊόντων της τεχνολογίας πληροφοριών, ιδίως για τη βελτίωση της απασχολησιμότητας και της κοινωνικής ένταξης ατόμων με ειδικές ανάγκες	Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ιδιωτικός τομέας, τέλος 2002
3) Αναθεώρηση συναφούς νομοθεσίας και προτύπων για την εξασφάλιση της συμμόρφωσής τους με τις αρχές της προσβασιμότητας	Κράτη μέλη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τέλος 2002
4) Θέσπιση των κατευθυντήριων γραμμών της πρωτοβουλίας για προσβασιμότητα στον παγκόσμιο ιστό όσον αφορά τις δημόσιες ιστοθέσεις	Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κράτη μέλη, τέλος 2001
5) Εξασφάλιση της ίδρυσης και δικτύωσης εθνικών κέντρων αριστείας για «σχεδιασμό για όλους» και συστάσεις για ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα σπουδών για σχεδιαστές και μηχανικούς.	Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κράτη μέλη, τέλος 2002

Το Φεβρουάριο του 2002 παρουσιάστηκε η πρώτη συγκριτική αναφορά για το Σχέδιο Δράσης e-Europe.¹⁴⁵ Η υφιστάμενη κατάσταση που αφορά την ηλεκτρονική ένταξη και το μετασχηματισμό της ευρωπαϊκής οικονομίας θέτει τα όρια της προσπάθειας της χρονικής περιόδου 2000 – 2002 αλλά και σηματοδοτεί τις ανάγκες για το επόμενο διάστημα (2002 – 2005). Από τα συμπεράσματα της αναφοράς, σχετικά με “την άφιξη της πληροφορικής κοινωνίας στα Κράτη Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης” αντλείται η παρακάτω συνολική εικόνα:

- Η διείσδυση του διαδικτύου στο χώρο της ΕΕ είναι, και προβλέπεται να παραμείνει, σε χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα που παρατηρούνται στις ΗΠΑ.

¹⁴⁵ Commission of the European Communities (2002) σελ. 17-18.

Κινητή τηλεφωνία και ψηφιακή τηλεόραση προτείνονται σαν μέσα για τη διεύρυνση της διείσδυσης. (ζήτημα κυβερνοχώρου)

- Η ανισότητα όσον αφορά στη χρήση του διαδικτύου είναι πολύ μεγάλη μεταξύ των κρατών μελών, οι πρώτες απέχουν πάρα πολύ από τις τελευταίες. Η πώλωση Βορράς – Νότος ισχύει και στην περίπτωση της ηλεκτρονικής οικονομίας. Η καταπολέμηση αυτού του διαχωρισμού προτείνεται να βασιστεί σε επενδύσεις από τα Διαρθρωτικά Ταμεία.
- Η πρόοδος στην ενίσχυση των σχολείων με παροχές διαδικτυακού εξοπλισμού είναι αξιοσημείωτη. Η αποτελεσματική χρήση όμως παραμένει ένα ζητούμενο. Κυριότερη δυσκολία αναφέρεται εκείνη της επικοινωνιακής υποδομής που χρειάζεται άμεση αναβάθμιση. Οι υπολογιστές οι συνδεδεμένοι με το δίκτυο και οι χρήσεις τους για εκπαιδευτικούς σκοπούς παραμένουν στρατηγικοί στόχοι της δράσης.
- «Τα αποτελέσματα της αναφοράς δείχνουν μια αυξημένη ανησυχία για την ασφάλεια και υποστηρίζουν τις πολιτικές αποφάσεις που έχουν παρθεί».
- Η χρήση των υπολογιστών στους χώρους εργασίας αυξάνεται αλλά πολλοί εργαζόμενοι δεν έχουν τυπικά εκπαιδευθεί για κάτι τέτοιο. «Για να γίνει εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων του διαδικτύου είναι ανάγκη να επεκταθεί η εκπαίδευση και οι εργαζόμενοι να έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν ψηφιακές δεξιότητες».
- Η αναφορά ολοκληρώνεται με τις επισημάνσεις για τις δράσεις που πρέπει να συνεχιστούν για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, την ηλεκτρονική διακυβέρνηση, τις ιατρικές εφαρμογές και τις υπό ένταξη χώρες.

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Η συζήτηση για τη θεωρία και την πράξη όσον αφορά στην κοινωνία της πληροφορίας, για την Ευρωπαϊκή Ένωση, είχε αρχίσει χρόνια πριν εμείς δούμε για πρώτη φορά ένα επίσημο κείμενο. Και συγκεκριμένα, πέντε χρόνια πριν (1997), η Ομάδα Ειδικών Υψηλού Επιπέδου (High-Level Expert Group), στην οποία συνεισέφεραν σημαντικοί ευρωπαίοι θεωρητικοί, κατασκεύασε μια αναφορά με τον τίτλο “Χτίζοντας μια Ευρωπαϊκή Κοινωνία της Πληροφορίας για Εμάς Όλους”. Η οικονομική και κοινωνική πολιτική της ΕΕ φρόντιζε ήδη να λάβει μέτρα για μη-αποκλειστική κοινωνία της πληροφορίας με κύριες δράσεις, από τότε, την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Πολύ περισσότερο φιλόδοξο το κείμενο εκείνης της περιόδου επισήμαινε, για εμάς χάρη σε έναν πολύ παρατηρητικό ερευνητή τον May, «πως είναι ουσιαστικό οι άνθρωποι, και ειδικά οι αποκλεισμένες ομάδες, δε θα πρέπει να πιεσθούν για να προσαρμοσθούν στις νέες τεχνολογίες. Πολύ περισσότερο, οι τεχνολογίες θα πρέπει να προσαρμοστούν καλύτερα στις ανθρώπινες ανάγκες. Η πληροφορική κοινωνία δε θα πρέπει να δημιουργεί νέες κατηγορίες αποκλεισμού, αλλά θα πρέπει να ενισχύει την κοινωνική ολοκλήρωση και την ποιότητα της ζωής».¹⁴⁶ Η προσμονή για ένα μετασχηματισμό των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων είναι έκδηλη σε κάθε επίσημο κείμενο της ΕΕ. Ένα προοδευτικό μετασχηματισμό που φανερώνει τις χειραφετητικές δυνατότητες των νέων πληροφορικών και επικοινωνιακών τεχνολογιών.

Για τα αυτονόητα πλέον ας ξαναγυρίσουμε στον C.May. Το ερώτημα που απευθύνει είναι το εξής: Και πραγματικά, η πρόσβαση στην παγκόσμια ροή των πληροφοριών (και της γνώσης) μετασχηματίζει την πολιτικό-οικονομική εμπειρία του χρήστη; Την απάντηση την επιλέγει από ένα έγγραφο της ίδιας χρονιάς, του 1997. Στην αναφορά της IBM που προωθήθηκε προς το National Working Party on Social Inclusion (για το 2001 η IBM έχει εκχωρήσει το δικαίωμα λόγου για την κοινωνική ενσωμάτωση στην Hewlett Packard)¹⁴⁷ συμπεραίνεται «ότι θα ήταν λάθος να υποεκτιμήσουμε τη σπουδαιότητα των επικοινωνιακών και πληροφορικών διαχειριστικών δεξιοτήτων στην Πληροφορική Κοινωνία. η τόση μεγάλη προσοχή που έχει αποδοθεί στην τεχνολογία αποσπά την προσοχή από την ανάγκη των ανθρώπων να είναι ικανοί να εκμεταλλευθούν την πληροφορία από τη στιγμή που την

¹⁴⁶ May (1998) σελ. 253.

¹⁴⁷ HP Press Release (2000): Hewlett Packard announces world e-inclusion.

έχουν. [ο May γυρίζοντας σελίδα μεταφέρει τη συνέχεια] Η απόκτηση πρόσβασης στις επικοινωνιακές διευκολύνσεις μπορεί να είναι το πιο δύσκολο βήμα για τις διαδικασίες της συμμετοχής σε ένα δημιουργικό επικοινωνιακό περιβάλλον. Όταν βρίσκονται πια εκεί, οι περισσότερες ομάδες θα γνωρίζουν ακριβώς πώς να εκμεταλλευθούν την τεχνολογία». ¹⁴⁸ Κανείς, ούτε και εμείς, δε θα διαφωνήσει πως η πρόσβαση είναι απαραίτητη. Το αν είναι επαρκής για την ενίσχυση, οικονομική, πολιτική και κοινωνική, του ανθρώπου η διαφωνία μας βάζει ξανά κα ξανά στη γκρίζα ζώνη της γνώσης. Και αυτό το γνωρίζει και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι Πολυεθνικές Εταιρίες. Το νέο ερώτημα σχηματίζεται: «Σε ποιον κατευθύνονται οι καρποί των ροών της συσσώρευσης στα πλαίσια της πληροφορικής κοινωνίας;» ¹⁴⁹ Στην ιδιοκτησία της γνώσης, η οποία συνήθως δεν είναι δημόσια πόσο μάλλον κοινωνική.

Η ανισότητα στη διανομή, καθώς εκφράζει την περιφραγμένη ανισότητα στην παραγωγή, αποπειράται να αρθεί με μέτρα όπως αυτά που παρακολούθησαμε στην προηγούμενη ενότητα. Οι πολιτικές αποφάσεις και οι δράσεις που εκπορεύονται από αυτές είναι δαπανηρές και τολμηρές, δεν είναι τόσο γενναίες, όμως, όσο ο “νέος γενναίος κόσμος”. Χαρακτηριστικό της τόλμης είναι η έμφαση για τους ευρωπαίους πολίτες με μειονεκτήματα. Κοινωνικά μειονεκτήματα όπως η φτώχεια, ο αποκλεισμός, η έλλειψη εκπαίδευσης και διαθέσιμων πόρων. Καθώς το φαινόμενο δεν είναι “τεχνολογικό” είναι εύλογη και η αντιμετώπιση που διαπερνά όλο το φάσμα της απασχόλησης, προκρίνοντας τις νέες μορφές της και ξοδεύοντας γι’ αυτή την πρόκριση τεράστια ποσά. Για τον ΟΗΕ, που δεν έχει να διαχειριστεί τέτοιες ανάγκες και τέτοια μεγέθη η επισήμανση δεν είναι ούτε “οικονομική”, «χωρίς καινοτόμο δημόσια πολιτική οι νέες τεχνολογίες είναι δυνατό να γίνουν πηγή αποκλεισμού και όχι εργαλείο προόδου». ¹⁵⁰

Μέχρι τότε, πρωτοποριακές εκθέσεις, όπως αυτή του SOWING, έρχονται να ενισχύσουν τις πολιτικές που ακολουθούνται με προτάσεις όπως η «ενεργητική πολιτική για την αγορά εργασίας», βασισμένη σε τρεις άξονες. ¹⁵¹

- Επαναπροσαρμογή των ανέργων στις νέες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας
- Εφαρμογή κατάλληλης στήριξης μισθών για τη δημιουργία νέων θέσεων

¹⁴⁸ May (1998) σελ. 254.

¹⁴⁹ May (1998) σελ. 263.

¹⁵⁰ United Nations (2001) σελ. 1.

¹⁵¹ SOWING (1999) σελ. 117.

- Επέκταση της απασχόλησης εκτός από την υφιστάμενη αγορά εργασίας

Η οποία συσχετίζεται με τη «διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού και τις επιλογές για πολιτική παρέμβαση», που ακολουθεί αμέσως μετά.¹⁵² Η βελτίωση των συνθηκών που επικρατούν στην αγορά εργασίας επιβεβαιώνεται μέχρι σήμερα σαν την καλύτερη δυνατή καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, νέου και παραδοσιακού.

Επίπεδα Απασχόλησης	Επιλογή παρέμβασης
Επίπεδο 1 ^ο Σταθερή και μακροπρόθεσμη απασχόληση	Συνεχιζόμενη μετεκπαίδευση
Επίπεδο 2 ^ο Ευαίσθητη απασχόληση	Συμφωνητικά προστασίας, εκπαίδευση για την αντιμετώπιση της διάστασης μεταξύ αναγκαίων ικανοτήτων και τρεχουσών δεξιοτήτων
Επίπεδο 3 ^ο Ανεργία	Υποκατάσταση μισθών, προσαρμοσμένη εκπαίδευση
Επίπεδο 4 ^ο Ανεργία μακράς διάρκειας	Εγγυήσεις εργασίας, προώθηση της απασχόλησης και εκτός της αγοράς εργασίας, κατάρτιση, μισθολογική στήριξη στις επιχειρήσεις για τη δημιουργία νέων θέσεων
Επίπεδο 5 ^ο Οριστικός αποκλεισμός από την αγορά εργασίας	Εκπαίδευση και κατάρτιση ώστε οι εργαζόμενοι να παραμείνουν απασχολήσιμοι, παροχές κοινωνικής φροντίδας

Σε ένα περισσότερο πολιτικό επιχείρημα ο F.Vandenbroucke, υπεύθυνος, εν πολλοίς, για τη βελγική προεδρία της Ένωσης στο προηγούμενο διάστημα κατά το οποίο συζητήθηκαν εκτενώς τα ζητήματα της απασχόλησης και του κοινωνικού αποκλεισμού, απαιτεί για την πολιτική δράση αξίες ισονομίας καθώς και διαρθρωτική σκέψη. Η αξία της ισότητας, όπως πηγάζει από το «ίσο ενδιαφέρον για όλα τα μέλη της κοινωνίας», επιτάσσει την πρόληψη και τη διόρθωση κάθε πηγής ανισότητας. Οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτιστικοί περιορισμοί καθιστούν κάτι τέτοιο ανέφικτο στη σημερινή κοινωνία, όχι όμως στο βαθμό που θα ασκηθεί μια πραγματιστική στρατηγική στο κατώφλι της ισότητας. Παραπέρα, «τα πολιτικά

¹⁵² SOWING (1999) σελ. 119.

κινήματα δεν πρέπει να υπερεκτιμήσουν τη δυνατότητά τους να εμπνεύσουν κοινωνικούς κανόνες αλλά και να μην υποεκτιμήσουν τον αντίκτυπο της δράσης και των επιχειρημάτων τους». ¹⁵³ Στα συμπεράσματα του, που αντλούνται από το βιβλίο του για τη σοσιαλδημοκρατία, την παγκοσμιοποίηση και τις ανισότητες, παραθέτει έναν αριθμό ιδεών ικανών, κατά την άποψή του, να σχηματίσουν μια ευρύτερη εικόνα για το πώς θα μπορούσε η σύγχρονη κοινωνική πολιτική, διαμέσου του κράτους πρόνοιας, να αναμορφωθεί: ¹⁵⁴

- Η απασχόληση πρέπει να εξασφαλίζει πραγματική διέξοδο από τη φτώχεια. Να επιτρέπει σε άνδρες και γυναίκες την εναρμόνιση δουλειάς και οικογενειακής ζωής, και μάλιστα σε όρους πλήρους απασχόλησης και για τα δύο φύλα.
- Το κράτος πρόνοιας δεν οφείλει μονάχα να καλύπτει κοινωνικούς κινδύνους και μειονεκτήματα όπως εκείνα ορίζονταν παραδοσιακά αλλά να καλύπτει και νέους κοινωνικούς κινδύνους (μονογονεακή οικογένεια, ανεργία μακράς διάρκειας) και κοινωνικές ανάγκες (εκπαίδευση, αργία).
- Το «έξυπνο κράτος πρόνοιας» θα πρέπει να αντιμετωπίζει τους παλιούς και νέους κινδύνους και ανάγκες με δραστικό τρόπο. Δεν είναι απαραίτητη η εμπλοκή μονάχα σε διαδικασίες κοινωνικών δαπανών αλλά και σε διαδικασίες κοινωνικών επενδύσεων.
- Οι πολιτικές για την αγορά εργασίας πρέπει να είναι προσαρμόσιμες τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, με άξονα τις ατομικές ανάγκες και τις ιδιωτικές καταστάσεις.
- Με βάση μια ηθική της αμοιβαιότητας θα πρέπει να ενισχυθεί η θέληση και η δυνατότητα για αναδιανομή στην κοινωνία από μέρους εκείνων οι οποίοι κατέχουν υψηλές δεξιότητες και υψηλά εισοδήματα. Στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι δυνατό να συμβεί θα υπάρξουν οι αναγκαίοι πόροι για τη στήριξη των εργαζομένων χαμηλών δεξιοτήτων.
- Η φορολόγηση και οι επιδοτήσεις δεν πρέπει να οδηγούν σε μια κατάσταση όπου τα άτομα αντιμετωπίζουν πολύ υψηλούς φορολογικούς συντελεστές όταν καταφέρουν να έχουν μια δουλειά.

¹⁵³ Vandenbroucke (1998) σελ. 64.

¹⁵⁴ Vandenbroucke (1998) σελ. 60-62.

- Ένα «έξυπνο κράτος πρόνοιας» χρειάζεται ένα οικονομικό περιβάλλον βασισμένο πάνω σε έναν ανταγωνιστικό προωθητικό τομέα και στην ανάπτυξη ενός τομέα ιδιωτικών υπηρεσιών, ο οποίος θα προσφέρει ευκαιρίες απασχόλησης σε άτομα με χαμηλές δεξιότητες.
- Ούτε η επιλεκτικότητα στις παροχές αλλά ούτε και η αποστολή σωτηρίας των πάντων είναι σοσιαλδημοκρατικά δόγματα. Θεμελιώδης αρχή της σοσιαλδημοκρατίας παραμένει η δίκαιη κατανομή των επιβαρύνσεων και των ελαφρύνσεων.
- Η έμφαση στην απασχόληση των εργαζομένων με χαμηλές δεξιότητες δεν πρέπει να οδηγεί σε μια μονόπλευρη προσέγγιση. Οι πολιτικές απασχόλησης οφείλουν να απευθύνονται στη συνολική ζήτηση για εργασία, στοχεύοντας μάλιστα, σε μια εισοδηματική πειθαρχία ώστε να αυξηθεί το επίπεδο του μέσου μισθού.

Σε αυτή την εικόνα η νέα σοσιαλδημοκρατία θίγει αρκετά δειλά ένα ζήτημα αναδιανομής. Αλλά μονομερώς μέσα στα όρια του κόσμου της εργασίας. Οι νικητές, ευέλικτοι και με υψηλές δεξιότητες, εργαζόμενοι θα πρέπει να συνεισφέρουν στους χαμένους της νέας παραγωγικής διαδικασίας. Όμως, συχνά, τα παραδείγματα είναι σαφώς πιο τολμηρά. Εναλλακτικές «που γενικά συνδέονται με τη σοσιαλδημοκρατία ισχυρίζονται πως ο καπιταλισμός είναι δυνατό να τιθασευτεί σε σημαντικό βαθμό, πως ενώ οι καπιταλιστές έχουν πραγματικό, υλικό ενδιαφέρον για τη διατήρηση της φτώχειας, μια σημαντική αναδιανομή του εισοδήματος είναι συμβατή με την επιβίωση των καπιταλιστικών θεσμών».¹⁵⁵ Σε μια εποχή που οι κοινωνικές επαναστάσεις είναι συνήθως παρωδία ή λογοπαίγνιο δεν είναι καθόλου παράλογο το ζητούμενο να στρέφεται στους κανόνες με τους οποίους η υφιστάμενη κοινωνική ζωή αναπαράγεται. Σε συνέχεια των προηγούμενων «εάν η δύναμη των καπιταλιστών και των συμμάχων τους μπορεί να προκληθεί με αποτελεσματικό τρόπο εντός του καπιταλισμού μια σημαντική καταπολέμηση ενάντια στη φτώχεια είναι δυνατό να επιτευχθεί. Με αυτούς τους όρους, η Σουηδία καλείται συχνά σαν το παράδειγμα όπου οι αστικές δυνάμεις ηττήθηκαν πολιτικά ή αναγκάστηκαν να συμβιβαστούν».¹⁵⁶ Το ειδικό αποτέλεσμα των αναμετρήσεων δεν ήταν άλλο από μια συστηματική θέληση για αναδιανομή και μια πρακτική που η φιλανθρωπία αντικαθίσταται από την πολιτικά αποφασισμένη αναδιανομή. Σαν γενικό αποτέλεσμα, με την ερμηνεία του

¹⁵⁵ Wright (1994) σελ. 38

¹⁵⁶ Wright (1994) όπου παραπάνω.

Wright, οι πλούσιοι άνθρωποι ζουν λιγότερο πλούσια στη Σουηδία απ' ό τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πίσω από τα παραπάνω κρύβεται μια “θεωρία ανταλλαγής” (exchange theory) με λύση στη συνάρτηση zero-sum. Ο νικητής τα παίρνει όλα και ο χαμένος δεν παίρνει τίποτα. Τόσο οι πολιτικές δράσεις που παρακολουθήσαμε στην προηγούμενη ενότητα όσο και τα δύο παραδείγματα αναδιανομής σε αυτή βρίσκονται στην λογική αυτής της θεωρίας που μοιράζει εκ νέου το παιχνίδι ανάμεσα στους δράστες. Οι πολιτικές αποφάσεις είναι ικανές να κρίνουν και το ποιοι θα είναι οι δράστες στην ανταλλαγή και, σε σημαντικό βαθμό, τα μερίδια τους.

Όμως ήδη το περιεχόμενο αυτής της ενότητας καταπιέζεται πολύ από το παρελθόν. Ας εξετάσουμε στη συνέχεια ορισμένες προσαρμογές πολιτικής και νέες πολιτικές με κατεύθυνση, ίσως, το μέλλον. “Ζώντας στον λεπτό αέρα” ο C. Leadbeater υπογράφει ένα μανιφέστο για τη νέα οικονομία, «το κεντρικό ερώτημα που αντιμετωπίζουμε είναι το πώς θα αποδεσμεύσουμε το δυναμικό μας για καινοτομία και αλλαγή μεγιστοποιώντας τα οφέλη και ελαχιστοποιώντας τις καταστροφικές αναταράξεις».¹⁵⁷ Πέντε είναι οι βασικές αρχές μιας τέτοιας αποδέσμευσης, από τις οποίες θα πρέπει να εκπορεύονται οι συγκεκριμένες δράσεις.

- ✓ Μεγάλου μεγέθους επένδυση στη δημιουργία και την εξάπλωση της γνώσης.
- ✓ Πρέπει να καινοτομούμε και να συμπεριλαμβάνουμε.
- ✓ Ο στόχος μας δε μπορεί να είναι μονάχα οικονομικός.
- ✓ Η οικονομία της γνώσης δημιουργεί μια παγκόσμια agenda.
- ✓ Δεν υπάρχει μία μονάχα άριστη διαδρομή προς την οικονομία της γνώσης.

«Το μέλλον βρίσκεται στα χέρια και τα κεφάλια μας» όπως, άλλωστε, βρισκόταν πάντοτε.¹⁵⁸ Η συγκυρία όμως, της πρωτοφανούς ανάπτυξης των πληροφορικών και επικοινωνιακών τεχνολογιών, της εξάπλωσης της επιστημονικής έρευνας και της μαζικής εκπαίδευσης αναδεικνύει ακόμη περισσότερο την κρισιμότητα της γνώσης καθώς της επιτρέπεται να καταστεί “το δυναμό της οικονομικής ανάπτυξης”. Στη νέα οικονομία που όλα οργανώνονται γύρω από τη γνώση «ο καθένας έχει μια ευκαιρία αν μπορεί να μαθαίνει, να μαθαίνει και να μαθαίνει ξανά».¹⁵⁹ Ομάδες, εταιρίες και κοινωνίες θα πρέπει να καταστούν ικανές «να

¹⁵⁷ Leadbeater (2000) σελ. 235.

¹⁵⁸ Leadbeater (2000) σελ. 235.

¹⁵⁹ Leadbeater (2000) σελ. 235.

δημιουργούν, να εφαρμόζουν και να εκμεταλλεύονται τεχνογνωσία. Γι' αυτό η επένδυση στη γνώση θα πρέπει να είναι σοβαρή.

Η προώθηση της καινοτομίας είναι το επόμενο βήμα στο παραπάνω μανιφέστο. Το υπόδειγμα της Silicon Valley είναι το πλέον δυναμικό αλλά και το πιο ανισόρροπο. Ταλέντο, χρήμα και ιδέες χρειάζονται συντονισμό για τη μέγιστη απόδοση, και αυτός ο συντονισμός είναι ο στόχος. Τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα, κυρίως εκείνο της ανισότητας, που σχετίζονται με το υπόδειγμα θα πρέπει να αποφευχθούν στον ευρωπαϊκό χώρο, «όσο περισσότερο επενδύσουμε, στα πρώιμα στάδια, σε ταλέντο, δεξιότητες και φαντασία για τον καθένα τόσο μεγαλύτερη απόδοση θα υπάρξει. Γι' αυτό, σε μια οικονομία που οδηγείται από τη γνώση η οικονομική μεγέθυνση και η κοινωνική ενσωμάτωση θα πρέπει να προχωρούν χέρι-χέρι».¹⁶⁰ Οι δημόσιοι και οι κοινωνικοί θεσμοί αλλά και οι δημόσιοι και ιδιωτικοί οργανισμοί θα πρέπει να απευθύνονται και στα άτομα τα οποία έχουν μέχρι σήμερα ευνοηθεί από τη νέα οικονομία αλλά και στα άτομα που έχουν μείνει πίσω. Είναι αναγκαία, λοιπόν, η ανανέωση και ο μετασχηματισμός τόσο για τους θεσμούς όσο και για τους οργανισμούς ώστε να μπορούν οι άνθρωποι να βασίζονται εκ νέου σε αυτούς.

Το επόμενο είναι ένα πολύ ζωτικό σημείο. «Θα δημιουργήσουμε μια επιτυχημένη οικονομία της γνώσης μόνο αν δημιουργήσουμε μια κοινωνία η οποία προσεγγίζει δημοκρατικά το άνοιγμα της γνώσης» σύμφωνα με την τρίτη αρχή του μανιφέστο.¹⁶¹ Κάτι τέτοιο εξαρτάται από το βαθμό ανάπτυξης της κρίσης και της ικανότητας να προσλαμβάνει πληροφόρηση του κάθε πολίτη. Είτε πρόκειται για αγορές είτε για εκλογές η κριτική ικανότητα θα πρέπει να συνοδεύει τον πολίτη που θα αποφασίζει για την ανταλλαγή. Η εξειδικευμένη γνώση είναι δυνατό να περάσει από τα χέρια των ειδικών σε όλους καθώς υπάρχει συνεχής ανάγκη για νέα γνώση.

Η οικονομία της γνώσης εκτείνεται σε παγκόσμια κλίμακα και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν εθνική οικονομία. Οι παραδοσιακοί εθνικισμοί είναι εμπόδιο για τη διάχυση της γνώσης και καταστρεπτικοί όταν η γνώση αυτή αναφέρεται σε ζητήματα υγείας ή εκπαίδευσης. «Σκοπός μας, στη διάρκεια αυτής της γενιάς, είναι όχι η υπαναχώρηση από την παγκοσμιοποίηση αλλά η δημιουργία των πολιτικών και

¹⁶⁰ Leadbeater (2000) σελ. 236.

¹⁶¹ Leadbeater (2000) σελ. 237.

ρυθμιστικών θεσμών για μια περισσότερη σταθερή και διασυνδεδεμένη παγκόσμια οικονομία». ¹⁶²

Όσον αφορά στην πέμπτη αρχή, τα παραδείγματα των δράσεων που προτείνει ο θεωρητικός για τη νέα οικονομία είναι, ίσως, από μόνα τους αποδείξεις: Εκπαιδευτική υποστήριξη από το δημόσιο για τα πολύ νεαρά παιδιά που θα τους παρέχει νέες μαθησιακές μεθόδους, ακόμη και στην ηλικία των τριών ετών, αλλά και για ολόκληρη την οικογένεια είτε από μαθησιακούς επισκέπτες (learning visitors), όπως η υγεία στο σπίτι, είτε σε ειδικά μαθησιακά κέντρα. Νέες μορφές σχολείων και σχολικής εκπαίδευσης. Παράλληλα με τη βασική εκπαίδευση τα παιδιά θα πρέπει να ασκούνται στη δημιουργικότητα και τη λύση προβλημάτων από δασκάλους που θα αμείβονται σημαντικά για την καινοτόμα μάθηση που είναι σε θέση να προσφέρουν. Για τα πανεπιστήμια η πρόταση καταρχήν αναφέρεται στην απομάκρυνση από τις κυβερνητικές ρυθμίσεις και τις κλειστές ακαδημαϊκές κουλτούρες αφού οι δομές θα πρέπει να περάσουν σε πολύ πιο ευέλικτη μορφή. Στη διάταξη βρίσκονται τα σύνθετα, προϊόντα προσωπικής επιλογής, προγράμματα σπουδών αλλά και τα εικονικά πανεπιστήμια και βιβλιοθήκες. Η μαζική ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας δεν εκπλήσσει, σε αυτό το πλαίσιο, σαν προτεινόμενη δράση. Η ενθάρρυνση προς τα ταλέντα και τις ιδέες συνοδεύεται από μια συνεργασία ιδιωτών και δημοσίου για τη δημιουργία ενός νέου είδους τράπεζας γνώσης που θα παρέχει κεφάλαιο και πίστη σε όσους τα έχουν ανάγκη. Υποστηρίζεται επίσης, πως η επιχειρηματικότητα θα επεκταθεί διαμέσου της ενίσχυσης εκείνων των επιχειρήσεων που θα μπορούν να αμείβουν τους εργαζομένους με μερίδια της εταιρίας, προωθώντας μια συλλογική ιδιοκτησία. Τα παραδείγματα των δράσεων δεν σταματούν εδώ, με την εκπαίδευση και την επιχειρηματικότητα. Η νέα οικονομία, σαν μανιφέστο, έχει θέσεις για πολύ περισσότερα πεδία της οικονομικής ζωής. Στη διάταξη βρίσκεται το συνταξιοδοτικό σύστημα σε μια επιθετική ως προς τις αποδόσεις και το ρίσκο στροφή, η ανασυγκρότηση του δημόσιου τομέα στα νέα οργανωτικά πρότυπα των επιχειρήσεων, που ήδη έχουμε περιγράψει, η μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας στη μορφή των μικρών και ευέλικτων μονάδων παροχής υπηρεσιών αλλά και η ηλεκτρονική δημοκρατία σε ένα σχήμα άμεσης διαντίδρασης ακόμα και στην περίπτωση των εκλογών.

¹⁶² Leadbeater (2000) σελ. 238. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή αριστερά που συντηρεί μια pro-active θέση απέναντι της παγκοσμιοποίησης.

Ο επιχειρηματίας της γνώσης, το νέο πρότυπο, έχει ήδη παρελθόν, έντονο παρόν και προορίζεται, σύμφωνα με τον C. Leadbeater, να έχει μακρύ μέλλον. Το στοίχημα είναι αν αυτό το μέλλον προορίζεται για όλους. Η Α. Λυμπεράκη θέτει το στοίχημα ειδικά, και με καθόλου αφηρημένο τρόπο, «το ζητούμενο λοιπόν είναι να διασφαλίζεται ότι το παιχνίδι της απασχόλησης είναι "ανοιχτό", ότι οι πορείες ΔΕΝ είναι ασφυκτικά προκαθορισμένες. Εδώ γίνεται κρίσιμη η πολιτική παρέμβαση τόσο ενεργητικού τύπου (αναβάθμιση δεξιοτήτων, δυνατότητες μεταπήδησης σε εργασίες καλύτερες μετά την αρχική ένταξη στις χαμηλές βαθμίδες της εργασιακής ιεραρχίας, διά βίου εκπαίδευση κ.λπ.) όσο και παρεμβάσεις παραδοσιακού τύπου προστασίας. Είναι προφανές ότι δεν θα γίνουν όλοι και όλες πρωταγωνιστές στο νέο αμερικανικό όνειρο της εκτίναξης σε έναν εργασιακό παράδεισο με αποδοχές γιάπηδων. Δεν μπορεί ολόκληρη η κοινωνία να αποτελείται από γιάπηδες. Κάποιοι και κάποιες θα κάνουν και άλλες δουλειές, κακές, μαύρες και άθλιες. Σημασία έχει να μην είναι "για πάντα", να υπάρχει διαφυγή, προς τα εμπρός και προς τα πάνω».¹⁶³ Για τον M. De Angelis, σε μια πραγματιστική αναλογία με τα προηγούμενα, το σύγχρονο σύστημα «προωθεί μια πολιτική κουλτούρα που χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ριζοσπαστικής φαντασίας, από την έλλειψη ενός εναλλακτικού οράματος για την ύπαρξη – όχι στο μακρινό μέλλον αλλά εδώ και τώρα όπου οι υφιστάμενες υλικές και υποκειμενικές βάσεις είναι δυνατό να το συλλάβουν, αν όχι να το οδηγήσουν στην ύπαρξη».¹⁶⁴ Σε αυτή την ενότητα συζητούνται εναλλακτικές. Και αυτές μπορούν να διακρίνονται ανάμεσα σε εκείνες που είναι πραγματοποιήσιμες και σε αυτές που μπορούν να οδηγηθούν στην ύπαρξη. Οι πρώτες είναι συνήθως άμεσα αντιληπτές, όσο ριζοσπαστικές και αν είναι, ενώ οι δεύτερες προϋποθέτουν ορισμένες διαστάσεις που δεν έχουν ακόμη, και ίσως ποτέ δεν αποκτήσουν, υλική βάση, είναι με άλλα λόγια εικονικές (virtual). Και στα δύο είδη των εναλλακτικών έχουμε ήδη αναφερθεί, και αυτό θα συμβεί και στη συνέχεια.

Ζώντας σε ένα πιο βαρύ αέρα ο P. Bourdieu και ο M. De Angelis κάνουν, συχνά, κριτική προς τους “βασιλιάδες της τεχνοκρατίας”, διακριτών αλλά μέρος των επιχειρηματιών της γνώσης, των οποίων οι θέσεις για τον παγκόσμιο ανταγωνισμό και την αυτοματοποίηση αποδίδουν μέσω ενός “τεχνισμού”, όχι απλά ένα delirium

¹⁶³ Λυμπεράκη (1999)

¹⁶⁴ De Angelis (1996)

για τις νέες τεχνολογίες αλλά, μια απόλυτη νομιμοποίηση του νέου καπιταλισμού.¹⁶⁵ Σε αυτό το πνεύμα ο N.Dyer-Witheford έρχεται να προτείνει μια εναλλακτική πραγματικότητα βασισμένη σε ένα πρόγραμμα με τρεις άξονες: Zero work, Zero commodity, Zero State.¹⁶⁶ Πολύ πριν, όμως, από αυτή την εικονική πραγματικότητα τίθενται πιο κοντινά μας ζητήματα:

- ✓ Μείωση του εργάσιμου χρόνου σε βραχεία και σε μακρά κλίμακα.
- ✓ Κοινωνικός μισθός αντί για εξασφαλισμένο ελάχιστο εισόδημα.
- ✓ Πληροφοριοποίηση της εργασίας και όχι αυτοματισμός.
- ✓ Άνοιγμα προς την κοινή χρήση και όχι την πώληση των τηλεπικοινωνιών.
- ✓ Δημοκρατικός, αποκεντρωτικός σχεδιασμός μέσω της πληροφορικής τεχνολογίας.

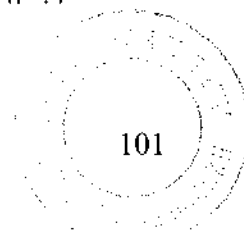
Ο εργάσιμος χρόνος στη σύγχρονη οικονομία εκτείνεται από το οκτάωρο, για τον παραδοσιακά εργαζόμενο, έως το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας (12 ή 14 ώρες) για τον εργαζόμενο του οποίου η παραγωγικότητα είναι υψηλή (βλέπε συμβολικός αναλυτής). Η κατάσταση της μερικής απασχόλησης με τις λιγότερες ώρες και τις μικρότερες απολαβές είναι μια καθ' όλα επιθυμητή συνθήκη αν πρόκειται για επιλογή και όχι καθορισμό. Από την άλλη άνεργοι και, κυρίως, άνεργοι μακράς διάρκειας βιώνουν συνεχώς το φάσμα της απομάκρυνσης και του αποκλεισμού χωρίς τη δυνατότητα να αντιδράσουν με συλλογικό, και άρα πιο ισχυρό τρόπο. Η μείωση του χρόνου εργασίας είναι δυνατό να συνθέσει εκ νέου τον κόσμο της εργασίας όταν αποτελεί «μια στρατηγική που δημιουργεί συνοχή ανάμεσα στους εργαζομένους και τους ανέργους. Αντί να διαχωρίζει αυτούς που υποφέρουν από πολύ λίγη εργασία από εκείνους που εξαντλούνται από την πάρα πολύ μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση όπου όλοι εργάζονται αλλά λίγο». Αυτό μπορεί να ισχύει για μια βραχεία κλίμακα εβδομάδας (με 35ωρο χωρίς μείωση στις αμοιβές) ή σε κλίμακα ζωής, για τις πιο προωθημένες προτάσεις (20.000 ώρες εργασίας στη διάρκεια της ζωής επιμερισμένες σε μορφές πλήρους, μερικής ή διακεκομμένης απασχόλησης).¹⁶⁷

Σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να λειτουργούν θεσμοί όπως ο κοινωνικός μισθός, ακόμα και στις περιπτώσεις που αντιπαραβάλλεται με τις έννοιες του

¹⁶⁵ Dyer-Witheford (1999) σελ. 423, του κειμένου που είναι ηλεκτρονική ανατύπωση και όχι πρωτότυπο.

¹⁶⁶ Δεν πρόκειται, σύμφωνα με το συγγραφέα, για πρόγραμμα communism αλλά για πρόγραμμα commonwealth.

¹⁶⁷ Dyer-Witheford (1999) σελ. 432.

ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. «ίσος για όλους, συνδεδεμένος μάλλον με τις ανάγκες παρά με την απόδοση, και διαθέσιμος σε αυτούς/ες που βρίσκονται έξω από τις παραδοσιακές συνθήκες της μισθωτής εργασίας όπως οι νοικοκυρές και οι φοιτητές».¹⁶⁸ Το ζήτημα δεν πρέπει να οριστεί σαν θέμα του κράτους πρόνοιας αλλά θα πρέπει να λειτουργεί συμπληρωματικά με την απασχόληση παρέχοντας επιπλέον πόρους σε όσους έχουν ανάγκη να βελτιώσουν την ποιότητα της ζωής τους με τις νέες δυνατότητες που ορίζονται από την κοινωνία της γνώσης. Ήδη γνωρίζουμε ορισμένες διαστάσεις ενός τέτοιου μισθού σε είδος (υγεία, εκπαίδευση) επομένως η γενίκευση σε άλλα πεδία και με άλλες ποιότητες και ποσότητες ίσως να μην μοιάζει πολύ ξένη. Όσο πιο πάνω τραβηχτεί το επίπεδο από την, αναγκαστικά ποσοτικοποιημένη γραμμή της φτώχειας σε τόσο μεγαλύτερα αποτελέσματα μπορούμε να υπολογίζουμε.

Η πληροφοριοποίηση και όχι ο αυτοματισμός θα πρέπει να είναι στην agenda της εργασίας. Οι πληροφορικές και επικοινωνιακές τεχνολογίες οδηγούν συνήθως στην αυτοματοποίηση του εργασιακού περιβάλλοντος και επίσης συχνά αυξάνουν την παραγωγικότητα. Με την έννοια της πληροφοριοποίησης επιχειρείται να εισαχθεί μια διαδικασία που επεκτείνει τη γνώση και τον έλεγχο των εργαζομένων πάνω στις λειτουργίες αντί να τις μειώνει και να τις καταστρέφει. Με αυτή τη διαδικασία οι εργαζόμενοι εισάγονται σε ένα νέο περιβάλλον όπου καλούνται να συζητούν και να παίρνουν αποφάσεις κοινές και για κοινό συμφέρον. Το ίδιο το νόημα της εργασίας αλλάζει με αυτό τον τρόπο παίρνοντας εκ νέου μια μεταβατική μορφή.

Για τις τηλεπικοινωνίες και το περιεχόμενο που διακινείται προβλέπεται μια κοινωνικοποίηση όπως σε αδρές γραμμές τη γνωρίζουμε διαμέσου του internet και του world wide web. Διαδίκτυο και ιστός συνθέτουν ένα κυβερνοχώρο όπου δεν επικρατεί με καθοριστικό τρόπο η αγορά. Δορυφόροι, οπτικές ίνες και καλώδια αποτελούν συνήθως δημόσια περιουσία και όχι περιουσία των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Ότι συμβαίνει με το μέσο όμως δε συμβαίνει πάντοτε με το περιεχόμενο. Η ανοιχτή ροή της πληροφορίας σήμαινε για πολλούς από τους δημιουργούς του διαδικτύου δωρεάν, η απόκριση στο free αποφασίστηκε δε σχηματίστηκε τυχαία.¹⁶⁹ Το πολύ γνωστό και ακόμα υπό διαπραγμάτευση «hacker slogan “η πληροφορία θέλει να είναι ελεύθερη” φανερώνει έναν αφελή τεχνολογικό ντετερμινισμό, αλλά η αίσθηση αποκάλυψης που το περιβάλλει περιλαμβάνει τμήματα αλήθειας – δηλαδή το ότι πολλοί άνθρωποι θέλουν η πληροφορία να είναι

¹⁶⁸ Dyer-Witheford (1999) σελ. 431.

¹⁶⁹ Kaser (2000), Neumann (1995)

ελεύθερη, και βρίσκουν στον κυβερνοχώρο τα μέσα για να το πραγματοποιήσουν».¹⁷⁰ Το άνοιγμα των τηλεπικοινωνιών μπορεί να είναι μια αντίδραση ενάντια στην εμπορευματική περίφραξη της γνώσης και των μέσων που διαχέουν τη γνώση.¹⁷¹ «Ένα βασικό χαρακτηριστικό του δικτύου θα πρέπει να είναι η ενεργοποίηση όλων των χρηστών με τρόπο που να λειτουργούν τόσο σαν παραγωγοί όσο και σαν καταναλωτές, κάθε χρήστης ... θα πρέπει να έχει την επιλογή [για εμάς ίσως και τη δέσμευση] να αναδημιουργεί νέα πληροφορία όπως και να δημοσιοποιεί αυτή την πληροφορία διαμέσου του δικτύου».¹⁷²

Ο δημοκρατικός, αποκεντρωτικός σχεδιασμός μέσω της πληροφορικής τεχνολογίας δηλώνει κάτι λιγότερο σύνθετο από όσο φαίνεται. Η ελεύθερη πρόσβαση στα δεδομένα κοινωνικοποιεί τη γνώση προωθώντας την προς όλους τους πολίτες. Έτσι είναι δυνατό να προκύψουν νέες εναλλακτικές χρήσεις και να σχηματιστούν νέες συνεργασίες για τη διαχείρισή της.¹⁷³ Ο σχεδιασμός δεν μπορεί να είναι κεντρικά ελεγχόμενος αλλά υποπίπτει στον έλεγχο των τοπικών κοινοτήτων και των συνεργατικών ομάδων, που μπορούν να είναι πιο αποδοτικές παρά ποτέ. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων έρχεται με αυτό τον τρόπο κοντά στο σημείο όπου εγείρονται ή εκφράζονται τα προβλήματα. Ο συνειδητός έλεγχος τους εξαρτάται άμεσα από τη διαθέσιμη γνώση. Η ελεύθερη διανομή της δεν αντιτίθεται με το υφιστάμενο επίπεδο της τεχνολογικής εξέλιξης καθώς το δεύτερο είναι δυνατό να τη διαχειριστεί και να αποδώσει πολλές και διαφορετικές μορφές σχεδιασμού και μη-κεντρικής διακυβέρνησης.

Θα πρέπει σε αυτό το σημείο να υπενθυμίσουμε πως η παρούσα ενότητα περιλαμβάνει εναλλακτικά προγράμματα δράσεων για μια νέα οικονομία και κοινωνία της πληροφορίας, τα οποία σαφώς βρίσκονται ακόμη σε επίπεδα που χρειάζονται διεξοδική επεξεργασία. Παρόλα αυτά, η δυνατότητα σύνθεσης, και ίσως ανταλλαγής, με συγκεκριμένες δράσεις που έχουν περιγραφεί, και όχι αναλυθεί, σε προηγούμενες ενότητες μπορεί να είναι χρήσιμη, τουλάχιστον στα πλαίσια αυτής της εργασίας. Το που και το πώς η Ευρωπαϊκή Ένωση, σαν κράτη μέλη και συνολικά, κατευθύνει δράσεις κατά του νέου αποκλεισμού και για μια νέα κοινωνική ενσωμάτωση δεν είναι ούτε λανθασμένο ούτε λίγο. Το αν είναι δυνατό να είναι πιο σωστό και περισσότερο, και κυρίως για ποιους, είναι και το δικό μας ζητούμενο.

¹⁷⁰ Dyer-Withford (1999) σελ. 440. Αλλά και Halbert (1998)

¹⁷¹ Alsop (1999), Stallman (1993)

¹⁷² Dyer-Withford (1999) σελ. 444. Αλλά και Moglen (1999)

¹⁷³ McHugh (1998)

Κινδυνεύει όμως, να αποβεί άτοπο και άχρονο. Άτοπο όταν η στόχευση δεν είναι πολύ συγκεκριμένη. Άχρονο όταν δεν πραγματοποιείται στη σωστή στιγμή, οι νέοι, διαφορετικοί, χώροι και ταχύτητες δεν είναι υπέρ των παραδοσιακών θεσμών, δομών και στόχων που συχνά χρησιμοποιούνται.

Το ότι ο νέος αποκλεισμός έκανε την εμφάνιση του στο πλαίσιο της νέας οικονομίας και της κοινωνίας της πληροφορίας δεν ολότελα σωστό, ούτε και λάθος. Είναι δυνατό να γίνει κατανοητός και σαν παραδοσιακή μορφή αποκλεισμού και ανισότητας που γενικεύεται αλλά και σαν νέα μορφή αποκλεισμού που προβάλλει περισσότερο απειλητική από ποτέ. Επομένως, η πολιτικές αντιμετώπισής του μπορούν να διακρίνονται ανάλογα και με το επίπεδο κατανόησης του φαινομένου και της πραγματικότητας. Στην πράξη οι πολιτικές ανταποκρίνονται άλλοτε σε μια παραδοσιακή κατανόηση και άλλοτε στο νέο περιεχόμενο που επιχειρείται να του αποδοθεί. Όμως, οι ελλείψεις και οι παρερμηνείες στην ανάλυση είναι και αυτές που παγιδεύουν τη σύνθεση στην αντιμετώπιση. Από τη δική μας οπτική γωνία, η σύνθεση είναι απαραίτητη. Όχι όταν η προηγούμενη ανάλυση φέρει μαζί της μια κενή μελλοντολογία. Όχι όταν στηρίζεται σε ένα νέο κόσμο του οποίου η μονάδα της ανάλυσης είναι μάλλον η ανταγωνιστική επιχείρηση παρά το ενεργό υποκείμενο. Και όχι όταν ο χρόνος μηδέν, όπου αρχίζει η ανάλυση, είναι ο χρόνος που οι αναλυτές αντιλήφθηκαν για πρώτη φορά τους κινδύνους, καθόλου εν δυνάμει και πολύ πραγματικούς, του εγχειρήματος της κοινωνίας της πληροφορίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις η σύνθεση κινδυνεύει να είναι συγκυριακή και μονόπλευρη. Οι πολιτικές δράσεις παγιδευμένες και το αποτέλεσμα αμφίβολο, και περίπου τυχαίο.

Παρόλα, αυτά, η ισοπέδωση και η κινδυνολογία σίγουρα δε μπορούν να αποτελέσουν προσφορά στη συζήτηση, κυρίως για πράγματα που είναι εύκολο να πάνε στραβά και δύσκολο να αντιμετωπιστούν με σοβαρότητα. Το ζήτημα για τις πολιτικές της Ένωσης είναι θέμα οικονομικού και πολιτικού κόστους, αλλά ήδη διατίθενται μεγάλα ποσά για την ευρωπαϊκή κοινωνία της πληροφορίας και οι πολιτικές αποφάσεις για το πρόβλημα έχουν παρθεί. Η βιαστική καταγγελία των πολιτικών είναι δυνατό να στρεβλώσει περαιτέρω την ανάλυση αλλά και να υποβαθμίσει το ρόλο που οι πολιτικές οφείλουν να παίζουν στη διαδικασία αλλαγής. Συνεχίζει, όμως, να είναι και ζήτημα ολοκληρωμένης προσέγγισης. Εκεί το ζήτημα πρέπει να παραμείνει ανοιχτό. Σε αυτή την προοπτική θα συνεχισθεί και θα ολοκληρωθεί η εργασία μας, παραμένοντας ατελής μέχρι την τελευταία της λέξη.

- ✓ Η δικτύωση του κόσμου της εργασίας θα πρέπει να ακολουθήσει και να προπορευθεί του παραδείγματος από τον κόσμο των επιχειρήσεων. Η συγκρότηση τοπικών κόμβων και δικτύων που θα καλύπτουν τις ανάγκες των εργαζομένων είναι κρίσιμη. Η ηλεκτρονική εκπαίδευση και η πληροφόρηση σε παγκόσμια κλίμακα είναι δυνατό να έλθει πιο κοντά στις ανάγκες των εργαζομένων όταν οι ενώσεις τους, μακριά από την παραδοσιακή γραφειοκρατία των συνδικάτων, αναλάβουν ενεργό ρόλο στην πραγμάτωση της πληροφορικής κοινωνίας. Ο συντονισμός των επιμέρους δικτύων μπορεί να οδηγήσει σε νέα συνεργατικά πρότυπα.
- ✓ Η παραγωγή πληροφορικών προϊόντων, και όχι εμπορευμάτων, είναι απαραίτητη ενώ δεν είναι καινοφανής, ήδη είμαστε μάρτυρες μιας μη-εμπορικής διάθεσης ηλεκτρονικών προγραμμάτων διαμέσου του διαδικτύου (freeware, shareware). Το κέρδος από το χρήστη δεν είναι η μοναδική απολαβή για τους παραγωγούς. Μια τέτοια παραγωγή θα πρέπει να ενισχυθεί, όπως ήδη γίνεται μέσα στο διαδίκτυο. Η παροχή υλικής υποδομής σε όσους ήδη ακολουθούν αυτή την τακτική θα ενισχύσει το παράδειγμα.
- ✓ Ο κοινωνικός έλεγχος στην παραγωγή της καινοτομίας δεν είναι δυνατό να ξενίζει όταν η καινοτομία αποτελεί προϊόν συσσωρευμένης γνώσης. Ένας τέτοιος έλεγχος μπορεί να οδηγήσει τα προϊόντα της πληροφορικής τεχνολογίας πιο κοντά στις ανθρώπινες και τις κοινωνικές ανάγκες απ' ό,τι η κερδοφορία των εταιριών νέας τεχνολογίας. Η κοινοποίηση των πρωτοποριακών βημάτων αναστρέφει τη διαδικασία ακύρωσης των πολλαπλών εναλλακτικών και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για νέα γνώση. Ο συλλογικός σχεδιασμός, που εξαρτάται από την ανάπτυξη τεχνολογικών δικτύων, στην παραγωγή νέων τεχνολογιών είναι ένα φτηνό πείραμα που είναι δυνατό να αποδώσει ακριβιά. Τα τεχνολογικά ιδρύματα πρέπει να δραστηριοποιηθούν σε αυτή την κατεύθυνση προσφέροντας εργασία και έργο.
- ✓ Μια αλλαγή στη δομή της διαχείρισης των δημόσιων αγαθών πρέπει να λάβει χώρα. Ο ουσιαστικός ανταγωνισμός προς τις ιδιωτικές παροχές δεν είναι μονάχα η λειτουργία με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια. Οι δημόσιες τηλεπικοινωνίες, όπως και η ενέργεια, σαν υλικά δίκτυα και σαν οργανισμοί, είναι σε θέση να παρέχουν πρόσβαση σε χαμηλό κόστος για τον καταναλωτή-πολίτη. Η ανταγωνιστικότητα τους μπορεί να εδραστεί σε καλύτερες υπηρεσίες σε σχέση με τους ανταγωνιστές και σε υψηλότερες τιμές για νέες εξειδικευμένες παροχές. Η σύνδεση της αγοράς

εργασίας με τα πανεπιστήμια μπορεί να περάσει από τις δημόσιες δομές αν αυτές είναι σε θέση να αξιοποιήσουν, και όχι να εκμεταλλευθούν, το νέο σε ηλικία και δεξιότητες ανθρώπινο δυναμικό.

- ✓ Ένα είδος κοινωνικής εργασίας στην υπηρεσία του δημόσιου συμφέροντος μπορεί να αναπτυχθεί στην κατεύθυνση της μείωσης του εργάσιμου χρόνου. Ένας σχεδιασμός σε τοπικό επίπεδο είναι δυνατό να οδηγήσει σε μεγάλα οφέλη χωρίς να βλάψει την παραγωγικότητα. Οι τοπικές επιχειρήσεις και το τοπικό αποκεντρωμένο κράτος μπορούν να απορροφήσουν το κόστος δημιουργώντας ένα ανανεωμένο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον.
- ✓ Σχετικά με την εξοικονόμηση κόστους, τόσο των δράσεων όπως η e-Europe αλλά και δράσεων που περιγράφονται εδώ, η αντιμονοπωλιακή και μονοψωνιακή πολιτική για το δημόσιο συμφέρον πρέπει να ενεργοποιηθούν άμεσα. Η μονοπωλιακή συμπεριφορά των παραγωγών λογισμικού θα πρέπει, όπως συμβαίνει ήδη στις ΗΠΑ, να μη μένει ατιμώρητη αλλά και οι απαιτούμενες κυρώσεις να διοχετεύονται, σε χρήμα και σε είδος, προς τις νέες εκπαιδευτικές ανάγκες. Η μονοψωνιακή δράση του κράτους είναι εύκολο, και καθ' όλα νόμιμο, να εκσυγχρονίσει τις υποδομές στα σχολεία, στα πανεπιστήμια και όπου αλλού υπάρξει ανάγκη.
- ✓ Μια αύξηση της νέας απασχόλησης είναι δυνατό να δημιουργηθεί αν οι συναλλαγές του κεντρικού κράτους και των τοπικών διοικήσεων συμπεριλάβουν στους όρους παροχής υπηρεσιών και εξοπλισμού από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας ποσοτώσεις σε θέσεις εργασίας. Οι επιχειρήσεις που θα συμφωνήσουν με αυτό το μέτρο μπορούν στη συνέχεια να λάβουν και επιδοτήσεις που θα κατευθυνθούν υποχρεωτικά σε επανεπένδυση.
- ✓ Η εγκατάσταση ΡΙΑΡ, στην οποία αναφερθήκαμε σε προηγούμενη ενότητα, είναι δυνατό να καλυφθεί σε κόστος από τις τοπικές οικονομίες και όχι από τη συνολική δαπάνη της ευρωπαϊκής δράσης. Ενώ αυτή κατευθύνεται αλλού, οι τοπικές επιχειρήσεις που θα συμβάλλουν θα έχουν το δικαίωμα προβολής μέσα στις εγκαταστάσεις αλλά και έξω από αυτές όπου το κοινωνικό έργο θα φαίνεται και θα είναι τέτοιο, όχι φιλανθρωπία.
- ✓ Με τον ίδιο τρόπο μπορούν να οργανωθούν και κοινοτικά δίκτυα. Το ζητούμενο σε αυτές τις περιπτώσεις δεν θα είναι μονάχα η πρόσβαση στο διαδίκτυο αλλά η ανανέωση της κοινότητας, σε συλλογικά πρότυπα, έξω από τα παραδοσιακά σχήματα διαφόρων συλλόγων. Οι νέοι έχουν έτσι πρόσβαση στις νέες

τεχνολογίες, εκπαιδεύονται και ορισμένοι μπορούν να στελεχώσουν το δίκτυο σε επαγγελματική βάση. Η δικτύωση των δικτύων σαν ένα επόμενο βήμα γενικεύει δράσεις που ξεπερνούν τις τοπικότητες.

- ✓ Για τους ανθρώπους με μειονεκτήματα η πρόσβαση και η υποδομή για τις νέες τεχνολογίες μπορεί να χρηματοδοτηθεί από τις μεγάλες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο χώρο. Η εισαγωγή ακόμη πιο νέων τεχνολογιών, κινητή τηλεφωνία τρίτης γενιάς GPRS, διαδίκτυο υψηλών ταχυτήτων T1 και DSL, προϋποθέτουν άδειες που παρέχονται από δημόσιες αρχές. Η γρήγορη μεγέθυνση των εταιριών-γαζέλες του χώρου προϋποθέτουν διαδοχικές αυξήσεις κεφαλαίου. Και οι δύο διαδικασίες, μεταξύ άλλων, παρακολουθούνται από το επίσημο κράτος που είναι σε θέση να γνωρίζει ποιοι είναι δυνατό να προσφέρουν με κοινωνική υπευθυνότητα, στο πρότυπο παροχών όπως τα πλοία της άγονης γραμμής, και όχι με πολιτιστικές εκδηλώσεις.
- ✓ Ανάπτυξη των εθνικών τεχνολογικών ιστών. Υπάρχουν και δεν αναπτύσσονται. Είναι δημόσια ιδιοκτησία και δε διαχειρίζεται κοινωνικά. Οι κοινωνικοί εταίροι θα πρέπει όχι μονάχα να πληροφορούνται για τις δραστηριότητες τους αλλά και να συμμετέχουν στη λήψη των καθοριστικών αποφάσεων.
- ✓ Η διάχυση της νέας τεχνολογίας δε θα πρέπει να επαφίεται στη “γκρίζα ζώνη της γνώσης” και σε ότι συμβαίνει μέσα σε αυτή αλλά θα πρέπει να επεκτείνεται. Πατέντες και δικαιώματα αντιγραφής είναι απαρχαιωμένα πρότυπα προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας, ειδικά όταν κρατούν για δεκαετίες ή για ολόκληρες ζωές. Η προώθηση των “εκπαιδευτικών λόγων” είναι το πρώτο σημείο για την ένταση της διάχυσης.
- ✓ Οι προτάσεις για καινοτομίες που υπηρετούν δημόσιες ανάγκες θα πρέπει να χρηματοδοτούνται από το δημόσιο κατά προτεραιότητα πριν γίνουν αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης. Η ανάπτυξη τέτοιων ανοικτών και ευέλικτων δομών ενίσχυσης και παρακολούθησης προστατεύει το καινοτόμο δυναμικό και το προωθεί. Ο δυναμισμός του μπορεί να καλύψει δημόσιες ανάγκες που καλύπτονται μέχρι σήμερα από τις κατεστημένες επιχειρήσεις πολύ ακριβά.
- ✓ Τέλος, ο σχεδιασμός για τη νέα οικονομία θα πρέπει να συνδυάζει την καθολικότητα με τη στοχευόμενη δράση. Πρέπει να ισχύει για όλους, και γι’ αυτούς που το έχουν ιδιαίτερη ανάγκη να ισχύει πιο πολύ. Ίσως να είναι άνισο αλλά είναι άνισο με διαφορετική στροφή. Οι παραδοσιακές δομές για την απασχόληση και το κράτος πρόνοιας δεν αντέχουν στην αλλαγή. Οι ενεργητικές,

και όχι οι παθητικές πολιτικές, οφείλεται να έλθουν στο προσκήνιο ώστε οι νέες δομές να μην είναι υπολειμματικού χαρακτήρα (για ό,τι έμεινε πίσω) αλλά να συμβαδίζουν με, αν όχι να προπορεύονται από, τις νέες ανάγκες.

Κλείνοντας τη συζήτηση για τις νέες πολιτικές, κλείνει και το συνολικό επιχείρημα αφήνοντας αιωρούμενο, με βέβαιο τρόπο, ένα, τουλάχιστον, ερώτημα μιας πολύ πρακτικής μορφής. Μέχρι που μπορούν να φτάσουν οι δυνατότητες μας; «Σε ποιο μέτρο η γνώση μπορεί να μας βοηθήσει στην τωρινή δοκιμασία μας;» Ρωτά και ο Κορνήλιος Καστοριάδης για να απαντήσει «πολύ λίγο και πολύ. Πολύ λίγο, γιατί ο μετασχηματισμός της παρούσας κατάστασης της παγκόσμιας κοινωνίας δεν είναι ασφαλώς υπόθεση γνώσης, θεωρίας ή φιλοσοφίας ... Θα ήταν, πάλι, ανοησία αν θεωρούσαμε το λογικό σαν ένα εργαλείο που μπορεί να του γίνει καλύτερη χρήση. Ένας πολιτισμός δεν είναι ένα μενού από το οποίο θα μπορούσαμε να επιλέξουμε ό,τι μας αρέσει και να αδιαφορήσουμε για το υπόλοιπο». Αν ήταν δυνατό να έχει αυτή η εργασία ένα σκοπό τότε «αυτό που μπορούμε να κάνουμε είναι να καταστρέψουμε τους μύθους που, περισσότερο από το χρήμα και τα όπλα, συνιστούν το τρομακτικότερο εμπόδιο στο δρόμο μιας ανασυγκρότησης της ανθρώπινης κοινωνίας».¹⁷⁴

¹⁷⁴ Καστοριάδης (1984) σελ. 87.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Βιβλιογραφία

- ♦ Castells M.(1996) *The rise of the network society*, Oxford: Blackwell
- ♦ Ceruzzi, P. A. (1998) *A history of modern computing*, Massachusetts: MIT Press
- ♦ Dyer-Witheford N. (1999) *Cyber-Marx: Cycles and circuits of struggle in high technology capitalism*, University of Illinois Press Online Document
- ♦ Geertz , C. (1983) *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*, New York: Basic Books
- ♦ Gibbons, M (1999) *The new production of knowledge*, London: Sage Publications
- ♦ Habermas, J. (1990) Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής, Αθήνα: Πλέθρον
- ♦ Hirst, P. και Thompson, G. (1996) *Globalisation in Question*, Oxford: Polity Press
- ♦ Kerbo, H.R. (2000) *Social stratification and inequality*, Boston: McGraw-Hill
- ♦ Laudon, K. C. Guercio Traver, C., και Price Laudon J.(1996) *Information, technology, and society*, Cambridge: Course Technology Inc
- ♦ Lazonick, W. (1991) *Business Organization and the myth of the market economy*, Cambridge: Cambridge University Press
- ♦ Leadbeater, C. (2000) *Living on thin air*, London: Penguin Books: 2000
- ♦ Norton, R. D. (1998) *Where are the world's top 100 IT firms – and why*, California: Bryant College
- ♦ Scholte, J.A. (2000) *Globalization: A critical introduction*, London: Macmillan Press
- ♦ Sennett, R. (1978) *The fall of public man: On the social psychology of capitalism*, New York: Vintage Books
- ♦ Sennett, R. (1999) *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*, New York: W.W. Norton & Company Inc
- ♦ Smith, T. (2000) *Technology and capital in the age of lean production: A marxian critique of the new economy*, Albany: SUNY
- ♦ Vandenbroucke, F. (1998) *Globalisation, inequality & and social democracy*, London: IPPR
- ♦ Wright E.O. (1994) *Interrogating inequality*, New York: Verso

- ♦ Καστοριάδης, Κ. (1984) *Σκέψεις πάνω στην ανάπτυξη και την ορθολογικότητα*, Αθήνα: Ύψιλον
- ♦ Λάζος, Γ. (2001) *Πληροφορική και έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- ♦ Λυμπεράκη, Α. (1991) *Ευέλικτη εξειδίκευση: Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Αθήνα: Gutenberg
- ♦ Λυμπεράκη, Α. και Μουρίκη Α. (1996) *Η αθόρυβη επανάσταση: Νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας*, Αθήνα: Gutenberg
- ♦ Μαρξ, Κ. (1978) *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Ι, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- ♦ Πελαγίδης, Θ.Κ. (2000) *Κατανοώντας την παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Αρθρογραφία (έντυπη και ηλεκτρονική)

- ♦ Alsop, S. (1999) Copyright Protection Is for Dinosaurs, Internet: <http://library.northernlight.com/SG19990714210000030.html?cb=13&sc=0#doc>
- ♦ Atkinson, R.D. και R. H. Court, J. (1998) The new economy index, για το PPI, Internet: <http://www.neweconomyindex.org>
- ♦ Atkinson, R.D. και R. H. Court, J. M. Ward (1999) The state new economy index, για το PPI, Internet: <http://www.neweconomyindex.org/states/>
- ♦ Barber, J.F. (2002) The seven ages of computer connectivity, Internet: http://english.tty.edu/kairos/2.1/features/barber/ages_intro.html
- ♦ De Angelis, M. (1996) The autonomy and economy of globalization, Internet: http://lists.village.virginia.edu/~spoons/aut_html/glob.html#15
- ♦ Farrington, F. (2000) Towards a useful definition: Advantages and criticisms of social exclusion, Internet: <http://www.ssn.flinders.edu.au>
- ♦ Fine, M. (1994) “Working the Hyphens” στο *Handbook of Qualitative Research*, Denzin N. K., Lincoln Y. S., California: Sage Publications
- ♦ Halbert, D. (1998) Weaving Webs of Ownership, Internet: <http://www.soc.hawaii.edu/~future/toc.html>
- ♦ Hardt, M. και A. Negri (2000) Empire, Internet: <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/it/negri.htm>
- ♦ Information Technology Advisory Group (1999) The knowledge economy, Internet: <http://www.knowledge.gen.nz>

- ◆ Johnston, D.J. (2001) *The digital economy and the digital divide*, Berlin: German Foreign Office Sixth Forum on Global Issues
- ◆ Kaser, R. T. (2000) *If Information Wants to Be Free . . . Then Who's Going to Pay for It?*, Internet: <http://www.dlib.org/dlib/may00/kaser/05kaser.html#Top>
- ◆ Masuda, Y. (1983) "Computopia" στο *The information society as a post-industrial society*, Washington: World Future Society
- ◆ May, C. (1998) "Capital, knowledge, and ownership", *Information, Communication and Society*, 1(3), σσ 246-269
- ◆ McHugh, J. (1998) *Linux: The Making of a Global Hack*, Internet: <http://www.forbes.com/forbes/98/0810/6203094s1.htm>
- ◆ Moglen, E. (1999) *Anarchism Triumphant: Free Software and the Death of Copyright*, Internet: http://www.firstmonday.dk/issues/issue4_8/moglen/1999
- ◆ Neumann, L. A. (1995) *Information Wants to Be Free - But This Is Ridiculous*, Internet: <http://www.wirednews.com/wired/archive>
- ◆ Peace, R. (2001) "Social exclusion: A concept in need of definition", *Social Policy Journal of New Zealand*, 16, σσ 17-36
- ◆ Schienstock, G. (1999) *Social exclusion in the learning economy*, University of Tampere: Work Research Centre. Internet: <http://www.uta.fi/laitokset/tyoelama/sowing/sowing.html>
- ◆ SOWING (1999) *Information society, work and the generation of new forms of social exclusion*, First Interim Report, Internet: <http://www.uta.fi/laitokset/tyoelama/sowing/sowing.html>
- ◆ Stallman, R. (1993) *Copywrong*, Internet: <http://www.wirednews.com/wired/archive>
- ◆ Verzola, R. (1993) "The piracy of intellectuals and intellectual property". *Third World Resurgence* 29/30
- ◆ Webster, F. και Robins, K. (1987) "Dangers of information technology and responsibilities of education" στο *Information technology: Social issues*, London: The Open University
- ◆ Webster, F. και Robins, K. (1998) "The iron cage of the information society", *Information, Communication, and Society*, 1(1), σσ 22-45

- ♦ Λυμπεράκη, Α. (1999) Ανάμεσα στο μύθο της παγκοσμιοποίησης και στην πραγματικότητα των πολιτικών επιλογών, Internet:
<http://www.paremvassi.gr/art45.htm#13>

Κείμενα Οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

- ♦ Commission of the European Communities (2000) *Social Policy Agenda*, Internet:
http://europa.eu.int/comm/employment_social/general/com00-379/com379_en.pdf
- ♦ Commission of the European Communities (1999) *Communication on a Commission Initiative "eEurope" for the Special European Council of Lisbon*,
http://europa.eu.int/information_society/eeurope/news_library/pdf_files/greek.pdf
- ♦ Commission of the European Communities (2001) *e-Inclusion: The information society's potential for social inclusion in Europe*, Internet:
http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-dial/info_soc/esdis/eincl_en.pdf
- ♦ Commission of the European Communities (2002) *eEurope Benchmarking Report*, Internet:
http://europa.eu.int/information_society/eeurope/news_library/new_documents/benchmarking/benchmarking_en.pdf
- ♦ Commission of the European Communities (2002) *e-Inclusion practices* (Background Document in e-Inclusion: The information society's potential for social inclusion in Europe), Internet:
http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-dial/info_soc/esdis/eincl_1practices.pdf
- ♦ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) *Στρατηγικές για τις θέσεις εργασίας στην κοινωνία της πληροφορίας*, Internet:
http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-dial/info_soc/news/el.pdf
- ♦ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001) *Κοινή έκθεση για την κοινωνική ενσωμάτωση*, Internet: [http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/15223/\(part1_part2_annex\)_el.pdf](http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/15223/(part1_part2_annex)_el.pdf)
- ♦ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000) *Σχέδιο Δράσης eEurope 2002, Κοινωνία πληροφοριών για όλους*, Internet:
http://europa.eu.int/information_society/eeurope/action_plan/pdf/actionplanel.pdf

Κείμενα Διεθνών Οργανισμών

- ILO (1996), *Social Exclusion and Anti-Poverty Strategy*, Internet:
<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/papers/synth/socex/index.htm>.
- OECD (2001a) *Understanding the digital divide*, Internet:
http://www1.oecd.org/dsti/sti/prod/Digital_divide.pdf
- OECD (2001b) *The new economy: Beyond the hype*, Internet:
<http://www.oecd.org/pdf/M00018000/M00018622.pdf>
- United Nations (2001), *Human Development Report 2001: Making new technologies work for human development*, Internet:
<http://www.undp.org/hdr2001/english/HDR2001.html>
- World Bank (2000) *World Development Report 2000/2001: Attacking poverty*, Internet: <http://www.worldbank.org/poverty/wdrpoverty/>

